

Правова позиція

(правонаступник наукового журналу
“Вісник Академії митної служби України.
Серія: “Право”)

№ 3 (48)

*Включено до Переліку наукових фахових видань України, у яких
можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
з юридичних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України
від 17.03.2020 р. № 409, додаток 1)*

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

**Правова позиція
(правонаступник наукового журналу “Вісник Академії митної служби України.
Серія: “Право”)**

Науковий журнал

Видається чотири рази на рік

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет вченою радою

Університету митної справи та фінансів (протокол № 3 від 29.09.2025).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення

StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

**«Правова позиція» включено до міжнародної наукометричної бази
Index Copernicus International (Республіка Польща)**

Редакційна колегія:

Приймаченко Д. В. – д.ю.н., проф.

(головний редактор);

Мінка Т. П. – д.ю.н., доц.

(заступник головного редактора);

Варава В. В. – к.ю.н., доц.;

Гармаш Є. В. – к.ю.н., доц.;

Гелерт Лотар – д.ю.н., проф., Німецький урядовий
університет державного управління

(Федеративна Республіка Німеччина);

Гречанюк С. К. – д.ю.н., проф.;

Кашубський Михайл – д.ю.н., доц.,

Університет Чарльза Стерта, голова Секретаріату

Міжнародної мережі митних університетів (Австралія);

Книш С. В. – д.ю.н., проф.;

Легеза Є. О. – д.ю.н., проф.;

Ліпинський В. В. – д.ю.н., проф.;

Лютіков П. С. – д.ю.н., проф.;

Макаренко А. В. – к.ю.н.;

Миронюк Р. В. – д.ю.н., проф.;

Перепьолкін С. М. – д.ю.н., проф.;

Раковський Мачей – доктор габ., доц.,

Лодзький університет (Республіка Польща);

Сабо Андреа – доктор наук, проф.,

Університет публічної служби (Угорська Республіка);

Сироїд Т. Л. – д.ю.н., проф.;

Тертишник В. М. – д.ю.н., проф.;

Тильчик В. В. – д.ю.н., проф.;

Чижевич Вєслав – доктор наук у галузі митної політики
та митного права, проф., Головна торгова школа у Варшаві
(Республіка Польща);

Щербина В. І. – д.ю.н., проф.

ISSN 2521-6473 (Print)

ISSN 2664-634X (Online)

Коректори: Н. В. Славогородська, Н. С. Ігнатова

Комп'ютерна верстка: А. О. Марєєва

Реєстрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України
з питань телебачення і радіомовлення № 1136 від 11.04.2024 року. Ідентифікатор медіа: R30-03966.

Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Університет митної справи та фінансів (вул. Володимира Вернадського, 2/4,
м. Дніпро, 49000, e-mail: university.msf@gmail.com, academy@umsf.dp.ua, Tel.: (056) 745-55-96).

Мови розповсюдження: українська, англійська, польська, німецька, французька, італійська, литовська.

Адреса: м. Дніпро, вул. Володимира Вернадського, 2/4, 49000

Тел.: +38 (099) 729 63 79

E-mail: editor@legalposition.umsf.in.ua

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Підписано до друку 30.09.2025. Формат 60×84/8. Папір офсетний.

Гарнітура Таймс. Обл.-вид. арк. 11,49. Ум. друк. арк. 11,32.

Наклад 300 прим. Замовлення № 1025/766.

Засновник: Університет митної справи та фінансів

© Університет митної справи та фінансів, 2025

ЗМІСТ

ІСТОРИЯ ТА ТЕОРІЯ ПРАВА

М. В. Корнієнко. Правозастосування: зміна парадигми в умовах правовладдя.....	5
О. А. Shamov. From ethical principles to certified practice: a tiered regulatory model for artificial intelligence in online dispute resolution.....	10

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА МИТНЕ ПРАВО

А. І. Derevianko. The system of subjects for state migration policy formation in Ukraine: an institutional dimension.....	15
С. О. Мазепа. Спільні інформаційно-правові ініціативи України та ЄС: від гармонізації законодавства до практичної взаємодії.....	20
В. К. Рибачек. Актуальні проблеми митної безпеки держави в сучасних умовах воєнних викликів.....	27
М. Л. Смолярова, М. В. Дєєв. Імплементация правових засад митної політики ЄС у законодавство України: сучасний стан та перспективи.....	34
О. А. Сокурєнко, О. М. Окопник. Інститут почесних консулів в Україні: адміністративно-правовий вимір.....	39
І. П. Шумейко. Адміністративні акти у справах про фінансову відповідальність.....	44

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

П. О. Попович. Непоіменовані способи забезпечення виконання зовнішньоекономічних контрактів.....	51
---	----

ПРОБЛЕМИ ПРАВООХОРОННОЇ ТА ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

А. В. Боровик, Н. З. Деревянюк. Роль прокуратури у забезпеченні захисту прав та інтересів дітей.....	56
Ю. Р. Кардашевський. Методологічні підходи у формуванні розвідувальної аналітики в системі економічної безпеки.....	62
І. І. Присяжнюк. Правове регулювання права на недоторканість житла та іншого володіння особи: зміни за останнє десятиліття та перспективи розвитку.....	68
Є. С. Хайнацький. Роль кримінологічного профайлінга запобігання кримінальним правопорушенням в установах виконання покарань України.....	76

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

Е. Е. Кузьмін. Модифікація концепту покарання у праві та практиці міжнародних кримінальних трибуналів: від Нюрнбергу до Гааги.....	81
---	----

МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Д. О. Разуменко. Правові засади опитувань у контексті методології правових досліджень.....	88
---	----

ТРИБУНА МОЛОДОГО НАУКОВЦЯ

В. П. Рябенко. Правові механізми запобігання податковим ризикам для інвесторів в Україні.....	93
--	----

CONTENTS

HISTORY AND THEORY OF LAW

- M. V. Korniienko.** Law enforcement: paradigm shift in the rule of law.....5
- O. A. Shamov.** From ethical principles to certified practice: a tiered regulatory model for artificial intelligence in online dispute resolution.....10

ADMINISTRATIVE AND CUSTOMS LAW

- A. I. Derevianko.** The system of subjects for state migration policy formation in Ukraine: an institutional dimension.....15
- S. O. Mazepa.** Joint information and legal initiatives of Ukraine and the EU: from legislative harmonisation to practical interaction.....20
- V. K. Rybachek.** Topical issues of customs affairs amidst wartime challenges27
- M. L. Smoliarova, M. V. Dyeyev.** Implementation of the legal foundations of EU customs policy into Ukrainian legislation: current state and prospects34
- O. A. Sokurenko, O. M. Okopnyk.** The institute of honorary consuls in Ukraine: administrative and legal dimension.....39
- I. P. Shumeiko.** Administrative acts in cases concerning financial responsibility.....44

CIVIL LAW. COMMERCIAL LAW

- P. O. Popovych.** Unnamed methods of ensuring the execution of foreign economic contracts.....51

PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES

- A. V. Borovyk, N. Z. Derevianko.** The role of the prosecutor's office in ensuring the protection of the rights and interests of children.....56
- Yu. R. Kardashevskyy.** Methodological approaches to the formation of intelligence in the economic security system.....62
- I. I. Prisyazhnyuk.** Legal regulation of the right to inviolation of the house and other property: changes in the last decade and development prospects.....68
- Ye. S. Khainatskyi.** Role of criminological profiling in preventing criminal offenses in penal institutions of Ukraine.....76

INTERNATIONAL LAW. COMPARATIVE JURISPRUDENCE

- E. E. Kuzmin.** Modification of the Concept of Punishment in the Law and Practice of International Criminal Tribunals: from Nuremberg to the Hague.....81

LEGAL RESEARCH METHODOLOGY

- D. O. Razumenko.** Legal foundations of surveys in the context of legal research methodology.....88

TRIBUNE OF A YOUNG SCIENTIST

- V. P. Ryabenko.** Legal mechanisms for preventing tax risks for investors in Ukraine.....93

ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ПРАВА

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-3.1>

М. В. Корнієнко, доктор юридичних наук, професор,
перший проректор Одеського державного університету
внутрішніх справ

ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ: ЗМІНА ПАРАДИГМИ В УМОВАХ ПРАВОВЛАДДЯ

Актуальність теми зумовлена трансформацією сучасної української правової системи, яка переживає перехід від радянської традиції верховенства закону до доктрини правовладдя, орієнтованої на пріоритет людських прав, принципів справедливості та верховенства Конституції. Метою статті є комплексне дослідження трансформації парадигми правозастосування в умовах утвердження правовладдя, виявлення її методологічних засад, доктринальних орієнтирів та практичних проявів, а також визначення впливу нових підходів на розвиток української правової системи та функціонування органів публічної влади й судової влади відповідно до європейських стандартів.

У статті показано еволюцію правозастосування від формалізованого позитивістського підходу, що зводив його до технічної реалізації норм, до нової парадигми, яка надає пріоритет інтерпретаційній діяльності та орієнтується на баланс між юридичною визначеністю та потребами справедливості. Обґрунтовано, що правозастосування стає ключовим інструментом інституціоналізації правовладдя, формує нову правову культуру та забезпечує реальне утвердження людських прав. Особливу увагу приділено впливу практики Європейського суду з прав людини, яка сприяє переходу від формального легалізму до матеріального підходу у тлумаченні права.

Зроблено висновок, що подальший розвиток української доктрини правозастосування вимагає багатовимірного підходу, що охоплює філософсько-правові, конституційно-правові, міжнародно-правові, адміністративно-правові, процесуальні та кримінально-правові аспекти. Такий підхід дозволить забезпечити гармонізацію національного та міжнародного правового порядку, утвердження людської гідності як аксіологічного фундаменту конституційного ладу та формування ефективної системи захисту прав в умовах демократичної трансформації, війни та поствоєнного правопорядку. Запропоновані висновки можуть бути використані як теоретичне підґрунтя для подальших досліджень правозастосування в умовах демократичної трансформації.

Ключові слова: верховенство права, воєнний стан, Європейський суд з прав людини, міжнародні стандарти, права людини, правозастосування, пропорційність, суд.

M. V. Korniienko. Law enforcement: paradigm shift in the rule of law

The topicality of the theme is stipulated by the transformation of the modern Ukrainian legal system experiencing a transition from the Soviet tradition of the rule of the law to the doctrine of the rule of law, focused on the priority of human rights, principles of justice and the supremacy of the Constitution. The purpose of the article is a comprehensive study of the transformation of the paradigm of law enforcement in the conditions of the rule of law consolidation, identifying its methodological principles, doctrinal guidelines and practical manifestations, as well as determining the impact of new approaches on the development of the Ukrainian legal system and functioning of the public authorities and the judiciary in accordance with European standards.

The article shows the evolution of law enforcement from a formalized positivist approach reducing it to the technical norms implementation, to a new paradigm, prioritizing interpretative activity and focusing on the balance between legal certainty and the needs of justice. It is substantiated that law enforcement becomes a key tool for the institutionalization of the rule of law, forms a new legal culture and ensures the real strengthening of human rights. Particular attention is paid to the influence of the European Court of Human Rights practice contributing to the transition from formal legalism to a substantive approach in the interpretation of law.

It is concluded that the further development of the Ukrainian doctrine of law enforcement requires a multidimensional approach covering philosophical and legal, constitutional and legal, international and legal, administrative and legal, procedural and criminal and legal aspects. Such an approach will ensure the harmonization of the national and international legal order, strengthening of human dignity as the axiological foundation of the constitutional order and the formation of an effective system of rights protection in the conditions of democratic transformation, war and post-war legal order. The proposed conclusions can be used as a theoretical basis for further research into law enforcement in the conditions of democratic transformation.

Key words: rule of law, martial law, European Court of Human Rights, international standards, human rights, law enforcement, proportionality, court.

© М. В. Корнієнко, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Постановка проблеми та її актуальність. Актуальність дослідження зумовлена потребою доктринального осмислення трансформаційних процесів у сфері правозастосування, які відбуваються в умовах утвердження правовладдя як фундаментального принципу демократичного суспільства. Еволюція праворозуміння засвідчує відхід від нормативістської традиції, що ототожнювала право із законом, до визнання пріоритетності природних і невідчужуваних людських прав, а також цінностей справедливості та свободи над позитивістськими приписами. У цьому контексті правозастосування набуває нової парадигмальної якості: воно розглядається не лише як інструмент формального виконання законодавства, а як засіб інституціоналізації правовладдя, забезпечення гармонізації державної влади з універсальними правовими принципами та міжнародними стандартами.

Особливого значення ця проблематика набуває для України, коли в умовах воєнних викликів, процесів європейської інтеграції та демократичної трансформації суспільства актуалізується потреба у формуванні нових методологічних підходів до правозастосування, орієнтованих на утвердження верховенства права в його матеріальному, а не суто формально-юридичному вимірі.

Отже, дослідження окресленої теми є важливим як для розвитку вітчизняної правової доктрини, так і для практики функціонування органів публічної влади та судової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правозастосування традиційно перебувають у полі уваги представників юридичної науки. У вітчизняній та зарубіжній літературі воно розглядається як центральний елемент функціонування правової системи, що зумовлює ефективність реалізації права та ступінь його відповідності потребам суспільства.

Класичні підходи, сформовані у межах юридичного позитивізму (Г. Кельзен [1], Г. Харт [2]), зводили правозастосування переважно до технічної процедури втілення законодавчих приписів. Натомість сучасні наукові дослідження дедалі більше акцентують на необхідності переосмислення цього явища крізь призму концепції правовладдя.

У працях українських дослідників (С. Головатий [3], М. Козюбра [4], П. Рабінович [5], О. Петришин та ін. [6]) розкривається ідея матеріального розуміння права, відповідно до якого правозастосування не може обмежуватися механічним підпорядкуванням закону, а повинно враховувати пріоритетність людських прав та принципів справедливості.

Окремо слід відзначити наукові роботи вітчизняного вченого А. Кучука, у яких висвітлюються методологічні основи сприйняття правозастосування у сучасних умовах [7–9].

Значний внесок у розробку цієї проблематики зробили й європейські автори, які у своїх роботах акцентують на доктрині правовладдя та концепції «живої конституції» (Р. Алексі [10], Р. Дворкін [11], Б. Леоні [12], Л. Фуллер [13]).

Слід згадати також практику Європейського суду з прав людини, що стала підґрунтям для формування нового бачення правозастосування: від домінування формальної законності – до забезпечення матеріальної справедливості. Вітчизняні автори все частіше звертаються до цієї практики як до орієнтира у формуванні нової парадигми правозастосування в Україні, яка ґрунтується на європейських цінностях та стандартах.

Попри наявні напрацювання, у науковому дискурсі ще недостатньо досліджено методологічні аспекти зміни парадигми правозастосування, її вплив на трансформацію правових інститутів та роль у процесі інституціоналізації правовладдя.

Мета статті полягає у комплексному дослідженні трансформації парадигми правозастосування в умовах утвердження правовладдя, виявленні її методологічних засад, доктринальних орієнтирів та практичних проявів, а також у визначенні впливу нових підходів на розвиток української правової системи та функціонування органів публічної влади й судової влади відповідно до європейських стандартів.

Виклад основного матеріалу. У першу чергу вкажемо на теоретичні засади дослідження правозастосування. Так, правозастосування традиційно розглядалося у межах юридичного позитивізму як технічний процес реалізації законодавчих приписів. Такий підхід, закладений у працях Г. Кельзена та Г. Харта, виходив з презумпції тотожності права і закону. У результаті правозастосування набувало характеру формалізованої процедури, що виключала врахування моральних, аксіологічних та соціально-правових чинників.

Водночас розвиток сучасних правових систем і зростання ролі міжнародних стандартів у сфері захисту людських прав актуалізували потребу в новому баченні сутності правозастосування. Так сучасна теорія права свідчить про необхідність відходу від вузького нормативізму та перегляду парадигмальних підходів до правозастосування. Основним орієнтиром у цьому процесі виступає принцип верховенства права, який вимагає співвіднесення будь-якої норми права з фундаментальними людськими правами, принципами справедливості та верховенства Конституції. У цьому контексті принцип верховенства права постає як методологічна рамка, що дозволяє узгоджувати позитивне право з цінностями свободи та справедливості. Саме завдяки такому підходу правозастосування перетворюється з механічної процедури у ключовий інструмент утвердження правовладдя.

По-друге, вкажемо на правозастосування у вимірі правовладдя. Парадигма правовладдя змінює уявлення про місце та роль правозастосування в системі права.

1. За вказаних обставин правозастосування перестає бути лише механічним виконанням законодавчих приписів, набуваючи характеру інтерпретаційної діяльності, що покликана узгодити зміст закону з правом у матеріальному його розумінні.

Наведене означає, що суб'єкт правозастосування повинен виходити не лише з «букви закону», але й із принципів справедливості, добросовісності та пропорційності. Такий підхід зумовлює активнішу роль судів у процесі тлумачення права, особливо у випадках прогалин або колізій у законодавстві, коли саме інтерпретаційна діяльність стає визначальною для захисту прав людини.

2. Правозастосування дедалі більше орієнтується на забезпечення балансу між формальною визначеністю правових норм і потребами справедливості в конкретних правовідносинах.

Вказана тенденція виявляється, зокрема, у практиці конституційного та адміністративного судочинства, де суворе дотримання закону іноді відходить на другий план перед необхідністю забезпечення ефективного захисту основоположних прав. Баланс між юридичною визначеністю та справедливістю вимагає від суддів не формального підходу, а застосування оціночних категорій, які дозволяють узгодити закон із принципами верховенства права.

3. Правозастосування стає інструментом інституціоналізації правовладдя, адже саме через практику судів та органів публічної влади відбувається утвердження верховенства права у його ціннісному вимірі.

У цьому контексті правозастосовні рішення формують сталі стандарти поведінки органів влади й громадян, закріплюють нові правові орієнтири та слугують джерелом розвитку права. Інституціоналізація правовладдя через правозастосування означає поступове утвердження нової правової культури, в якій верховенство права визнається не декларативно, а втілюється у щоденній юридичній практиці.

Зважаючи на вказані характеристики правозастосування за нової парадигми, слід акцентувати увагу на тому, що подальші дослідження у сфері правозастосування в умовах правовладдя вимагають багатовимірного підходу, який охоплює як філософсько-правові, так і конституційно-правові, міжнародно-правові, адміністративно-правові, судово-процесуальні та кримінально-правові аспекти.

У філософсько-правовому вимірі особливої уваги потребує концептуалізація категорії «людські права» в українській правовій доктрині поза радянською спадщиною, що передбачає відхід від традиційного терміна «права людини і громадянина». Перспективним є також пошук адекватного українського відповідника для таких фундаментальних концепцій, як *human dignity*, *constitutional identity*. У цьому контексті актуальним стає дослідження співвідношення природного права та позитивного права, особливо в умовах війни та поствоєнного правопорядку. Не менш важливим напрямом залишається розробка філософії людської гідності як аксіологічної основи конституційного ладу України.

Конституційно-правовий вимір вимагає переосмислення структури II розділу Конституції України з точки зору відповідності його положень сучасному розумінню людських прав. Важливим завданням є розвиток доктрини «правовладдя» у конституційній юриспруденції України, що має замінити спрощене уявлення про верховенство закону. Особливу увагу необхідно приділити визначенню конституційних меж обмеження людських прав у стані війни, зокрема через осмислення феномена *imperium interregnum* [14, с. 35–36] в українському контексті.

У міжнародно-правовому вимірі перспективи наукових розвідок пов'язані з участю України у формуванні нових європейських стандартів захисту людських прав після російської агресії. Важливим є вивчення впливу практики Європейського суду з прав людини та Міжнародного кримінального суду на українське правозастосування. Потребує поглибленого аналізу й питання моделі імплементації міжнародних договорів про права людини в національне право, особливо з урахуванням положень статті 9 Конституції України. Не менш важливою залишається проблема співвідношення державного суверенітету та міжнародних зобов'язань України у сфері захисту прав людини.

Адміністративно-правовий вимір вимагає дослідження можливостей розвитку інституту *actio popularis* у контексті адміністративного судочинства, зокрема щодо права громадян оскаржувати акти в інтересах суспільства. Подальші наукові пошуки мають бути спрямовані також на визначення балансу між змагальним та офіційним (інквізиційним) початком під час розгляду справ, що стосуються захисту прав військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих груп. Значну увагу слід приділяти впровадженню доктрини належного врядування (*good governance*) у практику органів виконавчої влади, а також вивченню процесів цифровізації адміністративних процедур і гарантій дотримання людських прав в умовах електронного врядування.

Судово-процесуальний вимір зосереджує дослідницьку увагу на принципі справедливого суду як системному принципі всієї судової влади в Україні. У цьому контексті важливим є аналіз впливу рішень Європейського суду з прав людини на практику Верховного Суду щодо захисту людських прав. Перспективним напрямом наукових досліджень виступає також вивчення процесуальних гарантій захисту прав у надзвичайних та воєнних умовах. Окремого значення набуває вдосконалення процедур конституційної скарги як ключового інструменту захисту людських прав на національному рівні.

Нарешті, у кримінально-правовому та кримінально-процесуальному вимірах особливої уваги заслуговує формування доктрини відповідальності за міжнародні злочини в українському кримінальному праві, включно з геноцидом, злочинами проти людяності та воєнними злочинами. Актуальним напрямом є також пошук оптимального балансу між ефективністю досудового розслідування та гарантіями людських прав. У цьому контексті необхідно дослідити роль прокуратури як процесуального керівника, беручи до уваги її

конституційно визначені функції. Крім того, важливим є питання імплементації стандартів Європейського суду з прав людини у кримінальний процес України, особливо у сфері права на свободу, права на справедливий суд та заборони катувань.

Таким чином, окреслені напрями подальших наукових досліджень у різних вимірах демонструють складність і багатогранність проблематики правозастосування в умовах правовладдя та відкривають перспективи для формування цілісної української доктрини захисту людських прав.

По-третє, відзначимо вплив практики Європейського суду з прав людини. Ключову роль у зміні парадигми правозастосування відіграє практика Європейського суду з прав людини. У своїх рішеннях Суд неодноразово підкреслював, що формальне дотримання закону не завжди забезпечує справедливість і не відповідає вимогам Конвенції.

Рішення у справах *Sunday Times v. the United Kingdom* (1979) [15], *Dudgeon v. the United Kingdom* (1981) [16], *Bayatyan v. Armenia* (2011) [17] демонструють пріоритет матеріального підходу, в межах якого суди мають інтерпретувати закон у світлі цінностей Конвенції. Для України ця практика є дороговказом у формуванні нового підходу до правозастосування, що орієнтується на людину та її права, а не на формальну букву закону.

По-четверте, відзначимо вітчизняний контекст трансформації правозастосування. Українська правова система тривалий час перебувала під впливом радянської традиції, яка ґрунтувалася на принципі верховенства закону, а не правовладдя. Таке становище призводило до отождолення правозастосування з державною владною діяльністю, спрямованою на реалізацію нормативних приписів, незалежно від їхньої справедливості чи відповідності людським правам.

Сучасний етап розвитку української державності, що характеризується демократичною трансформацією, євроінтеграційними процесами та воєнними викликами, актуалізує необхідність зміни підходів. Судова практика дедалі частіше звертається до концепції верховенства права як до критерію правозастосування (зокрема, у рішеннях Конституційного Суду України та Верховного Суду). Означене сприяє формуванню нової правозастосовної парадигми, що базується на гармонізації національних приписів із міжнародними стандартами.

По-п'яте, вкажемо на методологічні орієнтири нової парадигми. Зміна парадигми правозастосування потребує вироблення нових методологічних орієнтирів. До них можна віднести:

- інтеграцію принципів правовладдя у практику тлумачення та застосування права;
- визнання пріоритету людських прав як критерію легітимності правозастосовних рішень;
- поєднання формально-юридичних і ціннісно-аксіологічних підходів;
- орієнтацію на прецедентну практику Європейського суду з прав людини як на джерело тлумачення права;
- розвиток суддівського активізму у межах, необхідних для захисту прав і свобод особи.

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що трансформація підходів до правозастосування в умовах правовладдя становить не лише теоретичну, а й практичну потребу сучасного українського суспільства. Відхід від вузького нормативізму та орієнтація на принцип верховенства права створюють основу для нового бачення ролі правозастосовних практик. У цьому контексті право перестає отождолюватися виключно із законом, а набуває ціннісно-правового виміру, зорієнтованого на захист людських прав і забезпечення справедливості.

Нова парадигма правозастосування передбачає посилення інтерпретаційної функції судів, їхню здатність знаходити баланс між юридичною визначеністю та потребами конкретних правовідносин. Саме у цьому процесі формується інституціоналізація правовладдя, яка виражається у сталому закріпленні стандартів поведінки та утвердженні нової правової культури, що ґрунтується на гармонізації національних і міжнародних підходів.

Визначальним орієнтиром трансформації виступає практика Європейського суду з прав людини, яка надає концептуальні рамки для відходу від формального легалізму та запровадження матеріального підходу до тлумачення права. Для України це має значення не лише як приклад, але й як дороговказ у формуванні власної доктрини правозастосування, зорієнтованої на людину.

Водночас український контекст зумовлює специфіку цього процесу: подолання радянської спадщини, утвердження демократичних цінностей, вплив воєнних обставин та євроінтеграційних процесів. У цих умовах правозастосування постає як динамічний процес, що вимагає методологічної переорієнтації – від формального застосування приписів до комплексного підходу, який враховує принципи правовладдя, гідності людини, справедливості та пропорційності.

Таким чином, нова парадигма правозастосування в Україні покликана забезпечити не лише ефективність функціонування правової системи, але й реальне утвердження людських прав як основи конституційного ладу. Подальші наукові дослідження у цьому напрямі мають зосередитися на поглибленні філософсько-правових, конституційних, міжнародно-правових, адміністративних, процесуальних та кримінально-правових вимірів, що у своїй сукупності визначатимуть концептуальне підґрунтя української доктрини правозастосування у XXI столітті.

Список використаних джерел:

1. Кельзен Г. Чисте правознавство / пер. з нім. О. Мокровольського. Київ : Юніверс, 2004. 496 с.
2. Hart H. L. A. Positivism and the Separation of Law and Morals. *Harvard Law Review*. Vol. 71, No. 4 (Feb., 1958). P. 593–629.
3. Головатий С.П. Верховенство права. У 3-х книгах. Київ : «Фенікс», 2006. 1730 с.
4. Козюбра М.І. Принципи верховенства права і правової держави: єдність основних вимог. *Наукові записки Національного університету «Києво-Могилянська академія». Серія «Юридичні науки»*. 2007. Т. 64. С. 3–9.
5. Рабінович П. На шляху до формування доктрини основоположних прав людини. *Право України*. 2022. № 1. С. 23–38.
6. Петришин О. В., Гиляка О. С. Права людини в цифрову епоху: виклики, загрози та перспективи. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2021. Т. 28. № 1. С. 7–35.
7. Кучук А. М. Право в умовах постмодерну: правовий дискурс: монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 130 с.
8. Кучук А. М. Верховенство права як аксіологічна складова національної системи права. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 562–565.
9. Кучук А.М. Право як лабіринт визначеності : монографія. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2025. 128 с.
10. Alexy R. Begriff und Geltung des Rechts. Karl Alber, 2020. 216 s.
11. Dworkin R. Taking Rights Seriously. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1977. P. XV. 293 p.
12. Leoni B. Freedom and the Law. Liberty Fund Inc., 1991. 274 p.
13. Фуллер Лон Л. Мораль права / пер. з англ. Н. Комарова. Київ : Сфера, 1999. 232 с.
14. Кучук А.М. Екстраординарні умови як imperium interregnum: необхідність осмислення. Актуальні проблеми державотворення, правотворення та правозастосування : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 5 груд. 2024 р.). Дніпро : ДДУВС, 2025. С. 35–37.
15. Case of Sunday Times v. United Kingdom, Application no 6538/74. 26 April 1979. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57584>
16. Case of Dudgeon v. the United Kingdom, Application no 7525/76. 22 October 1981. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57473>
17. Case of Bayatyan v. Armenia, Application no 23459/03. 7 July 2011. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-105611>

Дата надходження статті: 05.08.2025

Дата прийняття статті: 27.08.2025

Опубліковано: 01.10.2025

O. A. Shamov, Intelligent systems researcher head
of Human Rights Educational Guild

**FROM ETHICAL PRINCIPLES TO CERTIFIED PRACTICE:
A TIERED REGULATORY MODEL FOR ARTIFICIAL INTELLIGENCE
IN ONLINE DISPUTE RESOLUTION**

This article explores the lack of effective mechanisms for ensuring the ethical use of artificial intelligence (AI) in online dispute resolution (ODR) systems. Introduction: The rapid development and implementation of AI-powered ODR platforms are significantly outpacing the formation of adequate legal and ethical frameworks. This creates substantial risks to the fundamental rights of citizens, particularly the right to a fair trial, equality of arms, and due process. Existing international documents, such as the Council of Europe's Charter and UNESCO's Recommendations, establish important high-level principles (transparency, non-discrimination, human control). However, these are largely declarative and do not offer concrete tools for their practical implementation and verification. Consequently, a dangerous gap emerges between proclaimed ethical goals and the actual functioning of ODR platforms, which can lead to systemic errors, the amplification of societal biases, and the erosion of trust in digital justice. The core problem is the absence of a verifiable and enforceable bridge between principle and practice, leaving users vulnerable to opaque, potentially biased algorithmic decision-making.

The Purpose of this article is to develop and substantiate a comprehensive regulatory model capable of bridging the gap between ethical principles and the practical application of AI in ODR. The objective is to propose a concrete, actionable framework that moves beyond abstract guidelines to create enforceable standards for ODR platform certification. The research methodology includes the dialectical method of cognition, a systematic analysis of existing ethical and legal frameworks, a comparative legal method to study regulatory approaches in other high-stakes domains (specifically, the EU AI Act and the U.S. FDA model for medical devices), and a modeling method to design the new regulatory structure. This multi-faceted approach allows for a thorough examination of the problem's theoretical underpinnings and the formulation of a practical, evidence-based solution. The research demonstrates that existing principle-based approaches are insufficient. As a key element of scientific novelty, a model of mandatory, differentiated (tiered) technical-procedural certification for ODR platforms is proposed. This model is risk-based and envisions three tiers of certification, with requirements escalating in stringency according to the legal complexity and social significance of the disputes. Tier 1 (low risk, e.g., e-commerce disputes) mandates basic transparency and data security. Tier 2 (medium risk, e.g., consumer credit disputes) adds requirements for regular bias audits and the use of Explainable AI (XAI) tools. Tier 3 (high risk, e.g., court-annexed ODR) mandates a crucial shift from mere «explainability» to full model «interpretability», ensuring the legal coherence of decisions, and guarantees an unconditional right to review by a human judge. The study further distinguishes between post-hoc «explainability» and the more rigorous standard of «interpretability», arguing the latter is essential for satisfying the principles of a reasoned legal decision in high-stakes contexts.

The proposed certification model allows for the transformation of abstract ethical principles into specific, verifiable, and legally meaningful standards. It offers a flexible and scalable approach to regulation that fosters innovation while safeguarding fundamental rights. It is proposed to codify the duties of the ODR platform as the «Fourth Party» in the dispute, establishing a regime of legal accountability. This framework creates a foundation for building trust in digital justice and ensuring its sustainable development, balancing efficiency with the non-negotiable demands of due process.

Key words: online dispute resolution, ODR, artificial intelligence, AI, AI ethics, AI regulation, certification, tiered model, Explainable AI, XAI, due process, digital justice.

О. А. Шамов. Від етичних принципів до сертифікованої практики: багаторівнева модель регулювання штучного інтелекту в онлайн-вирішенні спорів

У статті досліджено проблему відсутності дієвих механізмів для забезпечення етичного використання штучного інтелекту (ШІ) у системах онлайн-вирішення спорів (ODR). Проблема полягає в тому, що стрімкий розвиток та впровадження ODR-платформ на базі ШІ значно випереджають формування адекватних правових та етичних рамок. Це створює суттєві ризики для фундаментальних прав громадян, зокрема права на справедливий суд, рівність сторін та належну правову процедуру. Існуючі міжнародні документи, такі як Хартія Ради Європи та Рекомендації ЮНЕСКО, встановлюють важливі високорівневі принципи (прозорість, недискримінація, людський контроль), однак вони мають переважно декларативний характер і не пропонують конкретних інструментів для їх практичної імплементації та верифікації. Таким чином, виникає небезпечний розрив між проголошеними етичними цілями та реальною практикою функціонування ODR-платформ, що може призвести до системних помилок, посилення соціальної упередженості та підризу довіри до цифрового правосуддя.

Метою статті є розробка та обґрунтування комплексної регуляторної моделі, здатної подолати розрив між етичними принципами та практичним застосуванням ШІ в ODR. Методи дослідження включають діалектичний

метод пізнання, системний аналіз існуючих етичних та правових рамок, порівняльно-правовий метод для вивчення регуляторних підходів в інших сферах (зокрема, Закону ЄС про ШІ та моделі FDA), а також метод моделювання для розробки нової регуляторної структури.

В роботі доведено, що існуючі принципові підходи є недостатніми. Запропоновано наукову новизну – модель обов'язкової, диференційованої (багаторівневої) техніко-процесуальної сертифікації ODR-платформ. Ця модель базується на оцінці ризиків і передбачає три рівні сертифікації, вимоги до яких зростають відповідно до правової складності та соціальної значущості спорів. Запропонована модель сертифікації дозволяє перетворити абстрактні етичні принципи на конкретні, перевірювані та юридично значущі стандарти. Вона пропонує гнучкий та масштабований підхід до регулювання, який стимулює інновації, водночас захищаючи фундаментальні права.

Запропоновано кодифікувати обов'язки ODR-платформи, як «четвертої сторони» у спорі, запровадивши для неї режим юридичної відповідальності. Це створює основу для побудови довіри до цифрового правосуддя та його сталого розвитку.

Ключові слова: онлайн-вирішення спорів, ODR, штучний інтелект, ШІ, етика ШІ, регулювання ШІ, сертифікація, багаторівнева модель, Пояснюваний ШІ, XAI, належна правова процедура, цифрове правосуддя.

Formulation of the problem. Online Dispute Resolution (ODR) is undergoing a phase of transformational development, evolving from simple communication tools into complex ecosystems that actively use artificial intelligence (AI) technologies. These platforms promise unprecedented efficiency, speed, and access to justice, especially in resolving mass disputes of low to medium value [1]. However, this rapidly accelerating technological evolution poses a fundamental challenge to the modern legal system.

The implementation of algorithmic systems capable of analyzing evidence, predicting outcomes, and even proposing ready-made decisions is occurring in a regulatory vacuum.

The connection of this problem to important scientific and practical tasks is direct. Firstly, at stake are fundamental constitutional principles such as the right to a fair trial, equality of parties before the law, and due process. The opacity of algorithms (the «black box problem») and the risk of algorithmic bias, where AI reproduces and amplifies existing social stereotypes, pose a direct threat to these principles [2]. Secondly, the absence of clear standards undermines public trust in digital justice, which can negate all the potential benefits of ODR. Thirdly, the legal community faces a practical task: how to ensure effective supervision and control over technologies that are inherently complex and opaque to most lawyers and judges. Thus, developing adequate ethical and legal frameworks for the use of AI in ODR is not just an academic exercise but an urgent necessity for ensuring the stability and fairness of the legal system in the digital age.

Analysis of recent research and publications. The foundation for the ethical regulation of AI in justice has been laid at the international level. Key documents here are the «European Ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment», developed by the Council of Europe [3], and the «Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence» by UNESCO [4]. These documents established five fundamental principles: respect for human rights, non-discrimination, quality and security, transparency and fairness, and ensuring human control. They serve as an important moral and conceptual guide.

The academic community is actively researching this issue. Leading scholars such as Ethan Katsh and Orna Rabinovich-Einy, who are pioneers of ODR, have formulated the concept of the ODR platform as the «fourth party» in a dispute (in addition to the two parties and the neutral mediator) [5]. This «fourth party»-the technology-actively influences the process and, therefore, must have not only functions but also duties. Richard Susskind, developing the idea of «online courts», emphasizes the inevitability of the technological transformation of justice while also raising questions about preserving its core values [6]. Works dedicated directly to ethical risks focus on problems of algorithmic bias, opacity, and the dehumanization of the dispute resolution process [2, 7]. In response to the «black box problem», the field of Explainable AI (XAI) is actively developing, seeking technical ways to increase the transparency of algorithmic decisions [8].

However, despite a significant number of publications, a key part of the general problem remains unresolved: the lack of a practical, effective, and legally binding mechanism that would connect high-level ethical principles with the technical reality of ODR platforms. Existing frameworks are predominantly declarative.

Academic discussions excel at identifying risks but rarely offer comprehensive, ready-to-implement regulatory models. The question remains open: how, in practice, can one verify an ODR platform's compliance with the principle of «fairness» or «transparency»? How can a system be created that is both flexible, able to adapt to technological development, and rigid enough to protect fundamental rights? This article is dedicated to solving this very problem-building a bridge between principle and practice.

The aim of this research is to develop and scientifically substantiate a comprehensive regulatory model for the use of artificial intelligence in online dispute resolution that would ensure compliance with ethical standards and the protection of human rights through the implementation of a mandatory, differentiated certification system.

To achieve this aim, the following objectives were set:

To analyze existing international ethical frameworks and scientific doctrines on the use of AI in justice to determine their strengths and limitations.

To identify and systematize the key ethical risks associated with the use of AI in ODR, particularly algorithmic bias, opacity, and the erosion of procedural guarantees.

To study, using the comparative legal method, successful risk-based regulatory models, particularly the EU Artificial Intelligence Act and the FDA's medical device certification system, to identify possibilities for their adaptation to the ODR sphere.

To develop the concept of a tiered (differentiated) certification model for ODR platforms, which involves different levels of requirements depending on the complexity and social significance of the disputes

To justify the need for a shift from the standard of «explainability» to the standard of «interpretability» for high-risk ODR platforms as a key condition for ensuring the right to a reasoned decision.

To formulate specific proposals for the implementation of the proposed model and to identify prospects for further scientific research in this direction.

Presenting main material. The core thesis of this research is that existing ethical frameworks, despite their fundamental importance, are insufficient for the effective regulation of AI in ODR. They establish the «what»-the goal to be striven for (fairness, transparency) but do not offer the «how» a concrete, verifiable, and legally binding mechanism for achieving this goal. This gap creates an illusion of security, while in practice, ODR platforms can function as «black boxes» that make legally significant decisions without proper oversight or the possibility of effective appeal.

To bridge this gap, a transition from declarations to effective tools is necessary. An analogy can be drawn with other areas where technology carries high risks. The most relevant example is the approach embedded in the EU Artificial Intelligence Act. This act does not attempt to regulate all AI uniformly but introduces a differentiated model based on four levels of risk: unacceptable, high, limited, and minimal [9]. For each category, specific requirements are established: from a complete ban (for social scoring systems) to strict requirements for data quality, transparency, human oversight, and cybersecurity (for high-risk systems). A similar approach has been used for decades by the U.S. Food and Drug Administration (FDA), which classifies medical devices into three classes depending on the potential harm to the patient, establishing a distinct control regime for each class [10].

This risk-based approach is an ideal model for regulating AI in ODR. After all, the risks posed by an algorithmic decision in a dispute over a \$100 refund for a product in an online store are incomparably lower than the risks in a consumer credit debt collection case or a family dispute handled within a court-annexed ODR program.

Based on this, a model of mandatory, differentiated technical-procedural certification for ODR platforms is proposed, which includes three tiers:

Tier 1: Low Risk.

– Scope: Mass, low-value disputes with clearly defined rules, for example, disputes on e-commerce platforms (product returns, non-conformity with description).

– Certification Requirements:

1. Transparency of Use: Clear and unambiguous information provided to the user that AI is involved in resolving the dispute.

2. Data Security: Compliance with basic data protection standards (e.g., GDPR).

3. Availability of Escalation: A simple, understandable, and accessible mechanism for escalating the dispute to a human operator in case of disagreement with the automated decision.

Tier 2: Medium Risk.

– Scope: Disputes that have significant financial or social consequences for an individual, for example, disputes in the areas of consumer credit, insurance, and rental agreements.

– Certification Requirements (in addition to Tier 1):

1. Bias Audit: A requirement for developers to conduct regular (e.g., annual) audits of algorithms and the datasets on which they were trained to identify and minimize the risks of discrimination based on protected characteristics (gender, race, age, etc.). Audit reports must be submitted to the certification body

2. Explainability of the Decision (XAI): The platform must be technically capable of providing the user with an explanation of the decision made. This is not just a statement of the result, but a provision of the key factors that influenced it. Particularly effective are so-called counterfactual explanations («Your loan application would have been approved if your verified income had been 10% higher») [8].

3. Human-on-the-loop: For this category of disputes, not just an escalation mechanism but proactive supervision by a qualified specialist must be ensured, who can intervene in the process and correct or cancel the algorithmic decision.

Tier 3: High Risk.

– Scope: Disputes that are directly integrated into the state justice system (court-annexed ODR programs), as well as disputes concerning sensitive areas (e.g., certain categories of family disputes, labor disputes regarding dismissal).

– Certification Requirements (in addition to Tiers 1 and 2):

1. Model Interpretability: At this level, mere «explainability» is no longer sufficient. The requirement must be «interpretability». While explainability is an attempt to peek into the «black box» post-hoc, interpretability requires

that the AI model itself be built in such a way that its logic is understandable and consistent with legal norms and principles [11]. The decision of such a system must not only be explained but also legally coherent and reasoned, as required by the right to a fair trial.

2. **Guaranteed Right to Review:** The user must have an unconditional, clearly defined right to a full review of their case by a qualified judge or arbitrator, whose decision will be final.

3. **Highest Data Standards:** A requirement for full data provenance for the data on which the model was trained and operates, to ensure its quality, relevance, and impartiality.

The implementation of such a model allows for the codification of the duties of the ODR platform as the «fourth party» in the dispute [5]. The platform ceases to be a passive tool and becomes an active subject of the process, bearing legal responsibility for compliance with certification requirements. This creates a legal basis for holding developers and operators liable in case of violations of users' rights due to algorithmic errors or bias.

Conclusions. The rapid integration of artificial intelligence into online dispute resolution systems is an inevitable stage in the evolution of justice. However, this process must not be uncontrolled. The efficiency and speed offered by AI cannot be achieved at the cost of eroding fundamental rights and the principles of due process.

This research has demonstrated a critical gap between high-level ethical principles, which are largely declarative, and the practical absence of mechanisms for their implementation and oversight. To bridge this gap, a scientific proposal – a tiered model of mandatory technical-procedural certification for ODR platforms based on risk assessment – has been developed and substantiated

The main conclusions are:

1. A «one-size-fits-all» approach to regulating AI in ODR is ineffective. A differentiated, risk-based model, similar to that embedded in the EU AI Act, is the most appropriate and flexible.

2. The proposed three-tiered certification system (low, medium, high risk) allows for the establishment of proportional requirements for ODR platforms, balancing the need for innovation with the necessity of protecting citizens' rights.

3. For high-risk disputes, it is necessary to demand a shift from the standard of «explainability» to the more stringent standard of «interpretability» of the AI model, which is a key condition for upholding the right to a reasoned and legally sound decision.

The implementation of such a certification system allows for the legal codification of the duties of the ODR platform as the «fourth party» in the dispute, creating a legal basis for its liability.

The proposed model is a concrete and practical solution that transforms abstract ethics into verifiable standards, contributing to the construction of a truly fair and reliable digital justice system.

Prospects for further research in this area include:

- Developing detailed technical protocols and methodologies for auditing ODR platforms for algorithmic bias.
- Researching the organizational and legal forms for the creation and functioning of an independent national or international body responsible for the certification of ODR platforms.
- Conducting empirical studies on the psychological impact of interaction with automated justice systems on the parties to a dispute and their perception of procedural fairness.
- Analyzing issues of cross-border recognition and enforcement of decisions made by certified ODR platforms.

Bibliography:

1. Larson, D. The Future of Online Dispute Resolution (ODR): Definitions, Standards, Disability Accessibility, and Legislation. *Faculty Scholarship*. 2022. 559. URL: <https://surl.li/rprlsi>
2. Cotton, N., Kelly, E. and Williams, D. Consider the Risks of Algorithmic Bias. *The Jabian Journal*. 2023. URL: <https://surl.li/gubqhu>
3. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment. *Council of Europe Website*. 2018. 24 p. URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>
4. UNESCO. Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence. *UNESCO Website*. 2021. 46 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000380455>
5. Katsh E., Rabinovich-Einy O. Digital Justice: Technology and the Internet of Disputes. *Oxford University Press*. 2017. 288 p. URL: <https://academic.oup.com/book/27240>
6. Susskind R. Online Courts and the Future of Justice. *Oxford University Press*. 2019. 400 p. URL: <https://surl.li/nxsimw>
7. Shen, J., DiPaola, D., Ali, S., Sap, M., Won Park, H. and Breazeal C. Empathy Toward Artificial Intelligence Versus Human Experiences and the Role of Transparency in Mental Health and Social Support Chatbot Design: Comparative Study. *National Institutes of Health Website*. 2024. URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11464935/>
8. Wachter, S., Mittelstadt, B. & Russell, C. Counterfactual explanations without opening The black box: Automated decisions and the GDPR. *Harvard Journal of Law & Technology*. 2018. URL: <https://surl.li/qtbwhf>

9. Veale M., Borgesius F. Demystifying the Draft EU Artificial Intelligence Act. *Computer Law Review International*. Volume 22. Issue 4. 2021. URL: <https://surl.li/sjvxht>
10. U.S. Food and Drug Administration. Regulatory Controls. *U.S. Food and Drug Administration Website*. 2018. URL: <https://surl.li/inkmtmt>
11. Rudin C. Stop explaining black box machine learning models for high stakes decisions and use interpretable models instead. *Nature Machine Intelligence*. 2019. Vol. 1. P. 206–215. URL: <https://www.nature.com/articles/s42256-019-0048-x>

Дата надходження статті: 04.07.2025

Дата прийняття статті: 09.07.2025

Опубліковано: 01.10.2025

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА МИТНЕ ПРАВО

UDC 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-3.3>

A. I. Derevianko, PhD, Doctoral Candidate at the Educational and Scientific Institute of Law
Interregional Academy of Personnel Management

THE SYSTEM OF SUBJECTS FOR STATE MIGRATION POLICY FORMATION IN UKRAINE: AN INSTITUTIONAL DIMENSION

The article is devoted to a comprehensive study of the system of subjects involved in forming Ukraine's state migration policy in its institutional dimension. The relevance of the research is determined by unprecedented migration challenges caused by Russia's full-scale armed aggression against Ukraine after February 24, 2022, which led to mass forced displacement of population both within the country and beyond its borders.

The article examines the legal foundations of the migration policy formation system, which is based on the division of powers between branches of government according to the Constitution of Ukraine. The role of the President of Ukraine as a key subject who determines strategic directions of migration policy through a system of decrees is analyzed. Particular attention is paid to the exclusive powers of the head of state regarding citizenship decisions and his role under martial law conditions.

The fundamental role of the Verkhovna Rada of Ukraine in creating the legislative framework for migration policy through adopting key laws on the legal status of foreigners, refugees, external labor migration, and ensuring the rights of internally displaced persons is examined. The significance of ratifying international treaties, particularly the 1951 Convention Relating to the Status of Refugees and the 1977 European Convention on the Legal Status of Migrant Workers, for Ukraine's integration into the international system of migrant protection is analyzed.

The central role of the Cabinet of Ministers of Ukraine in forming and implementing migration policy through developing the Strategy of State Migration Policy until 2025 and a system of subordinate acts is investigated. The Government's coordinating function and its adaptive capacity to respond to martial law challenges through adopting special decisions to support internally displaced persons are examined.

The role of the National Security and Defense Council of Ukraine in ensuring migration security as a component of national security, especially under conditions of armed aggression, is analyzed. The functions of the Parliamentary Commissioner for Human Rights of Ukraine as an independent body for monitoring compliance with migrants' rights are considered.

The research revealed a critical need for fundamental updating of existing conceptual documents that do not correspond to current realities of martial law and large-scale transformations of the migration situation. The need to develop a new strategy that would account for unprecedented migration challenges and define mechanisms for preserving Ukraine's human capital under war and post-war reconstruction conditions is substantiated.

Key words: state migration policy, formation subjects, institutional dimension, President of Ukraine, Verkhovna Rada of Ukraine, Cabinet of Ministers of Ukraine, migration security, internally displaced persons, refugees, martial law.

A. I. Дерев'янюк. Система суб'єктів формування державної міграційної політики України: інституційний вимір

Стаття присвячена комплексному дослідженню системи суб'єктів формування державної міграційної політики України в інституційному вимірі. Актуальність дослідження обумовлена безпрецедентними міграційними викликами, спричиненими повномасштабною збройною агресією російської федерації проти України після 24 лютого 2022 року, що призвело до масових вимушених переміщень населення як всередині країни, так і за її межами.

У статті досліджено правові засади системи суб'єктів формування міграційної політики, яка базується на розподілі повноважень між гілками влади згідно з Конституцією України. Проаналізовано роль Президента України як ключового суб'єкта, який визначає стратегічні напрями міграційної політики через систему указів. Особливу увагу приділено виключним повноваженням глави держави щодо прийняття рішень про громадянство та його ролі в умовах воєнного стану.

Розглянуто фундаментальну роль Верховної Ради України у створенні законодавчої бази міграційної політики через прийняття ключових законів про правовий статус іноземців, біженців, зовнішню трудову міграцію та забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб. Проаналізовано значення ратифікації міжнародних договорів, зокрема Конвенції про статус біженців 1951 року та Європейської конвенції про правовий статус трудящихся-мігрантів 1977 року, для інтеграції України до міжнародної системи захисту мігрантів.

© A. I. Derevianko, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Досліджено центральну роль Кабінету Міністрів України у формуванні та реалізації міграційної політики через розробку Стратегії державної міграційної політики до 2025 року та систему підзаконних актів. Розглянуто координаційну функцію Уряду та його адаптивну здатність реагувати на виклики воєнного стану через ухвалення спеціальних рішень щодо підтримки внутрішньо переміщених осіб.

Проаналізовано роль Ради національної безпеки і оборони України у забезпеченні міграційної безпеки як складової національної безпеки, особливо в умовах збройної агресії. Розглянуто функції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини як незалежного органу контролю за дотриманням прав мігрантів.

Дослідження виявило критичну необхідність кардинального оновлення існуючих концептуальних документів, які не відповідають сучасним реаліям воєнного стану та масштабним трансформаціям міграційної ситуації. Обґрунтовано потребу розробки нової стратегії, яка б враховувала безпрецедентні міграційні виклики та визначала механізми збереження людського капіталу України в умовах війни та повоєнного відновлення.

Ключові слова: державна міграційна політика, суб'єкти формування, інституційний вимір, Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, міграційна безпека, внутрішньо переміщені особи, біженці, воєнний стан.

Formulation of the problem. The formation of an effective state migration policy is one of the key tasks of the modern Ukrainian state, particularly in the context of large-scale geopolitical challenges and internal transformations. The relevance of studying the system of subjects involved in forming Ukraine's state migration policy has significantly increased after February 24, 2022, when Russia's full-scale armed aggression triggered unprecedented migration processes both within the country and beyond its borders.

Contemporary migration challenges are characterized by extraordinary complexity and multidimensionality. According to international organizations, over 6 million Ukrainians became refugees in European countries, while the number of internally displaced persons reached similar proportions. These processes require a fundamental rethinking of approaches to migration policy formation and optimization of the institutional system for its development.

The institutional dimension of state migration policy formation gains particular significance in the context of ensuring effective coordination between various government bodies, avoiding duplication of functions, and creating a comprehensive system for responding to migration challenges. Understanding the role and place of each subject in this system is critically important for enhancing the effectiveness of state management of migration processes.

Analysis of recent research and publications. The problem of forming Ukraine's state migration policy in its institutional aspect has been reflected in the works of domestic researchers who analyzed various aspects of organizing the state management system for migration processes. However, most existing studies were conducted before the onset of Russia's full-scale aggression and do not account for the current realities of martial law and large-scale transformations in the migration situation.

Analysis of the scientific literature indicates the need to reconsider theoretical approaches to understanding the institutional architecture of migration policy formation, taking into account new challenges and tasks that have emerged for the Ukrainian state during wartime. The study of existing institutions' adaptive capacity to extreme conditions and their ability to ensure effective regulation of migration processes under martial law becomes particularly relevant.

This article aim. The objective of this study is to provide a comprehensive analysis of the system of subjects involved in forming Ukraine's state migration policy in its institutional dimension, determining their roles, powers, and mechanisms of interaction in the process of developing strategic approaches to regulating migration processes.

Presenting main material. The system of subjects involved in forming Ukraine's state migration policy is based on the constitutional division of powers between branches of government and reflects the general structure of state administration. According to the Constitution of Ukraine, various state authorities have specific powers in the sphere of migration process regulation, creating a multi-level policy formation system [1].

Subjects of migration policy formation can be classified according to various criteria: by management level (national, regional, local), by the nature of powers (norm-setting, coordinating, controlling), by sphere of competence (general, special). Such differentiation allows for ensuring a comprehensive approach to regulating migration processes and effective coordination of activities among various government bodies.

The President of Ukraine occupies a unique and leading position in forming state migration policy, determined by his constitutional status as head of state and guarantor of compliance with the Constitution of Ukraine, human and citizen rights and freedoms. The most important constitutional power of the President in the migration sphere is the exclusive right to make decisions about acquiring Ukrainian citizenship and terminating Ukrainian citizenship [1].

Of particular significance in the President's activities is the adoption of Decree No. 622/2011 of May 30, 2011, which approved the "Concept of State Migration Policy." This document became fundamental in defining a comprehensive vision of strategic directions for developing Ukraine's migration policy [2]. The Concept was the first to define a systematic approach to regulating migration processes at the highest state level, encompassing internal and external migration, emigration and immigration, forced and voluntary migration.

The institutional mechanism of presidential influence is ensured through the activities of the Commission under the President of Ukraine on Citizenship Issues, which performs not only law enforcement but also policy-forming functions [3]. The Commission conducts norm-setting activities through proposing legislation improvements, performs analytical and research work, and accumulates empirical information about migration processes.

Under martial law conditions, introduced by Presidential Decree No. 64/2022 of February 24, 2022 [4], the head of state's role in forming migration policy has significantly increased. As Supreme Commander-in-Chief and Chairman of the National Security and Defense Council of Ukraine, the President has powers to ensure the state's migration security and respond operatively to unprecedented challenges of mass forced population displacement.

The Verkhovna Rada of Ukraine, as the sole legislative authority, plays a fundamental role in creating the legal basis for state migration policy. According to Article 92 of the Constitution of Ukraine, human and citizen rights and freedoms, foreigners' and stateless persons' rights, and principles of migration process regulation are determined exclusively by laws [1].

Since independence, parliament has adopted over two dozen basic laws regulating migration relations. Key legislative acts include: the Law of Ukraine "On the Legal Status of Foreigners and Stateless Persons" of September 22, 2011, No. 3773-VI [5], the Law of Ukraine "On Refugees and Persons in Need of Additional or Temporary Protection" of July 8, 2011, No. 3671-VI [6], the Law of Ukraine "On External Labor Migration" of November 5, 2015, No. 761-VIII [7].

Of particular importance is the Law of Ukraine "On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons" of October 20, 2014, No. 1706-VII [8], which laid the legal foundation for protecting millions of Ukrainian citizens forced to leave their places of permanent residence due to armed aggression. In 2023, significant amendments to this law were adopted, fundamentally expanding IDPs' rights in the housing sphere [9].

Ukraine's ratification of the 1951 Convention Relating to the Status of Refugees and the 1967 Protocol Relating to the Status of Refugees became a defining step in forming national migration policy [10]. These documents established fundamental principles of international protection and the principle of non-refoulement. Also important is the ratification of the European Convention on the Legal Status of Migrant Workers of 1977 [11], which established a comprehensive legal regime for labor migrants.

Parliamentary control is implemented through mechanisms of hearing reports from officials, deputy inquiries, parliamentary hearings, and budgetary powers. Within the Verkhovna Rada structure, migration policy issues are handled by specialized committees, particularly the Committee on Human Rights, Deoccupation and Reintegration [12].

The Cabinet of Ministers of Ukraine, as the highest body in the executive authority system, plays a central role in forming and ensuring implementation of state migration policy. According to the Law of Ukraine "On the Cabinet of Ministers of Ukraine," the Government ensures implementation of state policy in the spheres of citizenship, migration, and return of emigrants and their descendants to Ukraine [13].

A key document developed by the Government is the Strategy of Ukraine's State Migration Policy for the period until 2025, approved by Resolution No. 482-r of July 12, 2017 [14]. The Strategy defines main directions for forming state migration policy and is based on a systematic approach that provides for interconnection between migration policy and other spheres of state activity.

The document is structurally organized around four main directions: migration and mobility of Ukraine's population; legal migration to Ukraine; prevention of illegal migration; international protection. Such an approach allows covering the entire spectrum of migration processes and ensuring comprehensive state regulation [14].

The Cabinet of Ministers conducts normative-legal regulation through adopting resolutions, including: Resolution No. 289 of June 4, 2014, on document processing for citizens from temporarily occupied territories [15]; Resolution No. 118 of March 1, 2017, on visa processing rules [16]; Resolution No. 360 of August 20, 2014, on the State Migration Service of Ukraine [17].

Under martial law conditions, the Government adopted a series of special decisions to support internally displaced persons [18; 19; 20; 21], demonstrating adaptive capacity to respond to extraordinary challenges.

The NSDC, as a coordinating body on national security issues, plays an important role in forming state migration policy in the context of ensuring national security. According to the Law of Ukraine "On the National Security and Defense Council of Ukraine," the NSDC coordinates and controls executive authorities' activities in national security, including migration security issues [22].

In Ukraine's National Security Strategy, approved by Presidential Decree No. 392/2020 of September 14, 2020, uncontrolled migration is defined as one of the challenges to national security [23]. Under conditions of armed aggression, the NSDC's role in forming migration policy has significantly increased, as the Council coordinates state bodies' activities to ensure security under conditions of mass forced population displacement.

The Ombudsman occupies a special place in the system of subjects forming state migration policy as an independent constitutional body of parliamentary control. According to the Law of Ukraine "On the Parliamentary Commissioner for Human Rights of Ukraine," the Ombudsman conducts activities independently from other state bodies [24].

In the migration sphere, the Commissioner monitors compliance with rights of various migrant categories and has the right to submit proposals regarding elimination of identified violations of migrants' rights and legislation improvement. Events after February 24, 2022, revealed the need for fundamental revision of existing strategic

documents. The 2011 Concept of State Migration Policy and the Strategy until 2025 have largely lost relevance, as they do not account for new security challenges and do not correspond to current martial law conditions.

Critically insufficient attention in existing documents is paid to issues of mass forced external migration of Ukrainians due to war. According to UNHCR data, over 6 million Ukrainians became refugees in European countries, creating unprecedented challenges for state policy regarding maintaining connections with citizens abroad.

Conclusions. The system of subjects forming Ukraine's state migration policy is characterized by a multi-level structure in which each body plays a specific role according to its constitutional powers. The President of Ukraine determines strategic directions of migration policy and ensures coordination through a system of decrees and activities of the Commission on Citizenship Issues. The Verkhovna Rada of Ukraine creates the legislative base, ratifies international treaties, and exercises parliamentary control. The Cabinet of Ministers of Ukraine ensures practical implementation through a system of subordinate acts and coordination of central executive authorities' activities.

The NSDC ensures consideration of national security aspects in forming migration policy, which is particularly relevant under current challenges. The Parliamentary Commissioner for Human Rights exercises independent control over migrants' rights compliance.

The effectiveness of state migration policy formation depends on coordinated interaction of all subjects, clear division of powers, and avoidance of their duplication. Under current challenges related to armed aggression and mass forced displacement, operative coordination of all branches of government becomes particularly important.

Events after February 24, 2022, revealed the need for fundamental updating of conceptual documents considering the realities of Russian aggression and developing a new strategy that would account for unprecedented migration challenges and define mechanisms for preserving Ukraine's human capital under war and post-war reconstruction conditions.

Bibliography:

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про Концепцію державної міграційної політики: Указ Президента України від 30.05.2011 № 622/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/622/2011#Text>
3. Про Положення про Комісію при Президентові України з питань громадянства: Указ Президента України від 27 березня 2001 р. № 215/2001 / Президент України. *Офіційний вісник України*. 2001. № 13. Ст. 532.
4. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 / Президент України. *Офіційний вісник України*. 2022. № 17. Ст. 573.
5. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства: Закон України від 22 вересня 2011 р. № 3773-VI / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 19-20. Ст. 179.
6. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 8 липня 2011 р. № 3671-VI / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 16. Ст. 146.
7. Про зовнішню трудову міграцію: Закон України від 5 листопада 2015 р. № 761-VIII / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 49-50. Ст. 463.
8. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.
9. Про внесення змін до деяких законів України щодо розширення прав внутрішньо переміщених осіб у сфері житлового забезпечення в умовах воєнного стану: Закон України від 8 листопада 2023 р. № 3446-IX / *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3446-20>
10. Про приєднання України до Конвенції про статус біженців та Протоколу щодо статусу біженців: Закон України від 10 січня 2002 р. № 2942-III / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 17. Ст. 118.
11. Про ратифікацію Європейської конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів: Закон України від 16 березня 2007 р. № 755-V / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 21. Ст. 290.
12. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання: Постанова Верховної Ради України від 29 серпня 2019 р. № 19-IX / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 35. Ст. 147.
13. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 р. № 794-VII / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 13. Ст. 222.
14. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р / Кабінет Міністрів України. *Урядовий кур'єр*. 2017. № 136.
15. Постанова Кабінету Міністрів України від 4 червня 2014 року №289 «Про затвердження Порядку оформлення документів, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус, громадянам, які проживають на тимчасово окупованій території України». URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/247486716>

16. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 березня 2017 року №118 «Про затвердження Правил оформлення віз для в'їзду в Україну і транзитного проїзду через території України». URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/249794301>

17. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. №360 «Про затвердження Положення про Державну міграційну службу України». URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/247541457>

18. Постанова Кабінету Міністрів України від 21 жовтня 2022 року № 1197 «Деякі питання використання коштів для задоволення потреб евакуйованих осіб та осіб, які проживають в деокупованих населених пунктах». URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/deiaki-pytannia-vykorystannia-koshtiv-1195>

19. Постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2022 року № 1481 «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам». URL: <https://www.kmu.gov.ua/pras/deiaki-pytannia-vyplaty-doromohy-na-prozhyvannia-vnutrishno-peremishchenym-osobam-i301222-1481>

20. Постанова Кабінету Міністрів України від 11 липня 2023 року № 709 «Деякі питання підтримки внутрішньо переміщених осіб». URL: <https://surl.li/ckbfme>

21. Постанова Кабінету Міністрів України від 31 серпня 2024 року № 989 «Про внесення змін до Порядку надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам». URL: <https://surl.li/ubdfea>

22. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 5 березня 1998 р. № 183/98-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. Ст. 237.

23. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року “Про Стратегію національної безпеки України”: Указ Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392/2020 / Президент України. *Офіційний вісник України*. 2020. № 75. Ст. 2377.

24. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 р. № 776/97-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 20. Ст. 99.

Дата надходження статті: 19.08.2025

Дата прийняття статті: 01.09.2025

Опубліковано: 01.10.2025

УДК 342.9:004.056

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-3.4>

С. О. Мазепа, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та процесу
Західноукраїнського національного університету,
міжнародний дослідник Оснабрюцького університету

СПІЛЬНІ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВІ ІНІЦІАТИВИ УКРАЇНИ ТА ЄС: ВІД ГАРМОНІЗАЦІЇ ЗАКОНОДАВСТВА ДО ПРАКТИЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

У статті здійснено комплексний аналіз інформаційно-правових ініціатив України та ЄС, спрямованих на зближення національних і європейських стандартів регулювання інформаційної сфери в контексті європейських інтеграційних процесів. Окреслено основні напрями співробітництва між Україною та ЄС в галузі інформаційного права, включаючи питання захисту персональних даних, регулювання цифрових послуг, забезпечення кібербезпеки та розвитку медіаплюралізму.

Визначено еволюцію правових підходів від початкової гармонізації нормативно-правових актів до формування сталих механізмів практичної взаємодії між національними та європейськими інституціями в інформаційній сфері. Застосовано методологічний підхід, що включає порівняльно-правовий аналіз українського та європейського законодавства, інституціональний аналіз механізмів взаємодії та дослідження правозастосовної практики в галузі інформаційного права.

Обґрунтовано наукову новизну дослідження, яка полягає в комплексному аналізі трансформації інформаційно-правового співробітництва України та ЄС від декларативних принципів гармонізації до формування дієвих механізмів практичної взаємодії. Систематизовано інституціональні зміни в українській інформаційно-правовій системі під впливом європейських інтеграційних процесів, що дозволило виокремити основні тенденції та закономірності цієї трансформації.

Визначено практичну значущість роботи, яка полягає в можливості використання отриманих результатів для вдосконалення механізмів імплементації європейських стандартів в українське інформаційне законодавство. Зазначено, що розроблені рекомендації можуть застосовуватися державними органами для формування стратегій розвитку інформаційного права, а також науковими та освітніми установами при підготовці фахівців у галузі європейського інформаційного права.

Резюмовано, що результати дослідження свідчать про поступовий перехід від формальної гармонізації законодавчих норм до створення ефективних механізмів практичного співробітництва між українськими та європейськими інституціями. Вказано, що успішність цього процесу залежить не лише від якості нормативно-правового регулювання, але й від розвитку інституціональної інфраструктури, професійних компетентностей учасників інформаційних відносин і формування культури правової взаємодії, що відповідає європейським стандартам демократичного врядування.

Ключові слова: інформаційна безпека, правоохоронна сфера, кібербезпека, правове забезпечення, адміністративно-правовий аспект, кримінальна відповідальність, адміністративна відповідальність, євроінтеграція, гармонізація законодавства, міжнародні стандарти, НАТО, Європейський Союз (ЄС), державна інформаційна політика, загрози інформаційній безпеці, імплементація права, суб'єкти інформаційної безпеки, юридична відповідальність, інформаційні правопорушення, пропаганда, штучний інтелект.

S. O. Mazepa. Joint information and legal initiatives of Ukraine and the EU: from legislative harmonisation to practical interaction

The article provides a comprehensive analysis of the information law initiatives of Ukraine and the EU aimed at convergence of national and European standards of information sphere regulation in the context of European integration processes. The author outlines the main areas of cooperation between Ukraine and the EU in the field of information law, including personal data protection, regulation of digital services, cybersecurity and development of media pluralism.

The author identifies the evolution of legal approaches from the initial harmonisation of legal acts to the formation of sustainable mechanisms of practical interaction between national and European institutions in the information sphere. The author applies a methodological approach which includes comparative legal analysis of Ukrainian and European legislation, institutional analysis of interaction mechanisms and study of law enforcement practice in the field of information law.

The author substantiates the scientific novelty of the study, which consists in a comprehensive analysis of the transformation of information and legal cooperation between Ukraine and the EU from the declarative principles of harmonisation to the formation of effective mechanisms of practical interaction.

The article systematises institutional changes in the Ukrainian information and legal system under the influence of European integration processes, which allowed the author to identify the main trends and patterns of this transformation.

© С. О. Мазепа, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

The practical significance of the work is determined, which lies in the possibility of using the obtained results to improve the mechanisms for implementing European standards in Ukrainian information legislation. It is noted that the developed recommendations can be used by governmental authorities to formulate strategies for the development of information law, as well as by scientific and educational institutions in training specialists in the field of European information law.

The author summarises that the results of the study indicate a gradual transition from formal harmonisation of legislative provisions to the creation of effective mechanisms of practical cooperation between Ukrainian and European institutions. It is noted that the success of this process depends not only on the quality of legal regulation, but also on the development of institutional infrastructure, professional competencies of participants to information relations and the formation of a culture of legal interaction which meets European standards of democratic governance.

Key words: *information security, law enforcement, cybersecurity, legal support, administrative-legal aspect, criminal liability, administrative liability, European integration, harmonization of legislation, international standards, NATO, European Union (EU), state information policy, information security threats, implementation of law, subjects of information security, legal liability, information offenses, propaganda, artificial intelligence.*

Постановка проблеми. Сучасна геополітична ситуація та стратегічний курс України на європейську інтеграцію актуалізують питання зближення національної та європейської систем інформаційно-правового регулювання. Набуття Україною статусу кандидата в члени Європейського Союзу у 2022 році створило нові правові та інституційні передумови для поглиблення співпраці в інформаційній сфері, що потребує переосмислення традиційних підходів до гармонізації законодавства та переходу до більш комплексних форм взаємодії. Особливої значущості цей процес набуває в умовах інформаційної війни та необхідності захисту українського інформаційного простору від зовнішніх деструктивних впливів за одночасного дотримання європейських стандартів свободи слова та медіаплюралізму.

Динамічний розвиток цифрових технологій та формування єдиного цифрового ринку ЄС зумовлюють потребу у створенні уніфікованих підходів до регулювання інформаційних відносин, що виходить за рамки традиційної гармонізації національного законодавства. Прийняття Європейським Союзом ключових актів цифрового права, включаючи Акт про цифрові послуги, Акт про цифрові ринки та оновлену Директиву NIS2, формує нову парадигму інформаційно-правового регулювання, яка потребує не лише адаптації українських нормативних актів, а й створення відповідних інституційних механізмів та практик правоприменення. Ці зміни актуалізують дослідження процесів трансформації інформаційно-правового співробітництва від формального зближення норм до формування стійких механізмів практичної взаємодії.

Актуальність теми посилюється необхідністю наукового осмислення досвіду практичної імплементації європейських інформаційно-правових стандартів в українську правову систему. Аналіз правозастосовної практики останніх років свідчить про існування значних розбіжностей між декларованими принципами гармонізації та реальними механізмами їх реалізації, що створює правові колізії та перешкоджає ефективному функціонуванню інформаційного простору. Особливо критичними є питання забезпечення балансу між вимогами інформаційної безпеки та гарантіями свободи інформації, а також створення ефективних механізмів захисту персональних даних та протидії дезінформації відповідно до європейських стандартів.

Наукова актуальність дослідження визначається недостатньою розробленістю теоретичних засад переходу від гармонізації інформаційного законодавства до формування інтегрованих механізмів практичного співробітництва між національними та європейськими інституціями. Існуючі наукові роботи здебільшого зосереджені на аналізі окремих аспектів адаптації українського законодавства до європейських стандартів, проте комплексне дослідження трансформації форм та методів інформаційно-правової взаємодії залишається недостатньо вивченим. Це зумовлює потребу у системному аналізі еволюції українсько-європейського співробітництва в інформаційній сфері з урахуванням сучасних викликів цифрової трансформації та геополітичних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз сучасної наукової літератури свідчить про зростаючий інтерес дослідників до проблематики інформаційно-правового співробітництва України та ЄС. Наукові дослідження демонструють еволюцію підходів від механічного копіювання європейських норм формування комплексних механізмів інституційної взаємодії.

Проблеми цифрової трансформації інформаційного права отримали висвітлення в роботах К. Дзюкевича, який проаналізував дискурс розвитку цифрового ринку ЄС та його вплив на національні правові системи. [1] Працю С. Лешика (Svyatoslav Leshyk) присвячено вивченню основних аспектів реалізації державної інформаційної політики, наголошуючи на механізмах забезпечення інформаційної безпеки в контексті європейської інтеграції. [2]

Зарубіжні дослідження представлені роботами І. Брацука та С. Кавіна (Ivan Bratsuk & Svyatoslav Kavin), які комплексно проаналізували виклики правового регулювання технологічних інновацій у європейському контексті. [3] Роботи А. Жибака (A. Zhybak) присвячено вивченню Акту про цифрові послуги як нову парадигму платформного регулювання в Європі, що має безпосереднє значення для розуміння напрямів розвитку українського інформаційного законодавства. [4]

Питання медіарегулювання та аудіовізуальних послуг отримали детальне висвітлення в роботах Т. Гіббонса та П. Хамфрейса (Т. Gibbons & P. Humphreys), які досліджували правові та політичні аспекти функціонування медіасфери в ЄС. [6] Процеси вдосконалення правового регулювання медіа в Україні у відповідь на виклики безпеки та вимоги кандидатства в ЄС, вивчали О. Шевчук, що доповнює розуміння практичних аспектів адаптації національного законодавства до стандартів ЄС. [5, 7]

Проблеми кібербезпеки та інформаційного захисту досліджені в роботах Мазепа С., який проаналізував механізми співпраці України та ЄС у сфері протидії кіберзагрозам [8, 10]. Дослідження окремих аспектів інформаційно-правового співробітництва, комплексний аналіз трансформації від гармонізації до практичної взаємодії залишається недостатньо розробленим, що зумовлює актуальність цього дослідження.

Формулювання цілей статті. Правові основи інформаційно-правової співпраці України та ЄС формуються системою міжнародних договорів та угод, ключовою з яких є Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 2014 року. Ця угода закладає фундаментальні засади зближення правових систем та створює інституційну основу для поетапної адаптації українського законодавства до європейських стандартів. Особливого значення має Глава 9 Угоди, яка регулює співробітництво у сфері інформаційного суспільства, визначаючи пріоритетні напрями розвитку цифрової економіки та інформаційних технологій. Правова основа доповнюється положеннями Договору про функціонування Європейського Союзу (TFEU), який встановлює компетенції ЄС у сфері інформаційної політики та єдиного цифрового ринку.

Інституційні механізми співробітництва базуються на принципах, закріплених у Хартії основних прав Європейського Союзу, що гарантує свободу вираження поглядів та інформації, захист персональних даних та доступ до інформації. Ці принципи знайшли відображення в українському законодавстві, зокрема у Конституції України та профільних законах. Лісабонський договір 2007 року створив правові передумови для поглиблення інтеграції в інформаційній сфері, означивши інформаційну політику як сферу спільної компетенції ЄС та держав-членів. Це створило модель багаторівневого управління, що впливає на формування підходів до українсько-європейського співробітництва.

Виклад основного матеріалу. Правові основи інформаційно-правової співпраці України та ЄС формуються системою міжнародних договорів та угод, ключовою з яких є Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом 2014 року. Ця угода закладає фундаментальні засади зближення правових систем та створює інституційну основу для поетапної адаптації українського законодавства до європейських стандартів. Особливого значення має Глава 9 Угоди, яка регулює співробітництво у сфері інформаційного суспільства, визначаючи пріоритетні напрями розвитку цифрової економіки та інформаційних технологій. Правова основа доповнюється положеннями Договору про функціонування Європейського Союзу (TFEU), який встановлює компетенції ЄС у сфері інформаційної політики та єдиного цифрового ринку. [13]

Інституційні механізми співробітництва базуються на принципах, закріплених у Хартії основних прав Європейського Союзу [15], що гарантує свободу вираження поглядів та інформації, захист персональних даних та доступ до інформації. [14] Ці принципи знайшли відображення в українському законодавстві, зокрема у Конституції України та профільних законах. Лісабонський договір 2007 року створив правові передумови для поглиблення інтеграції в інформаційній сфері, означивши інформаційну політику як сферу спільної компетенції ЄС та держав-членів. Це створило модель багаторівневого управління, що впливає на формування підходів до українсько-європейського співробітництва.

Цифрова стратегія Європейського Союзу, викладена в Стратегії єдиного цифрового ринку для Європи (2015), визначила нову парадигму інформаційно-правового регулювання, орієнтовану на створення безшовного цифрового простору. Ця стратегія передбачає гармонізацію правил електронної комерції, захисту споживачів в онлайн-середовищі та забезпечення вільного руху цифрових послуг. Для України це означає необхідність не лише адаптації законодавства, але й створення відповідної технологічної та інституціональної інфраструктури. Імплементация принципів цифрової стратегії вимагає комплексного підходу, що включає модернізацію державного управління, розвиток цифрових компетенцій та створення ефективних механізмів захисту прав користувачів.

Регламент (ЄС) 2016/679 про захист фізичних осіб при обробці персональних даних (GDPR) став ключовим елементом європейської системи інформаційно-правового регулювання, встановивши високі стандарти захисту приватності. [16] Адаптація українського законодавства до вимог GDPR потребує не лише внесення змін до Закону України «Про захист персональних даних» від 1 червня 2010 року № 2297-VI, [17] але й формування нової культури обробки даних в державному та приватному секторах. Принципи мінімізації даних, законності обробки та забезпечення прав суб'єктів даних вимагають перегляду існуючих адміністративних процедур та бізнес-процесів, що свідчить про перехід від формальної гармонізації до змістовної трансформації правозастосовної практики. [18]

Регламент (ЄС) 2022/2065 про Акт цифрових послуг (DSA) представляє новий етап розвитку європейського цифрового права, встановлюючи комплексну систему регулювання онлайн-платформ та цифрових послуг. DSA запроваджує принципи прозорості алгоритмів, механізми боротьби з незаконним контентом та вимоги щодо оцінки ризиків для суспільства. [19] Для України імплементация принципів DSA означає необхідність створення нових регуляторних інститутів та механізмів нагляду за діяльністю цифрових

платформ. Це вимагає не лише законодавчих змін, але й розвитку технічних компетенцій регуляторних органів та формування системи співпраці з європейськими наглядовими інституціями.

Паралельно Регламент (ЄС) 2022/1925 про Акт цифрових ринків (DMA) встановлює спеціальні правила для великих цифрових платформ, визначених як «воротарі» цифрової економіки. DMA передбачає заходи щодо забезпечення справедливої конкуренції та запобігання зловживанням домінуючим становищем у цифровій сфері. [20] Хоча Україна поки не має платформ масштабу «воротарів», принципи DMA важливі для формування конкурентної політики в цифровій сфері та створення сприятливих умов для розвитку національних технологічних компаній. Імплементация підходів DMA сприятиме формуванню прозорого та конкурентного цифрового ринку в Україні.

Директива (ЄС) 2018/1808 про аудіовізуальні медіа-послуги (AVMSD) в редакції 2018 року розширила сферу регулювання на онлайн-платформи та встановила нові стандарти захисту неповнолітніх та боротьби з мовою ворожнечі. [21] Адаптація до вимог AVMSD знайшла відображення в Законі України «Про медіа» від 15 грудня 2022 року № 2849-IX, який запровадив сучасні принципи медіарегулювання та створив Незалежний медіарегулятор. Однак практична імплементация нових стандартів вимагає розвитку професійних компетенцій регуляторного органу та формування ефективних механізмів взаємодії з медіа-індустрією та громадянським суспільством. [22]

Сфера кібербезпеки регулюється Директивою (ЄС) 2016/1148 про мережеву та інформаційну безпеку (NIS) [23] та її оновленою версією – Директивою (ЄС) 2022/2555 (NIS2). [24] Ці акти встановлюють вимоги щодо забезпечення кібербезпеки критичної інфраструктури та важливих послуг, створення національних

Таблиця 1

Спільні інформаційно-правові ініціативи України та ЄС

№	Назва документу	Рік	Основні положення	Вплив на гармонізацію законодавства України
1.	Договір про функціонування ЄС (TFEU)	2012	Встановлює правові основи цифрового ринку, свободу переміщення даних	Впливає на адаптацію українських законів до євростандартів (напр., цифрова економіка)
2.	Лісабонський договір	2007	Посилює роль ЄС у сфері інформаційного права, включаючи кібербезпеку	Україна враховує принципи європейської інтеграції у нац. стратегіях
3.	Хартія фундаментальних прав ЄС	2012	Гарантує захист персональних даних (ст. 8) та свободу інформації (ст. 11)	Вплинула на реформу Закону «Про захист персональних даних» (2023)
4.	GDPR (Регламент ЄС 2016/679)	2016	Уніфіковані правила обробки даних, права суб'єктів даних	Україна внесла зміни до Закону № 2297-VI для відповідності GDPR
5.	Закон України «Про захист персональних даних»	2010 (оновл. 2023)	Національна адаптація GDPR, зокрема щодо міжнародних трансферів	Часткова гармонізація, але викликає дискусії щодо практичної реалізації
6.	Стратегія єдиного цифрового ринку ЄС	2015	Ліквідація цифрових бар'єрів, розвиток е-комерції	Україна прийняла Антимонопольний закон (2020) за зразком DMA
7.	Digital Services Act (DSA)	2022	Відповідальність онлайн-платформ, боротьба з дезінформацією	Закон «Про медіа» (2022) містить схожі норми щодо прозорості контенту
8.	Digital Markets Act (DMA)	2022	Обмеження домінування «цифрових гігантів» (Google, Meta)	Вплинув на українські антимонопольні ініціативи (напр., АМКУ)
9.	Директива про аудіовізуальні медіапослуги (AVMSD)	2018	Регулювання стрімінгових платформ, захист дітей	Закон «Про медіа» (№ 2849-IX) запровадив європідхід до онлайн-медіа
10.	Закон України «Про медіа»	2022	Децентралізація медіарегулювання, відповідність AVMSD	Перший крок до гармонізації з DSA та AVMSD, але вимагає доопрацювань
11.	NIS Директива (кібербезпека)	2016	Вимоги до захисту критичної інфраструктури	Україна прийняла закон № 2163-IX (2022) за євромоделлю
12.	NIS2 Директива	2022	Розширення сфери кібербезпеки (напр., хмарні технології)	Планова адаптація до 2025 року в рамках угоди про асоціацію
13.	Угода про асоціацію Україна-ЄС	2014	Розділ про цифрову економіку та гармонізацію законодавства	Ключовий документ для трансформації українського інфопростору

Джерело. Складено автором за матеріалами: EU cooperation with the United Nations

центрів реагування на кіберінциденти та механізмів обміну інформацією про кіберзагрози. Україна активно працює над адаптацією національного законодавства про кібербезпеку до вимог директив NIS, що включає удосконалення системи Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації та створення ефективних механізмів державно-приватного партнерства в сфері кібербезпеки.

Процеси практичної імплементації європейських стандартів демонструють складність переходу від формальної гармонізації до функціонального зближення правових систем. Досвід створення Незалежного медіарегулятора в Україні показує важливість не лише законодавчого закріплення європейських принципів, але й формування відповідної організаційної культури та професійних стандартів. Забезпечення незалежності регуляторного органу вимагає не лише правових гарантій, але й політичної волі та підтримки з боку громадянського суспільства. Аналогічні виклики виникають при створенні системи захисту персональних даних, де формальна відповідність GDPR повинна підкріплюватися ефективними механізмами контролю та санкцій.

Інституціональне співробітництво між Україною та ЄС в інформаційній сфері розвивається через створення спеціалізованих робочих груп та механізмів експертного обміну. Комітет асоціації Україна-ЄС та його тематичні підкомітети забезпечують регулярний діалог з питань цифрової трансформації та інформаційної політики. Особливе значення має участь України в програмах цифрового співробітництва ЄС, включаючи ініціативи у сфері кібербезпеки та розвитку цифрових навичок. Ці механізми дозволяють не лише отримувати технічну допомогу, але й формувати спільне розуміння викликів та пріоритетів цифрової трансформації.

Аналіз правозастосовної практики свідчить про поступовий перехід від механічної імплементації європейських норм до формування власних підходів, що враховують національні особливості та безпекові виклики. Досвід боротьби з дезінформацією в умовах війни демонструє необхідність балансу між європейськими стандартами свободи слова та національними потребами інформаційної безпеки. Створення ефективних механізмів протидії пропаганді та дезінформації вимагає інноваційних підходів, що поєднують європейські принципи з врахуванням специфіки гібридних загроз. Цей досвід може стати цінним внеском України в розвиток європейської системи інформаційної безпеки. (Таблиця 1)

Перспективи розвитку українсько-європейського співробітництва в інформаційній сфері пов'язані з поглибленням інтеграції та створенням спільних механізмів управління цифровими викликами. Отримання Україною статусу кандидата в члени ЄС створює нові можливості для участі в європейських ініціативах та програмах, включаючи Digital Europe Programme та Connecting Europe Facility. [25] Водночас це вимагає прискорення процесів адаптації законодавства та інституціональної модернізації. Ключовим фактором успіху стане здатність України не лише адаптувати європейські стандарти, але й внести власний вклад в розвиток спільних підходів до регулювання цифрової сфери, особливо в контексті протидії гібридним загрозам та забезпечення інформаційної стійкості демократичних інститутів.

Висновки. Проведене дослідження дає змогу констатувати, що еволюція інформаційно-правового співробітництва між Україною та Європейським Союзом характеризується якісним переходом від механічної адаптації європейських норм до формування інтегрованих механізмів практичної взаємодії. Аналіз показав, що початковий етап гармонізації, заснований на формальному приведенні українського законодавства у відповідність до директив і ЄС, поступово трансформується в комплексну систему інституційного співробітництва, що передбачає створення спільних механізмів моніторингу, координації політик та обміну експертизою. Ключовими драйверами даної трансформації є отримання Україною статусу кандидата в члени ЄС, прискорення процесів цифрової трансформації та необхідність адекватного реагування на сучасні інформаційні виклики та загрози.

Встановлено, що найуспішнішими напрямками практичного співробітництва є сфери захисту персональних даних, кібербезпеки та медіарегулювання, де вдалося досягти не лише нормативної сумісності, а й функціональної інтеграції національних та європейських систем. Створення Незалежного медіарегулятора в Україні, адаптація принципів GDPR та імплементація директив NIS демонструють можливість ефективного поєднання європейських стандартів із національними особливостями та безпековими потребами. Водночас виявлено суттєві виклики в галузі цифрового регулювання платформ та протидії дезінформації, де потрібна розробка інноваційних підходів, що враховують специфіку гібридних загроз та необхідність балансу між свободою слова та інформаційною безпекою.

Дослідження демонструє критичну важливість інституційного виміру інформаційно-правового співробітництва, оскільки ефективність практичної взаємодії значною мірою визначається не лише якістю нормативно-правової бази, а й компетентністю регуляторних органів, розвитком професійних стандартів та формуванням культури європейського правозастосування. Аналіз показує, що успішна трансформація потребує комплексного підходу, що включає модернізацію освітніх програм для фахівців інформаційно-правової сфери, створення механізмів безперервного обміну досвідом із європейськими колегами та розвиток систем моніторингу відповідності практики застосування законодавства європейським принципам та стандартам.

Результати дослідження вказують на формування нової парадигми українсько-європейського співробітництва в інформаційній сфері, що характеризується переходом від односторонньої адаптації до

взаємозбагачуючого партнерства, де Україна виступає не лише реципієнтом європейського досвіду, а й джерелом інноваційних рішень у галузі інформаційної стійкості та протидії гібридним загрозам. Перспективи подальшого розвитку співробітництва пов'язані з поглибленням інтеграції в рамках програм цифрового співробітництва ЄС, створенням спільних компетенційних центрів та формуванням спільних підходів до регулювання перспективних технологій. Практична реалізація вироблених рекомендацій сприятиме створенню стійкого та безпечного інформаційного середовища, що відповідає європейським демократичним цінностям та здатне ефективно протистояти сучасним інформаційним викликам.

Список використаних джерел:

1. Дзюкевич К. Дискурс розвитку цифрового ринку ЄС. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-52-19
2. Leshyk S. Features of information policy in the european integration process of Ukraine. *Politology bulletin*. 2024. No. 92. P. 198–211. DOI: 10.17721/2415-881x.2024.92.198-211
3. Bratsuk I., Kavin S. Legislative principles of information security provision in the European Union member states. *Vilnius University Open Series*. 2020. P. 18–28. DOI: 10.15388/OS.LAW.2020.2
4. Zhybak A. Improving Ukrainian legislation on online services in the context of digital transformation: implementation of European experience in regulating online platforms. *Amparo*. 2025. No. 1. P. 43–51. DOI: 10.26661/2786-5649-2025-1-06
5. Shevchuk O. The concept of administrative and legal support of the state information security of Ukraine in the field of prevention of corruption. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2022. No. 3. P. 70–75.
6. Gibbons T., Humphreys P. Audiovisual Regulation under Pressure: Comparative Cases from North America and Europe. 1st ed. London : Routledge, 2012. DOI: 10.4324/9780203144091
7. Mentukh N., Shevchuk O. Protection of information in electronic registers: Comparative and legal aspect. *Law, Policy and Security*. 2023. Vol. 1, No. 1. P. 4–17.
8. Мазепа С. Небезпечне поєднання пропаганди та інтернету в умовах російсько-української війни. *Право України*. 2024. № 1.
9. Gibbons T., Humphreys P. Audio-visual Media Services in the European Union: Law and Policy. London : Routledge, 2022. 298 p.
10. Мазепа С. Забезпечення інформаційної безпеки в Україні: перспективи адміністративно-правового регулювання. *Актуальні проблеми правознавства*. 2024. № 1. С. 92–97.
11. Tietievin M. Experience of Ukraine in the field of international cooperation in the field of Cyber Security. *Uzhhorod National University Herald. Series: Law*. 2024. Vol. 82, No. 3. P. 263–266. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.82.3.41
12. Karvatska S., Manyk A. Z., Labyk A. R. The right to cybersecurity: cooperation on countering cyber threats in Ukraine and the EU. *Juridical scientific and electronic journal*. 2025. No. 2. P. 381–383. DOI: 10.32782/2524-0374/2025-2/89
13. Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU). *Official Journal of the European Union*. 2012. C 326/47.
14. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union. *Official Journal of the European Union*. 2007. C 306/1.
15. Charter of Fundamental Rights of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 2012. C 326/391.
16. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data (General Data Protection Regulation). *Official Journal of the European Union*. 2016. L 119/1.
17. Про захист персональних даних : Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. № 34. Ст. 481. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17>
18. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: A Digital Single Market Strategy for Europe, COM(2015) 192 final. Brussels : European Commission, 2015.
19. Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act). *Official Journal of the European Union*. 2022. L 277/1.
20. Regulation (EU) 2022/1925 of the European Parliament and of the Council on contestable and fair markets in the digital sector and amending Directives 2019/1937 and 2020/1828 (Digital Markets Act). *Official Journal of the European Union*. 2022. L 265/1.
21. Directive (EU) 2018/1808 of the European Parliament and of the Council amending Directive 2010/13/EU on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services (Audiovisual Media Services Directive). *Official Journal of the European Union*. 2018. L 303/69.

22. Про медіа : Закон України від 15 грудня 2022 року № 2849-IX. 2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20>

23. Directive (EU) 2016/1148 of the European Parliament and of the Council concerning measures for a high common level of security of network and information systems across the Union. *Official Journal of the European Union*. 2016. L 194/1.

24. Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council on measures for a high common level of cybersecurity across the Union, repealing Directive (EU) 2016/1148. *Official Journal of the European Union*. 2022. L 333/80.

25. Асоціаційна угода між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2014. L 161/3.

Дата надходження статті: 13.07.2025

Дата прийняття статті: 08.09.2025

Опубліковано: 01.10.2025

УДК342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-3.5>

В. К. Рибачек, кандидат юридичних наук, доцент
Київського університету інтелектуальної власності та права

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МИТНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ ВОЄННИХ ВИКЛИКІВ

Стаття присвячена дослідженню правової сутності та механізмів гарантування митної безпеки держави. Проаналізовані існуючі у правовому та економічному науковому українському просторі підходи до визначення поняття «митна безпека», її значення для задоволення економічних потреб та інтересів держави, насиченості та збалансованості національного ринку товарів і послуг, різноманітних бізнесових інтересів, захисту митних інтересів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, соціально-економічних інтересів громадян тощо. У статті підкреслюється, що незважаючи на переважання фінансово-економічних аспектів, митні правовідносини по гарантуванню митної безпеки являють собою складну систему, яка ґрунтується на національній нормативно-правовій базі, що повинна враховувати закордонні митні вимоги та діяльність відповідних інституцій, а також національні державні інститути, які впливають і від яких залежить гарантування та ефективність всіх заходів щодо забезпечення митної безпеки. Автори наголошують на провідній ролі митниці у забезпеченні митних інтересів та митної безпеки, як невід'ємної складової національної безпеки. Розглядаються базові принципи правовідносин щодо гарантування митної безпеки, а також визначається сучасний комплекс митних загроз: політичних, економічних, соціальних, технологічних, природних, мілітаристських та інших. Доведено, що складність та багатоаспектність самого поняття «митна безпека» вимагає досить широкий набір показників та індикаторів для визначення безпечного стану митних кордонів держави. Розкриваються сучасні зміни митної безпеки України, що відбуваються під впливом військових дій країни-агресора, починаючи з лютого 2022 року, як у правовому полі, так і у безпосередній роботі української митниці. Встановлено, що важливу роль у зміцненні митної безпеки відіграють впровадження механізмів електронного декларування та прийняття митних рішень, розбудова цифрового середовища міжнародної торгівлі, протидія корупції, автоматизація процедур митного контролю та митного оформлення, зменшення впливу людського фактора, врахування досвіду функціонування спільного митного простору ЄС та європейської митної безпеки.

Ключові слова: митна безпека, митні інтереси, принципи митної безпеки, митні загрози, європейський митний простір, напрямки митного адміністрування.

V. K. Rybachek. Topical issues of customs affairs amidst wartime challenges

The article is sanctified to research of legal essence and mechanisms of guaranteeing of custom safety of the state. The existing in legal and economic scientific Ukrainian space going is analysed near determination of concept "custom safety", her value for satisfaction of economic necessities and interests of the state, saturation and balanced of national market of commodities and services, various business interests, defence of custom interests of subjects of foreign economic activity, socio-economic interests of citizens and others like that. It is underlined in the article, that without regard to predominance of financial and economic aspects, custom a right is relations on guaranteeing of custom safety show a soba the difficult system, what ґрунтується on a national normatively-legal base, that must take into account foreign custom requirements and activity of corresponding institutes, and also national state institutes that influence and on that guaranteeing and efficiency of all events depends in relation to providing of custom safety. Authors mark the leading role of custom in providing of custom interests and custom safety, as an inalienable constituent of national safety. Base principles of legal relationships are examined in relation to guaranteeing of custom safety, and also the modern complex of custom threats is determined: political, economic, social, technological, natural, militaristic et al. It is well-proven that complication and multidimensionality of concept "custom safety" require the wide enough set of indexes and indicators for determination of the safety state of custom borders of the state. The modern changes of custom safety of Ukraine open up, that take place under act of military operations of country-aggressor, beginning from February, 2022, both in the legal field and in direct work of the Ukrainian custom. It is set that an important role, strengthening of custom safety is played by introduction of mechanisms of electronic declaration and acceptance of custom decisions, development of digital environment of international trade, counteraction to the corruption, automation of procedures of custom control and custom registration, reduction to influence of human factor; taking into account of experience of functioning of general custom space of EC and Eurohean custom safety.

Key words: custom safety, custom interests, principles of custom safety, custom threats, Eurohean custom space, directions of custom administration.

Постановка проблеми. Тривале військове протистояння України країні-агресору, а особливо розвиток широкомасштабних військових дій її щодо руйнації української державності, знищенні нашої військової та цивільної інфраструктури, а також довільного розчленування української території шляхом анексії

© В. К. Рибачек, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

окремих районів та створення псевдодержавних маріонеткових утворень – всі ці сучасні мілітаризовані виклики сприяли посиленню зацікавленості як науковців та державних посадовців багатьох сфер діяльності, так і широких мас громадськості до проблем національної безпеки. Не-аби-яке місце в системі національної безпеки посідає митна безпека країни в умовах посилення євроінтеграційних процесів, створення зони вільної торгівлі Україна- ЄС, скасуванні обмежень у міжнародних торговельних відносинах, зменшенні митних бар'єрів, ліквідації митних тарифів на деякі товари критичного імпорту та виконанні взятих на себе зовнішньоторговельних зобов'язань. Отже, проблеми гарантування захисту митних інтересів країни, перш за все захисту життєво-важливих потреб, інтересів та цінностей людини, суспільства, держави від внутрішньо- та зовнішньо-економічних загроз при розвитку рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами залишаються актуальними в сучасних умовах і потребують більш детального дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні дослідження вітчизняних вчених багатьох галузей і сфер знань створили значне підґрунття та базис у розгляді такого складного та багатоаспектного системного явища. Вивченню поняття «митна безпека» присвятили свої роботи наступні вчені: І. Бережнюк, Є. Бондаренко, Ю. Голинський, І. Каріх, О. Ільченко, А. Калініченко, Г. Коломієць, О. Костяна, А. Крисовий, М. Крупка, М. Левко, О. Недобєга, О. Осадчук, П. Пашко, М. Петик, О. Попівняк, Д. Приймаченко, О. Розумова, І. Сьомик, О. Рябченко, В. Угрин та інші. Цими авторами здійснений аналіз сутності митної безпеки як у теоретичній площині, так і на законодавчому рівні, визначені деякі її суттєві характеристики та особливості досягнення в період мілітаризованих сучасних викликів. Але, не зважаючи на законодавче закріплення поняття «митна безпека» та значні наукові напрацювання, вони стосувались, переважно періоду мирного міждержавного торговельного співробітництва і не враховували багатьох негативних аспектів їх розвитку, з якими прийшлося зіткнутися Україні в останні три роки. Таким чином, в сучасних умовах значення митної безпеки держави залишається актуальним, дискусійним і потребує комплексного дослідження.

Метою статті є дослідження комплексу правовідносин щодо захисту інтересів народу та держави у митній сфері, сукупність механізмів, заходів та шляхів їх забезпечення з метою дотримання митної безпеки держави в умовах сучасних військових викликів.

Результати дослідження. Як зазначає О. Комаров, питання гарантування митної безпеки та протидії митним загрозам у сучасному світі знаходяться на вістрі науково-практичної дискусії, при цьому категорія митної безпеки отримує широке міжнародне визнання, як важлива умова існування та розвитку держав особливо у контексті активізації зовнішньоекономічних та політичних ризиків, інтенсифікації міждержавних торговельних конфліктів, що обтяжуються мілітаристичними діями [1, с. 211]. Отже, загалом, митна безпека визначається як стан захищеності національних інтересів країни у сфері митної справи, включаючи економічні, фінансові, соціальні та інші аспекти, а також забезпечення дотримання законодавства у сфері митного регулювання. Аналіз проведених раніше досліджень, здійснених переважно фахівцями і спеціалістами економічної сфери, дозволяє стверджувати, що розкриття сутності та місця митної безпеки базується на: – певному стані захищеності митних інтересів суб'єктів господарювання, держави та міжнародної спільноти, який забезпечується завдяки ефективній реалізації державної податкової політики та політики в галузі державної митної справи, характеризується надійним функціонуванням митної системи, безпечністю митного простору країни, відкритістю національної економіки та прийнятим рівнем експортно-імпоротної залежності держави та ґрунтується на врахуванні фіскально-регуляторних механізмів та пріоритетів [2, с. 74–77; 3, с. 165–168], або на: – системі ефективних економічних, правових, політичних та інших заходів держави у митній сфері, мета якої полягає в досягненні усталеної та передбачуваної роботи митної служби, достатнього рівня сприяння ЗЕД у нестабільних внутрішніх і зовнішніх умовах [4, с. 66–76]. При цьому всі автори погоджуються, що митна безпека є складовою національної безпеки країни.

Згідно зі ст. 6 Митного кодексу України від 13.03.2012 № 4495-VI: митна безпека – це стан захищеності митних інтересів України, забезпечення та реалізація яких досягається шляхом здійснення державної митної справи [5].

Але наразі в Україні відсутнє чітко сформульоване визначення митних інтересів України та їх переліку, що можна розглядати як недолік. Ця прогалина у законодавстві заважає однозначно визначити та уточнити поняття «митна безпека» на державному рівні, що призводить до зниження ефективності заходів, спрямованих на її забезпечення. Що стосується європейського законодавства, то Митний кодекс ЄС виділяє серед завдань митних органів і захист фінансових інтересів держав-членів [6]. Таким чином, наголошуємо, митні інтереси, переважно, мають фінансову природу.

Для подальшого аналізу і сутності можемо звернутися до точок зору вчених з цього питання. Розгляд митної безпеки як захисту фінансових інтересів держав-членів зафіксовано у Митному кодексі ЄС [6], отже таке розуміння поняття «митна безпека» підтримує і М. Губа, розглядаючи її як стан захищеності митних інтересів України, який забезпечується завдяки ефективній реалізації державної податкової політики та політики в галузі державної митної справи, характеризується надійним функціонуванням митної системи, безпечністю митного простору країни, відкритістю національної економіки та прийнятим рівнем експортно-імпоротної залежності держави та інтересів платників митних платежів [7, с. 80]. Таким чином, можна зробити висновок, що митні інтереси, насамперед, мають фінансову (економічну) природу. Згідно

з думкою К. Новікової, серед найважливіших митних інтересів України варто виділити: – створення умов для лібералізації зовнішньої торгівлі; – запобігання контрабанді та порушенню митних правил; – удосконалення митного законодавства України відповідно до світових та європейських стандартів; – прискорення товаро- та пасажиропотоку через митний кордон; – забезпечення якісними іноземними продуктами споживчого ринку та запобігання ввезенню товарів, що можуть завдати шкоди здоров'ю людей [8, с. 179].

С. В. Шевчук акцентує увагу на необхідності розмежування двох категорій митних інтересів: державних та суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД). Автор відзначає, що митні інтереси держави повинні розглядатися як частину загальних інтересів держави і містити в собі різноманітні аспекти, такі як соціально-економічні, екологічні, політичні, правоохоронні, зовнішньоекономічні, інформаційні, культурні та інші, які взаємодіють на різних рівнях, включаючи мікрорівень, макрорівень і наднаціональний рівень. Ця взаємодія відбувається через митну діяльність, що сприяє розробці ефективної моделі для захисту митної та національної безпеки [9, с. 47]. Підкреслюємо, що митні інтереси суб'єктів ЗЕД іноді можуть суперечити митним та національним інтересам держави, оскільки для суб'єктів ЗЕД отримання прибутку часто переважає (як інтерес) дотримання і виконання національних інтересів держави, що тоді веде до порушень митних правил суб'єктами ЗЕД.

Тож митною безпекою держави слід вважати такі правові відносини, які спрямовані на забезпечення митних інтересів держави, розвитку і збалансованості міжнародних торговельних зв'язків, національного ринку, суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності з обов'язковим дотриманням всіх митних правил щодо фінансово-регуляторних механізмів та пріоритетів.

Розглядаючи митну безпеку, доцільно зупинитися на її принципах – своєрідних фундаментальних основах даної системи правовідносин щодо гарантування митної безпеки, які визначають її стратегічні напрямки та тактичні заходи. Так, провідний спеціаліст щодо митної безпеки П. Пашко виділяє наступні вихідні її принципи:

1. Первинність економічних цілей, функцій і завдань під час вирішення завдань митної безпеки.
2. Доцільність спеціалізації підрозділів і виконавців на основі наукової організації праці працівників всіх рівней.
3. Мінімізація кількості рівнів в ієрархії управління.
4. Адаптивність і гнучкість системи забезпечення митної безпеки, тобто спроможність до швидкої перебудови при зміні цілей, завдань, передумов погіршення якості роботи митної служби.
5. Бюджетна збалансованість усіх рівнів митної справи: матеріальних, трудових, фінансових, енергетичних та інших.
6. Цільова орієнтація на швидке та ефективне впровадження сучасних науково-технічних досягнень.
7. Логічність, обґрунтованість і юридична захищеність використовуваних організаційно-економічних прийомів та механізмів [10, с. 89–90.].

Наголошуємо, що вказані принципи митної безпеки були сформульовані у мирний період розвитку міжнародно-торговельних зв'язків і пов'язані передусім, з функціонуванням митної справи держави, яка становить основу і забезпечує стан митної безпеки в країні. Автори вважають за доцільне, дещо розширити цей перелік. Отже, правові відносини щодо митної безпеки повинні базуватися на наступних принципах: законності, виключній юрисдикції держави на її митній території, економічній доцільності, об'єктивності, державного регулювання та ефективного контролю, прозорості, оцінці ризиків, попереднього інформування, розширенні та урізноманітненні міжнародного торговельного співробітництва, запобіганні корупції, контрабанді, незаконному ввезенню заборонених товарів тощо. Весь спектр названих принципів можемо класифікувати залежно від того, чи вони використовуються при формуванні, чи при реалізації державної митної безпеки. Перша група із вказаних принципів (законності, виключній юрисдикції держави на її митній території, економічній доцільності, прозорості, розширенні та урізноманітненні міжнародного торговельного співробітництва,) найсуттєвіше проявляється на етапі визначення основних положень теоретико-практичних положень та особливостей митної безпеки конкретного історичного періоду, а всі інші принципи (разом із названими П. Пашко) становлять групу принципів безпосереднього впровадження та реалізації системи митної безпеки держави. Враховуючи сучасні мілітаристичні виклики особливий сенс має врахування досвіду функціонування митних систем світу під час воєнних та торговельних конфліктів, вразливості і незахищеності митних кордонів, втрати митних інституцій на окупованій території, попередження можливостей митних інтервенцій ворога, поставок критичного імпорту та товарів військового призначення, зростання чисельності біженців та переміщених осіб, посилення протидії митним правопорушенням та контрабанді тощо.

Тож, лише один перелік базових принципів гарантування митної безпеки свідчить про її складність та багатоаспектність проявів, економічну актуальність, фінансову складову та широке коло суб'єктів, які приймають участь у цьому процесі.

Розглядаючи сутність поняття «митна безпека», не можна не визначитися, а яким саме загрозам вона повинна протидіяти та захищатись. Більшість вчених погоджуються, що за сферами впливу всі загрози можна класифікувати на політичні, економічні, соціальні, природні, техногенні; за ступенем прояву – на реальні та потенційні; за джерелами походження – на внутрішні та зовнішні; а за характером впливу – на

прямі та непрямі. Отже, джерелами загроз митній безпеці можуть виступати: спонтанність природних процесів і явищ, стихійні лиха, які унеможливають належний перебіг процесів зовнішньоекономічних відносин; випадковість (наприклад, як чинник суб'єктивного неналежного здійснення митних процедур); зіткнення суперечливих інтересів (від воєн до конкуренції між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності); терористичні загрози: переміщення через кордон заборонених предметів і матеріалів (зброї, вибухових речовин тощо), вчинення терористичних заходів і ведення заборонених військових дій на території держави (ліквідація логістичних хабів, руйнація транспортної інфраструктури, підриви енергоб'єктів, електростанцій, гребель, мінування шляхів сполучення тощо); імовірнісний характер науково-технічного прогресу з його впливом на сучасні технічні засоби митного контролю; неможливість однозначного пізнання об'єкта, неповнота й недостовірність інформації про нього (явище, актуальне для митних органів, які не мають права на провадження оперативно-розшукової діяльності, а інформацію про суб'єкта зовнішньоекономічної діяльності отримують від самого суб'єкта); контрабанда та порушення митних правил: незаконне переміщення товарів через митні кордони, у тому числі підакцизних (тютюнові вироби), а також наркотичних засобів та інших заборонених предметів, що сприяє організованій злочинності; недотримання стандартів безпеки та якості ввезення товарів, що не відповідають стандартам безпеки та якості (як лікарські засоби, споживчі товари і продукти харчування тощо) і можуть становити загрозу життю і здоров'ю споживачів, довкіллю; ввезення/вивезення контрафактних товарів і порушення прав інтелектуальної власності, що призводить до втрат і збитків для легальних виробників і правовласників, а також послаблює ринкову конкуренцію; порушення санкційної політики: недотримання встановлених заборон і обмежень у сфері торгівлі та зовнішньоекономічної діяльності стосовно країн, компаній, товарів і технологій, особливо товарів подвійного використання, що дискредитує санкційний режим; економічна злочинність (як національного, так міжнародного рівнів): ухиляння від оподаткування та інші види економічних злочинів, що загрожують економічній стабільності та фінансовим інтересам, як власній країні, так і глобальній економічній безпеці тощо. Звичайно, що вирішенням питання гарантування митної безпеки держави повинні займатися певні організаційно-регуляторні інституції, які забезпечують, як розробку та вдосконалення нормативно-правової бази, так і державні інститути, які впливають на стан митної безпеки, а саме: Державна митна служба, Міністерство фінансів. Податкова служба, тощо, а також зарубіжні митні інституції, що забезпечують митні інтереси власних країн. Таку тріаду функціонального складу і розуміння реалізації митної безпеки запропонував П. Пашко та інші і вона підтримується більшістю науковців.

Реалізація (забезпечення) митної безпеки відбувається шляхом застосування сукупності засобів, методів та інструментів, здатних протидіяти внутрішнім і зовнішнім загрозам та викликам у сфері митних відносин, а також для забезпечення досягнення балансу між спрощенням митних процедур і необхідним рівнем захищеності митних інтересів та надійності в державі шляхом створення ефективного регуляторного організаційно-економічного механізму [11, с. 22]. Тобто реалізація митної безпеки залежить від дієвості управлінських рішень у сфері створеної системи захисту економічних інтересів держави протидіяти можливим небезпекам у митній галузі. Як зазначають Ю. Голинський і О. Віхоть, стан забезпечення митної безпеки України залежить від багатьох факторів, та найважливіші з них, це рівень корупційних ризиків посадовими особами щодо контрабанди товарів у митному просторі України та ступінь захисту вітчизняного товаровиробника, адже велика кількість імпортованих товарів становить значну та нездорову конкуренцію для українських підприємств [12]. Для оцінки митної безпеки спеціалісти застосовують певні показники, які аналізуються і відповідно до яких розраховуються критерії оцінювання митної безпеки: стан захищеності митних кордонів; частка перерахованих митними органами до державного бюджету податків і зборів у загальному обсязі доходів бюджету; повнота внесення цієї частки; стан реалізації та застосування засобів митно-тарифного й нетарифного регулювання; простота організації міжнародної торгівлі; стан зміни стандартів управління; рівень оновлення інформаційних технологій; повнота митного оформлення та застосування митних процедур; стан урахування певних загроз і викликів під час здійснення митного оформлення; параметри результатів контролю та врахування ризиків; стан визначення бази нарахування митних платежів; ставлення суспільства до митної служби; параметри товаро- та пасажиропотоку через митний кордон; стан транзитних перевезень через територію країни; кількість і наповненість угод про співробітництво в митній справі; параметри організації навчання персоналу й управління ним; рівень упровадження інновацій та використання сучасних технічних засобів; показники ліквідованої або недопущеної шкоди; стан реалізації заходів з протидії митному шахрайству; дієвість кампанії по зв'язках з громадськістю; дотримання стандартів поширення інформації та інші [12]. Також багато вчених вважають, що основними індикаторами митної безпеки є рівень внеску митних платежів та ефективність виявлення митних правопорушень. Також, до збитків для держави включаються втрати від економічної контрабанди та недостовірного декларування. Саме ці збитки слід розглядати як ключовий індикатор митної безпеки, оскільки їх розмір відображає, наскільки ефективно митні органи виконують свої функції і наскільки митні кордони держави захищені. Для оцінки рівня митної безпеки також використовується індикатор фіскальної ефективності митної справи, який визначається як різниця між сумою отриманих платежів та тією сумою, яку слід було б отримати при повному оподаткуванні всіх зовнішньоторгових операцій. Зменшення цієї різниці свідчить про вищий рівень митної безпеки.

За результатами митного оформлення здійснених українським бізнесом та громадянами зовнішньоекономічних операцій з товарами, митні органи у січні-лютому 2024 року перерахували до державного бюджету 87,1 млрд грн митних та інших платежів, контроль за справлянням яких покладено на Державну митну службу України. У порівнянні з надходженнями у січні-лютому 2023 року, обсяги перерахування до державної скарбниці податків від оподаткування зовнішньоекономічної діяльності зросли майже на 22 млрд грн. Слід підкреслити, що на 18 % зросли обсяги оподаткованого імпорту товарів за вказаний термін, досягнувши у лютому 2024 року 2,35 млрд грн., при тому, що через блокування кордону (українсько-польська ділянка) розрахункові недонадходження митних платежів склали 7,7 млрд грн.

Україна здійснювала у 2024 році зовнішньоторговельні операції з 230 країнами світу. Показники експорту становили 41733,1 млн. дол. США або 115,3% порівняно із 2023р., імпорт – 70751,2 млн. дол. або 111,3% відповідно. Негативне сальдо склало 29018,1 млн. дол. (за 2023 р. також негативне – 27384,1 млн. дол.). Коефіцієнт покриття експортом імпорту становив 0,59 (за 2023 р. – 0,57) [13].

В Україні з 2012 року кримінальну відповідальність за контрабанду в Україні було скасовано. З метою запобігання використанню схем незаконного переміщення товарів, поповнення Державного бюджету України, було прийнято Закон України від 09.12.2023 № 3513-IX «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів». Ним встановлюється притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності за переміщення через митний кордон України поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю товарів [14]. Закон набув чинності з 1 січня 2024 року, отже, відновились кримінальна відповідальність для підакцизних товарів, з 1 липня вона поширилась на інші, непідакцизні товари [14]. Слід підкреслити, що українське законодавство щодо боротьби з контрабандою загалом відповідає європейським стандартам, базуючись на положеннях директиви ЄС, хоча і є дещо поблажливим до відповідних порушників (нижчі штрафи, менші терміни позбавлення волі тощо). За 2024 рік в Україні було винесено всього 3 вироки по контрабанді товарів і підакцизних товарів. У всіх випадках обвинуваченим призначено штрафи, в той час як було зареєстровано 47 кримінальних проваджень. Це свідчить про те, що не відбулося “вибухового” порушення кримінальних проваджень, масштабних випадків контрабанди. Цифри залишаються досить скромними. Найголовніше, що до суду передано обвинувальних актів лише у 7 справах. Цьому є об’єктивні причини. Дійсно, для розслідування таких справ потрібен час, оскільки поспішно проведене слідство може виявитися неякісним, необхідно забезпечити повноту доказової бази, яка повністю розкриватиме суть правопорушення [15]. Як правило, основним видом контрабанди підакцизних товарів є тютюнові вироби (93%), також відбувається контрабанда культурних цінностей, зброї, лісу тощо. За інформацією Бюро економічної безпеки, 30% загального обсягу підстав для відкриття проваджень становили результати митного або прикордонного контролю в пунктах пропуску через державний кордон, а 70% становили дані інших інституцій.

Як наголошують спеціалісти, лише впродовж 2022 року було впроваджено 10 заходів лібералізації та 9 заходів протекціонізму торгівлі товарами, зокрема для певних країн Європи. Обмежувальні заходи стосувалися РФ, країн Європи, Канади, США та інших країн та спрямовані на захист внутрішнього ринку. Серед ключових змін варто виділити впровадження повного торговельного ембарго на операції з РФ. А провідними товарними секторами лібералізації в 2022 році були зернові, вироби з полімерних матеріалів, виробництво певних видів обладнання та устаткування, устаткування для розподілу електроенергії, деякі види тканин [16, с. 100].

Відповідно до Закону України від 20.03.2024 № 3613-IX «Про внесення змін до Митного кодексу України та інших законів України щодо особливостей здійснення митного контролю та митного оформлення окремих категорій товарів» з травня 2024 року відновлюються документальні перевірки з питань митної справи митних органів за наявності безпечних умов для їх проведення. Також встановлено тимчасовий, з 1 травня 2024 року, мораторій на проведення документальних перевірок з питань митної справи щодо певних категорій платників податків [17]. Митниці виконують вимоги Закону України від 17.05.2012 № 4765-VI «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» й формалізують майно, що належить росії чи білорусі, вилучають та передають на потреби військовослужбовців ЗСУ. Іншим напрямом матеріальної підтримки сил оборони від митниць є передача майна, що належить державі згідно з розпорядженням Кабінету міністрів України від 26 лютого 2022 року № 186-р «Про передачу майна для потреб Збройних Сил України» [18,19] та подальших шляхів впорядкування урядом конфіскованого майна для потреб ЗСУ.

Національною стратегією доходів до 2030 року, що схвалена розпорядженням КМУ від 27 грудня 2023 року № 1218-р, передбачено розробку нового Митного кодексу України на виконання Україною вимог, необхідних для країни-кандидата на вступ до ЄС у митній сфері [20]. А у лютому 2024 року було затверджено Довгостроковий національний стратегічний план цифрового розвитку, цифрової трансформації та цифровізації Держмитслужби для розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та їх інтеграція до відповідних систем ЄС тощо [21].

Враховуючи європейський досвід забезпечення митних інтересів та розбудову безпечового митного простору ЄС, можна визначити основні вектори зміцнення митної безпеки:

- Спрощення та гармонізація митних процедур шляхом розширення впровадження стандартизованих європейських митних процесів та використання митних інформаційних технологій.
- Розвиток інформаційного обміну між митними органами країн-членів, а також обміну митними даними з третіми країнами задля прискорення митних формальностей та зменшення бюрократичних навантажень на бізнес.
- Розбудова безпекового середовища для міжнародної торгівлі та створення сервіс-орієнтованого ландшафту на основі впровадження елементів електронної митниці та цифровізації митної справи.
- Імплементация міжнародних стандартів митної справи і міжнародної торгівлі, а також впровадження та масштабування кращих митних практик і механізмів регулювання зовнішньоекономічної діяльності.
- Налагодження ефективної комунікації та швидкого обміну даними між митними, іншими контролюючими органами, що здійснюють перевірки при перевезеннях через митний кордон.
- Забезпечення відповідності, пропорційності, передбачуваності, прозорості, недискримінаційності та об'єктивності законодавчих положень і процедур, які мають бути уніфікованими і застосовуватись ефективно.
- Розвиток партнерських відносин між митницею та легальним бізнесом, як-то економічні оператори, на основі взаємної довіри, поваги та співпраці задля зміцнення митної безпеки і спрощення зовнішньої торгівлі.
- Електронне декларування та прийняття митних рішень, попереднє інформування до прибуття вантажів на кордон, процедура спільного транзиту, безконтактні технології митного контролю та моніторингу переміщень.
- Впровадження ризик-орієнтованого підходу і стратегічного управління ризиками, а також розбудова механізмів аналізу ризиків при переміщенні товарів і транспортних засобів через митний кордон.
- Протидія корупції та зменшення дискреційності повноважень посадових осіб митних органів на основі автоматизації процедур митного контролю та митного оформлення, мінімізації впливу людського фактору [1, с. 215]. Звичайно, що перераховані напрями вдосконалення митної безпеки держави становлять основу або ядро її трансформацій, а враховуючи неминучі мілітаристичні загрози сьогодення, можуть бути доповнені та скоректовані.

Висновки. Результати проведеного дослідження підтверджують тезу про складність, системність та комплексність поняття «митна безпека» та доводять її важливість та необхідність гарантування в Україні в період військових викликів. Реагування на потенційні політичні, економічні, соціальні, технологічні, природні та мілітаристичні загрози, які можуть в будь-який момент стати реальними і здійснювати прямий або опосередкований вплив на митну безпеку держави, потребують гнучкості митного адміністрування, регуляторних, технологічних та інституційних механізмів, щоб своєчасно реагувати і унеможливити завдання фінансової шкоди, а також зниження задоволення потреб економіки та суспільства.

Список використаних джерел:

1. Комаров О.В. Європейський досвід гарантування митної безпеки та протидії митним загрозам. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 6. С. 210–217.
2. Крисовата К. В., Сьомик І. М. Митна безпека у системі економічної безпеки держави. *Актуальні питання фінансової теорії та практики* : збірн. матер. дев'ятої заоч.-дистанц. конф. студентів і молодих вчених (м. Тернопіль, 15 квітня 2022 р.). Ч. 2. Тернопіль : ЗУНУ, 2022. С. 74–77.
3. Розумова О. Поняття митної безпеки в контексті забезпечення національної безпеки України. *Підприємство, господарство і право*. 2019. № 3. С. 165–168.
4. Крисоватий А. І., Новосад І. В. Діяльність митних органів у забезпеченні митної безпеки України у сфері протидії порушенням митних правил. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2017. № 2(58). С. 66–76.
5. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44–48. Ст. 552.
6. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 952/2013 від 9 жовтня 2013 року про встановлення Митного кодексу Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_009-13#Text
7. Губа М.О. Фактори підвищення ефективності здійснення державної митної справи в Україні. *Дослідження теоретичних аспектів та розробка системи оцінювання ефективності митних процедур* : матеріали науково-практичної конференції м. Хмельницький, 25 вересня 2014 р. С. 80–81.
8. Новікова К. І. Глобалізаційні виклики митній безпеці держави. *Вісник Запорізького національного університету. Серія «Економічні науки»*. 2012. № 4. С. 174–180.
9. Шевчук С. В. Аналіз теоретико-методологічних підходів визначення поняття «митні інтереси». *Економіка та держава*. 2018. № 10. С. 42–48.
10. Пашко П. В. Митна безпека (теорія, методологія та практичні рекомендації) : монографія. Одеса : АТ «Пласко», 2009. 629 с.
11. Митна енциклопедія : у двох томах. Т. 2. Редкол.: ... І. Г. Бережнюк (відп. ред.) та ін. Хмельницький : ПП Мельник А.А., 2013. 536 с.
12. Голинський Ю. О., Віхоть. О. С. Стан митної безпеки України та особливості її забезпечення в умовах трансформації глобалізаційних процесів. *Економіка і суспільство*. 2021, Випуск 32. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/755/724>

13. Зовнішня торгівля України товарами за 2024 рік (експрес-випуск). URL: <https://surl.li/ihxnxt>
14. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо криміналізації контрабанди товарів: Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2024. № 1, ст. 4.
15. Оцінка криміналізації товарної контрабанди в Україні в контексті євроінтеграції/ URL: <https://surl.li/ilinhq>
16. Дзюбинський А. В., Дзюбинський О. В., Шегинський О. В. Митна політика в умовах воєнного стану. *Товарознавчий вісник*. 2023. Вип. 16. С. 98–104.
17. Про внесення змін до Митного кодексу України та інших законів України щодо особливостей здійснення митного контролю та митного оформлення окремих категорій товарів: Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2024. № 22, ст. 194.
18. Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану: Закон України. *Відомості Верховної Ради*. 2013. № 15. Ст. 99.
19. Про передачу майна для потреб Збройних Сил України: Розпорядження Кабміну від 26.02.2022 № 186-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/186-2022-%D1%80#>
20. Національна стратегія доходів до 2030 року. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/National%20Revenue%20Strategy_2030_.pdf
21. Довгостроковий національний стратегічний план цифрового розвитку, цифрових трансформацій та цифровізації Держмитслужби України та її територіальних підрозділів на основі Багаторічного стратегічного плану електронної митниці ЄС (Multi-annual strategic plan for electronic customs, MASP-C). URL: <https://surl.li/cmxxszx>

Дата надходження статті: 22.07.2025

Дата прийняття статті: 30.07.2025

Опубліковано: 01.10.2025

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-3.6>

М. Л. Смолярова, кандидатка юридичних наук, доцентка,
доцентка кафедри конституційного,
адміністративного та трудового права
Національного університету «Запорізька політехніка»

М. В. Деєв, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального, цивільного та міжнародного права
Національного університету «Запорізька політехніка»

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПРАВОВИХ ЗАСАД МИТНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС У ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У науковій статті досліджено правові аспекти імплементації норм митного права Європейського Союзу в національне законодавство України в контексті європейської інтеграції та виконання положень Угоди про асоціацію. Особливу увагу приділено аналізу положень Митного кодексу Союзу (Union Customs Code – UCC) як базового джерела вторинного митного права Європейського Союзу, а також пов'язаних із ним регламентів та практики Суду ЄС. Висвітлено зміст ключових правових механізмів, таких як електронне декларування, статус авторизованого економічного оператора (АЕО), ризикоорієнтований митний контроль, спрощення процедур і цифровізація митного адміністрування.

Розкрито основні напрямки адаптації українського законодавства до стандартів Європейського Союзу, зокрема зміни до Митного кодексу України, впровадження «єдиного вікна», розвиток постмитного аудиту. Визначено правові та інституційні виклики, що супроводжують цей процес, зокрема фрагментарність гармонізації, обмеженість цифрової інфраструктури митних органів, нестача кваліфікованих кадрів, відсутність належного судового механізму для тлумачення норм з урахуванням практики Суду ЄС, обмеження, пов'язані з неучастю України в митному союзі ЄС.

Автори наголошують на важливості поетапного, змістовного наближення до *acquis communautaire*, що передбачає не лише нормативне узгодження, а й глибоку трансформацію підходів до митного регулювання. Зроблено висновок, що ефективна імплементація європейського досвіду можлива лише за умов системного оновлення правової бази, інституційної модернізації та розвитку правозастосовної практики, що враховує логіку функціонування митної системи Європейського Союзу.

Окреслено потенціал України у формуванні сучасного, прозорого та сервісно-орієнтованого митного простору, спроможного забезпечити належний баланс між фіскальними інтересами держави, безпековими викликами та необхідністю сприяння зовнішній торгівлі. Акцент зроблено на тому, що формування сучасної митної політики України, сумісної з правовим полем Європейського Союзу, має спиратися на довгострокову стратегію правової, технічної та організаційної інтеграції, що включає не лише імплементацію окремих регламентів, а й глибоку трансформацію митного сектору в цілому.

Ключові слова: Європейський Союз, митне право, Митний кодекс Союзу, правова гармонізація, митна політика України, імплементація, Угода про асоціацію, митне регулювання.

M. L. Smoliarova, M. V. Dyeyev. Implementation of the legal foundations of EU customs policy into Ukrainian legislation: current state and prospects

The scientific article examines the legal aspects of implementing the norms of European Union customs law into the national legislation of Ukraine in the context of European integration and the fulfillment of the provisions of the Association Agreement. Particular attention is given to analyzing the provisions of the Union Customs Code (UCC) as the fundamental source of the EU's secondary customs law, along with related regulations and the case law of the Court of Justice of the European Union. The article highlights key legal mechanisms such as electronic customs declarations, the status of Authorized Economic Operator (AEO), risk-based customs control, procedural simplification, and the digitalization of customs administration.

The study outlines the main directions of adapting Ukrainian legislation to EU standards, including amendments to the Customs Code of Ukraine, the implementation of the "single window" system, and the development of post-clearance audit. It identifies the legal and institutional challenges accompanying this process, such as the fragmented nature of harmonization, limited digital infrastructure of customs authorities, shortage of qualified personnel, absence of an effective judicial mechanism for interpreting norms in line with CJEU practice, and restrictions stemming from Ukraine's non-membership in the EU Customs Union.

The authors emphasize the importance of a gradual and substantive approximation to the *acquis communautaire*, which entails not only regulatory alignment but also a profound transformation of approaches to customs regulation. It is concluded that effective implementation of European experience is possible only under conditions

© М. Л. Смолярова, М. В. Деєв, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

of systemic renewal of the legal framework, institutional modernization, and the development of law enforcement practices that take into account the logic of the functioning of the European Union's customs system.

Finally, the article outlines Ukraine's potential in forming a modern, transparent, and service-oriented customs environment capable of balancing the state's fiscal interests, security challenges, and the need to facilitate international trade. Emphasis is placed on the idea that shaping Ukraine's modern customs policy, compatible with the EU legal framework, must rely on a long-term strategy of legal, technical, and institutional integration. This strategy should go beyond the formal adoption of regulations and aim at the comprehensive transformation of the customs sector as a whole.

Key words: *European Union, customs law, Union Customs Code, legal harmonization, Ukraine's customs policy, implementation, Association Agreement, customs regulation.*

Постановка проблеми. Митна сфера виступає однією з ключових у процесі економічної інтеграції, оскільки саме вона забезпечує прозорість переміщення товарів, відповідність торговельним правилам ЄС, а також є індикатором дотримання правового режиму асоціації. Імплементация норм і практик митного права ЄС, зокрема положень Митного кодексу Союзу, становить складну правову трансформацію, яка вимагає системного перегляду національного законодавства, інституційної перебудови та забезпечення належного правозастосування. У цьому контексті доцільним є аналіз правових засад європейської митної політики та оцінка прогресу України у їх впровадженні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання імплементации європейського досвіду в митну політику України, зокрема адаптації правових норм ЄС до національного законодавства, є об'єктом уваги як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Значний внесок у дослідження митного права ЄС зробили такі європейські правники, як Мартін Люкс (М. Lux), Бастіан ван ден Брук (B. van den Broek), Афродіта Трифоніду (A. Tryfonidou), які аналізували особливості застосування Митного кодексу Союзу (Union Customs Code – UCC), його взаємодію з внутрішніми системами держав-членів та роль Суду ЄС у забезпеченні єдності правозастосування.

В українському науковому дискурсі проблема трансформації митної політики під впливом європейської інтеграції висвітлюється у працях Н. Атаманчук, І. Бережнюк, М. Буроменського, І. Дахна, О. Шевченко, які досліджують як загальні засади гармонізації національного законодавства з правом ЄС, так і конкретні аспекти митного регулювання (електронне декларування, АЕО, митна вартість тощо). Окремі аспекти правової імплементации розглядаються також у публікаціях, підготовлених у межах проєктів міжнародної технічної допомоги (Twinning, EU4PFM), які містять практичні рекомендації щодо узгодження нормативної бази України з *acquis communautaire* у сфері митної справи. Незважаючи на наявність певного наукового доробку, системне правове дослідження комплексної імплементации положень митного права ЄС у законодавство України залишається фрагментарним. Зокрема, потребують глибшого аналізу питання узгодження концептуальних понять, відповідності процедур митного контролю європейським моделям, а також оцінка ефективності реалізованих змін на практиці.

Метою наукової статті є дослідження правового механізму імплементации норм митного права Європейського Союзу в законодавство України, а також виявлення основних викликів і перспектив цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Звернемо увагу на основні європейські нормативно-правові документи у сфері митного регулювання. Правове регулювання митної сфери в Європейському Союзі здійснюється на основі єдиної правової системи, яка включає акти первинного та вторинного права. Основні засади функціонування митного союзу визначені в Договорі про функціонування Європейського Союзу (статті 28–33 TFEU), згідно з якими встановлюється вільне переміщення товарів усередині ЄС, забороняються митні збори між державами-членами та застосовується єдиний зовнішній тариф.

Ключовим джерелом вторинного митного права ЄС є Митний кодекс Союзу (Union Customs Code, UCC) – Регламент (ЄС) № 952/2013 Європейського парламенту та Ради від 9 жовтня 2013 року, який набув чинності з 1 травня 2016 року [1]. Цей кодекс прийшов на зміну Митному кодексу ЄС 1992 року та встановлює сучасну правову базу для митного регулювання, орієнтовану на цифровізацію процедур, прозорість, ризикоорієнтованість та партнерство з бізнесом. Митний кодекс Союзу закріплює: єдині правила визначення митної вартості, походження товарів і тарифної класифікації; порядок подання електронних декларацій; процедури спрощеного митного оформлення; статус авторизованого економічного оператора (Authorized Economic Operator, AEO); принципи управління ризиками в митному контролі; єдиний підхід до забезпечення митного законодавства на всій території ЄС.

З метою деталізації та імплементации положень Митного кодексу Союзу були прийняті:

- Делегований регламент Комісії (ЄС) № 2015/2446 – щодо процедур оформлення, спрощень та технічних умов [2];
- Імплементацийний регламент Комісії (ЄС) № 2015/2447 – щодо практичної реалізації норм Митного кодексу Союзу [3];
- Рішення Комісії (ЄС) 2016/578 – про встановлення Робочої програми щодо розробки та впровадження електронних систем, передбачених Митним кодексом Союзу [4].

Митний кодекс Союзу упроваджує принцип «митного партнерства», за якого митні органи взаємодіють з бізнесом на основі прозорості та довіри, зокрема через інститут АЕО. На думку Є. Легези, необхідність міжнародно-правового співробітництва в митній сфері продиктована складністю сучасних митних тарифів, існуванням численних обтяжливих митних формальностей. Специфіка митних відносин, їх «прикордонний» характер призводять до неминучості міжнародно-правової регламентації відносин, що виникають при транскордонному переміщенні товарів і транспортних засобів. Тому і система митного права має дві складові частини – національне і міжнародне митне право. Останнє складається переважно з численних міжнародно-правових договорів та угод, однією із сторін в яких є Україна. Значний нормативний масив сучасного митного права складають спеціальні митні конвенції, угоди з митної співпраці, укладені на двосторонньому рівні. Часто це стосується реалізації конституційних прав громадян – так звана технічна сторона здійснення гуманітарних контактів, зустрічей на основі родинних зв'язків, молодіжних зустрічей, спортивних заходів, поїздок з особистих і професійних причин, туристичних поїздок [5]. У цьому контексті імплементація принципів митного партнерства та міжнародно-правових стандартів, передбачених актами ЄС, вимагає не лише нормативного узгодження, а й комплексного переосмислення ролі митної служби як інституції, що водночас забезпечує економічну безпеку та сприяє свободі пересування. Саме тому адаптація українського митного законодавства до права ЄС повинна враховувати як міжнародні зобов'язання України, так і потребу у забезпеченні прав людини в умовах транскордонної мобільності.

Крім того, Митний кодекс Союзу значно підвищує рівень правової визначеності для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, уніфікує терміни та встановлює гнучкі правила переміщення товарів з урахуванням цифрових технологій. Так, у лютому 2024 року було схвалено Довгостроковий національний стратегічний план цифрового розвитку, цифрової трансформації та цифровізації Держмитслужби, головною метою якого є формування дорожньої карти цифрової трансформації та розвитку Держмитслужби для забезпечення якісно нових зручних, надійних та прискорених процесів митної справи в Україні, яка базується на передових міжнародних практиках та рекомендаціях. Це може бути виконано шляхом побудови сучасних, гнучких, надійних, сервісно-орієнтованих інформаційно-комунікаційних систем, заміни та модернізації застарілих функціонуючих систем, зокрема Єдиної автоматизованої інформаційної системи митних органів, її складової – автоматизованої системи митного оформлення, з урахуванням передових міжнародних практик, що базуються на чинному законодавстві ЄС, положеннях МК України, орієнтованих на спрощення та гармонізацію митних процедур, створення ефективного та прозорого торговельного середовища, покращення позиції України у світових рейтингах, пов'язаних із легкістю ведення бізнесу [6].

Важливою особливістю є те, що митні органи держав-членів застосовують Митний кодекс Союзу як безпосередньо діюче законодавство ЄС, що забезпечує однакове правозастосування в усіх країнах Євросоюзу. У цьому контексті суттєву роль відіграє практика Суду ЄС, який тлумачить положення митного права та забезпечує його єдність. Аналіз Митного кодексу Союзу дозволяє зробити висновок, що його структура, принципи та механізми можуть бути орієнтиром для формування сучасної, ефективної та прозорої митної політики України, яка відповідає вимогам європейського правопорядку.

Імплементація норм митного права Європейського Союзу в національне законодавство України є складовою ширшого процесу правової гармонізації, закріпленого в положеннях Угоди про асоціацію [7]. Відповідно до статей 84–92 Угоди, Україна зобов'язалася поступово адаптувати своє митне законодавство до *acquis communautaire*, зокрема до положень Митного кодексу Союзу (UCC), а також до супровідних регламентів Європейської Комісії. На думку І. Бережнюка, ратифікація Угоди про асоціацію України з ЄС стала своєрідним каталізатором впровадження міжнародних стандартів у діяльність митних органів. Новації стосуються не лише митного законодавства у сфері уніфікації порядку та процедур здійснення митного контролю та оформлення, а й впровадження антикорупційних механізмів у діяльність української митниці. Враховуючи, що митні адміністрації всього світу відіграють ключову роль у сприянні торгівлі, збиранні податків, захисті суспільства та національної безпеки, науковці переконані, що саме брак чесності в митних адміністраціях може створювати перешкоди для торгівлі та інвестиційних можливостей, руйнувати довіру суспільства до уряду та піддавати небезпеці добробут усього населення [9, с. 237].

Суттєвим кроком у напрямі імплементації стало внесення змін до Митного кодексу України, які інтегрують низку норм, характерних для митної політики ЄС [8]. Зокрема:

- запроваджено інститут авторизованого економічного оператора (АЕО), який покликаний забезпечити довірчі відносини між митницею та бізнесом;
- удосконалено механізми електронного декларування;
- адаптовано систему митного аудиту та ризикоорієнтованого контролю;
- започатковано правове підґрунтя для єдиного вікна в митному оформленні.

Попри позитивну динаміку, реалізація положень Митного кодексу Союзу в українських умовах стикається з низкою викликів. Насамперед це: фрагментарна гармонізація підзаконних нормативно-правових актів; відсутність повноцінної електронної митної системи, інтегрованої за стандартами ЄС; обмеженість кадрового та інституційного потенціалу митних органів; відсутність належного судового забезпечення у частині тлумачення митних норм з урахуванням практики Суду ЄС. Крім того, слід відзначити обмежену

спроможність України застосовувати окремі положення Митного кодексу Союзу через відсутність членства в митному союзі ЄС. Разом з тим, навіть часткова імплементація окремих правових інститутів (як-от електронна подача декларацій, постмитний аудит, попереднє інформування) дозволила Україні значно скоротити час митного оформлення, зменшити корупційні ризики та наблизити процедури до європейських стандартів. Варто зазначити, що імплементація має не лише формальний вимір, але й потребує усвідомленої трансформації правозастосовної практики, включаючи навчання персоналу, автоматизацію процесів і розвиток аналітичних інструментів для оцінки ризиків.

Оцінка стану імплементації також вимагає врахування рекомендацій міжнародних партнерів, зокрема ЄС, ОЕСР (через програму SIGMA), а також висновків проєктів технічної допомоги, таких як Twinning. У своїх звітах вони вказують на необхідність подальшої системної реформи митного законодавства України, зокрема у напрямі повної відповідності Митному кодексу Союзу, спрощення процедур, а також приведення національної термінології у відповідність до європейської.

Поділяємо думку І. Квеліашвілі про те, що єдиний шлях приведення митного законодавства України до правової системи ЄС – це поетапність і послідовність. Невиконання цього призведе до «перекосів» і «викривлення» національного законодавства, що в подальшому матиме серйозні негативні наслідки для економіки України. Створення єдиного правового механізму, що здатний забезпечити ефективні процеси в митній сфері на національному рівні, є найважливішим завданням сьогодення. Україна має розробити власні підходи до проблеми гармонізації законодавства з правом ЄС [10, с. 105]. При цьому надзвичайно важливо враховувати не лише формальну відповідність норм, а й правову природу європейських інститутів, їхню логіку, мету та функціонування в єдиному правовому полі ЄС. Лише такий системний і водночас адаптивний підхід дозволить уникнути нормативного формалізму та забезпечити ефективну інтеграцію українського митного законодавства у загальноєвропейську правову модель.

На думку Н. Атаманчук, шляхами наближення законодавства України до законодавства ЄС у митній сфері є удосконалення нормативної бази щодо адміністрування митних платежів і гармонізація її з європейськими правовими стандартами з урахуванням викликів сучасного етапу розвитку міжнародної торгівлі. Справді, можна констатувати, що митне законодавство України у багатьох аспектах вже наближене до норм права Європейського Союзу, зокрема щодо процедур митного контролю, електронного декларування, інституту авторизованих економічних операторів [11, с. 271]. Однак процес гармонізації залишається незавершеним і потребує подальших зусиль у частині системного оновлення підзаконних актів, підвищення правозастосовної якості нормативних норм та забезпечення їх єдності з європейським митним простором. Повноцінна інтеграція можлива лише за умов поетапної, узгодженої з правом ЄС трансформації митної політики України. Таким чином, адаптація митного законодавства України до норм ЄС є багаторівневим процесом, що охоплює як нормативно-правову, так і інституційну площину.

Висновки. Отже, митна сфера є ключовим елементом європейської інтеграції України, забезпечуючи прозорість торгівлі, дотримання режиму асоціації та відповідність нормам ЄС. Запровадження окремих положень Митного кодексу Союзу (UCC), таких як інститут авторизованого економічного оператора, електронне декларування чи ризикоорієнтований контроль, стало безумовним кроком уперед. Водночас повноцінна імплементація європейських підходів вимагає не лише змін до законодавства, а й переосмислення самої ролі митних органів – від фіскального контролера до партнера бізнесу в умовах відкритої економіки. Очевидно, що українська модель митного регулювання потребує системного доопрацювання. Виклики залишаються суттєвими: фрагментарність нормативної бази, нестача цифрових рішень, інституційна слабкість та нерозвиненість механізмів правозастосування, зокрема з урахуванням практики Суду ЄС. Імплементація європейських норм не може бути механічним копіюванням – лише глибоке розуміння функціональної природи правових інститутів ЄС, їх адаптація до національних умов та поетапне впровадження можуть гарантувати результат. Йдеться не просто про зміну митного законодавства, а про створення ефективного, прозорого та орієнтованого на довіру митного середовища, що відповідатиме як європейським стандартам, так і стратегічним інтересам України.

Список використаних джерел:

1. Митний кодекс Союзу (Union Customs Code): Регламент (ЄС) № 952/2013 Європейського парламенту та Ради від 9 жовтня 2013 року. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2013. L 269. Ст. 1.
2. Делегований регламент Комісії (ЄС) № 2015/2446 від 28 липня 2015 року щодо доповнення Регламенту (ЄС) № 952/2013. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2015. L 343. Ст. 1.
3. Імплементаційний регламент Комісії (ЄС) № 2015/2447 від 24 листопада 2015 року щодо деталізації положень UCC. *Офіційний вісник Європейського Союзу*. 2015. L 343. Ст. 558.
4. Про встановлення Робочої програми щодо розробки та впровадження електронних систем, передбачених Митним кодексом Союзу : Виконавче рішення Комісії (ЄС) 2016/578 від 11 квітня 2016 року. URL : https://eur-lex.europa.eu/eli/dec_impl/2016/578/oj/eng (дата звернення: 02.07.2025 р.).
5. Лєгеза Є.О. Деякі правові аспекти митного міжнародного співробітництва між Україною та Європейським Союзом. *«Наукова весна» 2022* : матеріали XII Всеукраїнської науково-технічної конференції

студентів, аспірантів та молодих вчених, Дніпро, 23–24 травня 2022 року. С. 253–255. URL: <http://scihub.nmu.org.ua/handle/123456789/160720> (дата звернення: 04.07.2025 р.).

6. Довгостроковий національний стратегічний план цифрового розвитку, цифрових трансформацій і цифровізації Державної митної служби України та її територіальних підрозділів на основі Багаторічного стратегічного плану електронної митниці ЄС. URL: <https://surli.cc/xkyuqz> (дата звернення: 06.07.2025 р.).

7. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифікована Законом України від 16 вересня 2014 р. № 1678-VII. *Офіційний вісник України*. 2014. № 75. Ст. 2125.

8. Бережнюк І. Г. Розвиток системи митного регулювання України в умовах розширення міжнародного співробітництва : дис. ... д-ра економ. наук. Київ, 2010. 449 с.

9. Митний кодекс України: Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44–45; № 46–47; № 48. Ст. 552.

10. Квеліашвілі І. Гармонізація національної митної політики з міжнародними нормами і стандартами в митній сфері. *Держане управління та місцеве самоврядування*. 2016. № 1. С. 74–80.

11. Атаманчук Н. І. Гармонізація законодавства України щодо адміністрування митних платежів з правом Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2025. Вип. 87. Ч. 2. С. 267–273.

Дата надходження статті: 23.07.2025

Дата прийняття статті: 04.09.2025

Опубліковано: 01.10.2025

УДК 342.9:341.74

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-3.7>

О. А. Сокурєнко, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка

О. М. Окопник, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка

ІНСТИТУТ ПОЧЕСНИХ КОНСУЛІВ В УКРАЇНІ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ ВИМІР

Стаття присвячена дослідженню адміністративно-правових засад функціонування інституту почесних консулів в Україні в умовах посилення міжнародних зв'язків та інтеграції у світове співтовариство. Почесні консули розглядаються як важливий елемент парадипломатії, що сприяє розвитку міждержавної співпраці, захисту прав та законних інтересів громадян, налагодженню економічних, культурних та гуманітарних контактів. Водночас у вітчизняному законодавстві простежується фрагментарність регулювання, відсутність спеціального закону та чіткого механізму контролю за їх діяльністю, що знижує ефективність цього інструменту дипломатії.

У статті проведено системний аналіз правового статусу почесних консулів, акцентовано увагу на процедурі акредитації, відкриття консульських установ та визначення території їх юрисдикції. Розкрито адміністративні процедури, закріплені в указах Президента України, наказах Міністерства закордонних справ та міжнародних договорах, зокрема у Віденській конвенції про консульські зносини 1963 року. Підкреслено, що в Україні правовий статус почесних консулів має низку національних особливостей, які потребують нормативної деталізації та гармонізації з міжнародними стандартами.

Окрему увагу приділено аналізу механізмів взаємодії почесних консулів з органами державної влади та місцевого самоврядування, що регулюється положеннями дипломатичного, адміністративного та муніципального законодавства. Визначено роль почесних консулів як комунікативних посередників у налагодженні міжрегіонального та муніципального співробітництва, спрямованого на просування економічних, культурних і наукових інтересів України.

Досліджено питання юридичної відповідальності почесних консулів у разі порушення національного законодавства. Наголошено, що на відміну від кар'єрних консулів, вони не користуються повним обсягом імунітетів і привілеїв, тому підлягають адміністративній, цивільній та кримінальній юрисдикції держави перебування. Розглянуто підстави для припинення повноважень почесного консула, включно з відкликанням екзекватури у випадках зловживання консульським статусом.

Автор обґрунтовує необхідність кодифікації правового регулювання інституту почесних консулів шляхом прийняття спеціального закону, який би уніфікував процедури акредитації, визначив механізми публічного контролю та забезпечив прозорість діяльності цього інституту. Зроблено висновок, що удосконалення адміністративно-правової бази сприятиме підвищенню ефективності реалізації консульських функцій та зміцненню міжнародних позицій України.

Ключові слова: консульська діяльність, міжнародні стандарти, адміністративно-правові акти, адміністративно-правовий статус, дипломатична служба, дипломатичні установи, консульські послуги, консульські установи, органи державної влади, почесні консули іноземних держав, суб'єкти публічної адміністрації, відповідальність.

О. А. Sokurenko, O. M. Okopnyk. The institute of honorary consuls in Ukraine: administrative and legal dimension

The article is devoted to the study of the administrative and legal principles of the functioning of the institute of honorary consuls in Ukraine in the context of strengthening international relations and integration into the world community. Honorary consuls are considered an important element of paradiplomacy, which contributes to the development of interstate cooperation, the protection of the rights and legitimate interests of citizens, the establishment of economic, cultural and humanitarian contacts. At the same time, the domestic legislation shows fragmentation of regulation, the absence of a special law and a clear mechanism for controlling their activities, which reduces the effectiveness of this instrument of diplomacy.

The article conducts a systematic analysis of the legal status of honorary consuls, focusing on the accreditation procedure, opening of consular offices and determining the territory of their jurisdiction. The administrative procedures enshrined in the decrees of the President of Ukraine, orders of the Ministry of Foreign Affairs and international treaties, in particular the Vienna Convention on Consular Relations of 1963, are disclosed. It is emphasized that in Ukraine the legal status of honorary consuls has a number of national features that require regulatory detailing and harmonization with international standards.

© О. А. Сокурєнко, О. М. Окопник, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Special attention is paid to the analysis of the mechanisms of interaction of honorary consuls with state authorities and local self-government bodies, which is regulated by the provisions of diplomatic, administrative and municipal legislation. The role of honorary consuls as communicative intermediaries in establishing interregional and municipal cooperation aimed at promoting the economic, cultural and scientific interests of Ukraine is determined.

The issue of legal liability of honorary consuls in case of violation of national legislation is investigated. It is emphasized that, unlike career consuls, they do not enjoy the full range of immunities and privileges, therefore they are subject to the administrative, civil and criminal jurisdiction of the host state. The grounds for termination of the powers of an honorary consul are considered, including the revocation of exequatur in cases of abuse of consular status.

The author justifies the need to codify the legal regulation of the institute of honorary consuls by adopting a special law that would unify accreditation procedures, determine mechanisms of public control and ensure transparency of the activities of this institute. The conclusion is made that improving the administrative and legal framework will contribute to increasing the efficiency of the implementation of consular functions and strengthening Ukraine's international positions.

Key words: consular activities, international standards, administrative and legal acts, administrative and legal status, diplomatic service, diplomatic institutions, consular services, consular institutions, state authorities, honorary consuls of foreign states, subjects of public administration, responsibility.

Постановка проблеми. У контексті посилення міжнародних зв'язків України, інтеграції у світове співтовариство та розширення зовнішньополітичних горизонтів важливого значення набуває ефективна діяльність інституту почесних консулів. Як елемент парадипломатії, почесні консули відіграють важливу роль у налагодженні міждержавних, економічних, культурних та гуманітарних контактів. Проте в українському законодавстві все ще спостерігається фрагментарність і відсутність чітко окреслених адміністративно-правових засад функціонування цього інституту.

Недостатня нормативна регламентація статусу почесних консулів, обмеженість правових механізмів контролю за їх діяльністю, а також відсутність цілісної державної політики щодо використання потенціалу почесного консульства знижують ефективність такого інструменту дипломатії. Усе це зумовлює необхідність ґрунтовного наукового осмислення адміністративно-правових аспектів організації та функціонування інституту почесних консулів в Україні, з урахуванням міжнародних стандартів та найкращих світових практик.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Ключові аспекти діяльності консулів і консульських установ у межах різних напрямів їхніх повноважень викликають інтерес у вітчизняних учених вже протягом тривалого часу. Ця тенденція зберігається й сьогодні, про що свідчить низка монографій та наукових статей останніх років, зокрема авторства О. Висоцького, М. Долинської, І. Іщенка, І. Крупені, М. Окладної, В. Пермінова, В. Прохасова, А. Пуртової, І. Руденка, Ю. Тараніченка, Я. Турчина, Д. Фелонюка, Є. Фурси та інших.

Інститут почесних консулів, як об'єкт наукових досліджень, залишається недостатньо розробленим у вітчизняному правознавстві, особливо з позиції адміністративно-правового регулювання. Переважна більшість наявних праць мають загальнодипломатичне або міжнародно-правове спрямування та стосуються передусім функцій і повноважень консульських установ загалом. У площині адміністративного права проблематика почесного консульства розглядається епізодично чи фрагментарно, що формує наукову прогалину у дослідженні механізмів їх функціонування в системі публічного управління.

Мета статті – комплексний аналіз адміністративно-правових засад функціонування інституту почесних консулів в Україні з урахуванням міжнародних стандартів, законодавчого регулювання та практики взаємодії з органами державної влади і місцевого самоврядування, а також визначення напрямів удосконалення правового механізму притягнення почесних консулів до відповідальності у разі порушення ними національного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Інститут почесних консулів як форма реалізації зовнішньополітичної діяльності держави є важливим елементом сучасної системи міжнародних відносин. Незважаючи на те, що почесні консули не належать до корпусу професійних дипломатів, вони відіграють суттєву роль у розвитку міждержавної співпраці, захисті прав та законних інтересів громадян, а також у сприянні культурному, економічному та гуманітарному обміну. Світова практика засвідчує, що для ефективного розвитку міжнародних зв'язків, забезпечення захисту прав та інтересів держави, її громадян і суб'єктів господарювання за кордоном передбачено функціонування інституту консулів, серед яких окреме місце займають почесні консули. В Україні на сьогодні акредитовано 121 почесного консула, що свідчить про значний потенціал цього інституту у сфері зовнішньої політики [1]. Водночас, його діяльність потребує належного адміністративно-правового забезпечення та чіткого нормативного врегулювання, що зумовлює актуальність подальших наукових досліджень у цій сфері.

З огляду на специфіку функціонування почесних консулів, важливим є системний аналіз їхнього правового статусу в контексті адміністративного права. Почесний консул діє на підставі екзекватури – офіційного дозволу держави перебування, що визначає адміністративно-правову природу погоджувальної процедури і зумовлює застосування правил адміністративного процесу при узгодженні його повноважень.

Нормативну базу діяльності почесних консулів в Україні утворюють міжнародні норми, передусім Віденська конвенція про консульські зносини 1963 року, а також внутрішні акти, що регламентують порядок

акредитації та координації (зокрема – зазначене Положення про почесних (нештатних) консульських посадових осіб іноземних держав в Україні та консульські установи, очолювані такими особами, прийняте в 2007 р.) [2, с. 50]. Міністерство закордонних справ України виконує координаційну роль у реалізації відповідних процедур та контролі за виконанням консульських функцій.

Слід зауважити, що Віденська конвенція 1963 року не встановлює жорстких і однозначних відмінностей у правовому статусі та функціональних обов'язках штатних і почесних консулів. Це породжує практичну різницю в їхньому регулюванні: правовий статус, обсяг повноважень, режим імунітетів і привілеїв, процедурні гарантії та механізми контролю визначаються насамперед національним законодавством кожної держави [2, с. 50]. В Україні (станом на сьогодні) реалізація інституту почесних консулів має низку специфічних процедурних та нормативних особливостей, які потребують детального юридичного окреслення.

Адміністративно-правовий вимір функціонування інституту почесних консулів в Україні охоплює комплекс організаційно-процедурних, контрольних та нормотворчих аспектів, які визначаються чинним законодавством та міжнародними договорами України.

По-перше, адміністративні процедури, пов'язані з акредитацією почесного консула, відкриттям консульської установи та визначенням території її юрисдикції, регламентуються, зокрема, Указом Президента України від 17 лютого 1997 р. № 150/97 [3] та Наказом Міністерства закордонних справ України від 4 серпня 2014 р. № 332 [4]. Зазначеними актами передбачено оформлення консульського патенту, визначення консульського округу за погодженням з державою перебування, отримання екзекватури, а також встановлено вимоги до подання на призначення почесного консула (зокрема, надання обґрунтування доцільності функціонування консульської установи та підтвердження можливостей кандидата сприяти просуванню інтересів України у сферах торгівлі, культури, науки).

По-друге, контроль за дотриманням почесними консулами українського законодавства здійснюється у межах публічного адміністративного нагляду, що закріплений у Наказі МЗС України від 17 грудня 2021 р. № 591 [5] та Статуті консульських установ України, затвердженому Указом Президента України від 2 квітня 1994 р. № 127/94 [6]. Ці акти встановлюють порядок акредитації, форми службових документів, вимоги до звітності, а також визначають, що діяльність почесних консулів підпорядковується загальному керівництву МЗС та регулюється національним законодавством і нормами міжнародного права.

По-третє, удосконалення нормативно-правового забезпечення інституту почесних консулів передбачає гармонізацію національних норм з міжнародними стандартами. Наразі нормативна база має фрагментарний характер, оскільки окремий спеціальний закон про почесних консулів в Україні відсутній. Це зумовлює необхідність кодифікації відповідних положень у межах єдиного законодавчого акта, що врегулював би адміністративні процедури, порядок публічного контролю, гарантії та обмеження у діяльності почесних консулів.

Таким чином, адміністративно-правове регулювання інституту почесних консулів в Україні ґрунтується на поєднанні положень національних нормативно-правових актів та міжнародних договорів, але потребує систематизації та вдосконалення шляхом прийняття спеціального закону, який забезпечить єдність процедур, прозорість механізмів контролю та підвищення ефективності реалізації консульських функцій у публічно-правовій площині.

Окрему увагу у контексті адміністративно-правового виміру інституту почесних консулів слід приділити питанням їх взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування.

Відповідно до Статуту консульських установ України, затвердженого Указом Президента України від 2 квітня 1994 р. № 127/94, почесні консули у межах своєї компетенції мають право звертатися до центральних та місцевих органів виконавчої влади з метою вирішення питань, що належать до їхніх консульських функцій [6]. Така взаємодія здійснюється в рамках загального адміністративно-правового регулювання, визначеного Законом України «Про дипломатичну службу» від 7 червня 2018 р. № 2449-VIII, який закріплює обов'язок дипломатичних представництв і консульських установ України, у тому числі очолюючих почесними консулами, сприяти розвитку співробітництва України з іноземними державами у сферах економіки, науки, культури та туризму, у взаємодії з відповідними органами державної влади та органами місцевого самоврядування (стаття 4) [7].

Важливе значення має Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР, який у статтях 25, 26, 31 та 32 передбачає можливості співпраці органів місцевого самоврядування з іноземними партнерами, зокрема у галузях соціально-економічного розвитку, інвестиційної діяльності та культурного обміну [8]. На практиці почесні консули можуть виступати комунікативними посередниками у налагодженні такого співробітництва, забезпечуючи координацію між муніципалітетами України та органами влади держави перебування.

Крім того, Указ Президента України від 17 лютого 1997 р. № 150/97 «Про затвердження Положення про почесного (штатного) консула України» прямо передбачає обов'язок почесного консула сприяти розширенню та зміцненню економічних, культурних і наукових зв'язків між Україною та державою перебування, що реалізується через організацію спільних заходів за участю представників органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських інституцій [3].

Отже, взаємодія почесних консулів з органами державної влади та місцевого самоврядування має нормативне підґрунтя, що поєднує положення дипломатичного, адміністративного та муніципального законодавства. Така співпраця сприяє не лише виконанню консульських функцій у вузькому значенні, але й забезпечує комплексне просування інтересів України на міжнародному рівні через інструменти міждержавної, міжрегіональної та муніципальної дипломатії.

Безумовно, не менш важливими є питання правової відповідальності почесних консулів за порушення українського законодавства, зокрема у частині здійснення господарської чи іншої діяльності, яка виходить за межі дипломатичних функцій.

Відповідно до Віденської конвенції про консульські зносини 1963 року (стаття 57), почесні консули, на відміну від кар'єрних, не користуються повним обсягом імунітетів та привілеїв, що означає їх підпорядкування національному законодавству держави перебування, включно з адміністративною, цивільною та кримінальною юрисдикцією. Таким чином, у разі вчинення ними правопорушень, пов'язаних із підприємницькою діяльністю або іншими діями, що виходять за межі консульських функцій, вони несуть відповідальність на загальних підставах.

В Україні відповідні обмеження закріплені у Положенні про почесного (штатного) консула України, затвердженому Указом Президента України від 17 лютого 1997 р. № 150/97, яке прямо визначає, що почесний консул не має права використовувати свій статус у цілях, несумісних з виконанням консульських обов'язків. Зокрема, здійснення комерційної діяльності, яка створює конфлікт інтересів або шкодить інтересам України, може бути підставою для припинення його повноважень (п. 17 Положення) [3].

З точки зору адміністративної відповідальності, у випадках порушення законодавства у сфері підприємницької діяльності до почесних консулів можуть застосовуватися санкції, передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення (наприклад, статті 164 та 164-1 щодо порушень порядку провадження господарської діяльності), а у разі вчинення злочинів – норми Кримінального кодексу України. При цьому наявність дипломатичного паспорта або статусу почесного консула не є підставою для звільнення від такої відповідальності [9].

Таким чином, правовий статус почесного консула передбачає баланс між виконанням представницьких функцій у сфері міжнародних відносин та дотриманням національного правопорядку. Порушення цього балансу може призвести не лише до юридичної відповідальності, але й до відкликання екзекатури та припинення повноважень консульської установи.

Висновки. Адміністративно-правовий вимір функціонування інституту почесних консулів в Україні охоплює комплекс питань, пов'язаних із їх акредитацією, визначенням територіальної юрисдикції, нормативно-правовим забезпеченням та наглядом за дотриманням законодавства. Ключовим елементом ефективності діяльності почесних консулів є налагоджена взаємодія з органами державної влади та місцевого самоврядування, яка забезпечує узгодженість дипломатичних, економічних та культурних ініціатив з національними інтересами України. Законодавче закріплення такої взаємодії міститься у Віденській конвенції про консульські зносини 1963 року, Положенні про почесного (штатного) консула України (Указ Президента № 150/97) та інших нормативних актах, що визначають порядок координації з Міністерством закордонних справ і відповідними територіальними органами.

Водночас правовий статус почесного консула передбачає обмеження, спрямовані на недопущення використання консульського мандату в цілях, несумісних із виконанням офіційних функцій. У разі порушення вимог українського законодавства почесні консули несуть адміністративну, цивільну або кримінальну відповідальність на загальних підставах, без надання повного імунітету. Застосування механізмів юридичної відповідальності, включно з можливістю відкликання екзекатури, сприяє забезпеченню балансу між міжнародними представницькими функціями та дотриманням національного правопорядку.

Таким чином, удосконалення інституту почесних консулів потребує комплексного підходу, який передбачатиме не лише адаптацію національного законодавства до міжнародних стандартів, але й чітке визначення механізмів взаємодії з органами влади та процедур притягнення до відповідальності у випадку зловживання консульським статусом.

Список використаних джерел:

1. Почесні консули: чим займаються, які мають привілеї, хто вони. URL: <https://surl.li/kdysde>
2. Таміла О. Г. Особливості правового статусу та головні напрямки діяльності почесних консульств іноземних держав в Україні. *Epistemological studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. 2019. 2 (1). С. 49-58.
3. Про нештатних (почесних) консулів України: Указом Президента України від 17 лютого 1997 р. № 150/97. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/150/97#Text>
4. Про затвердження Порядку призначення, діяльності і припинення повноважень нештатних (почесних) консулів України за кордоном та започаткування, функціонування і припинення діяльності консульських установ, що очолюються нештатними (почесними) консулами України: Наказ Міністерства закордонних справ України від 4 серпня 2014 р. № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1047-14#Text>

5. Про затвердження Положення про почесних консулів іноземних держав в Україні та консульські установи, що очолюються такими консулами: Наказ Міністерства закордонних справ України від 17 грудня 2021 р. № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1649-21#Text>

6. Про Консульський статут України: Указ Президента України від 02.04.1994 року №127/94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127/94#Text>

7. Про дипломатичну службу: Закон України від 7 червня 2018 р. № 2449-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2449-19#Text>

8. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text>

9. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-X. *Відомості Верховної Ради* Української РСР. 1984. додаток до № 51. Ст. 1122.

Дата надходження статті: 19.08.2025

Дата прийняття статті: 29.08.2025

Опубліковано: 01.10.2025

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-3.8>

І. П. Шумейко, доктор філософії за спеціальністю 081 Право,
докторант кафедри конституційного та адміністративного права
Запорізького національного університету

АДМІНІСТРАТИВНІ АКТИ У СПРАВАХ ПРО ФІНАНСОВУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

Стаття присвячена з'ясуванню сутності, класифікації та структури адміністративних актів у справах про фінансову відповідальність, а також наданню характеристики відомостям, які містяться у кожній структурній одиниці цих актів. З'ясовано, що адміністративний акт у справі про фінансову відповідальність вирішує цю справу по суті в один із двох способів – з притягненням або без притягнення до фінансової відповідальності. Визначено, що видами таких адміністративних актів є: про застосування заходів фінансової відповідальності; про закриття справи з реабілітуючих чи з nereабілітуючих підстав; про передачу матеріалів для проведення досудового розслідування; про укладення угоди про врегулювання наслідків вчинення порушення. Виявлено, що вступна частина акта може містити: дату і місце розгляду справи; найменування органу, посаду і повне ім'я посадової особи та реквізити документу, на підставі якого вона діє; реквізити документу, який став підставою початку провадження у справі; номер акта; відомості про особу, яка притягається до відповідальності, а також про потерпілого. Охарактеризовано, що в мотивувальній частині акта можуть зазначатися: зміст пояснень особи; встановлені суб'єктом владних повноважень обставини; докази на підтвердження таких обставин; нормативні акти або дозвільні документи, вимоги яких порушено (або навпаки – не порушено); мотиви прийняття чи відхилення доводів особи, яка притягається до фінансової відповідальності; обставини, які впливають на розмір стягнення (якщо існують підстави для його накладення та санкція не є фіксованою абсолютно-визначеною); у разі закриття справи зазначаються підстави такого рішення. Встановлено, що резолютивна частина акта, окрім прийнятого рішення, може містити, серед іншого: суму штрафу; строк сплати і реквізити для сплати фінансової санкції; порядок виконання акта; дії, необхідні для усунення порушення та його наслідків; дату набрання актом чинності; порядок і строк його оскарження (останні дві складові слід віднести до заключної частини акта шляхом внесення відповідних змін).

Ключові слова: адміністративний акт, вступна частина, заключна частина, закриття справи, мотивувальна частина, притягнення до відповідальності, резолютивна частина, фінансова відповідальність.

I. P. Shumeiko. Administrative acts in cases concerning financial responsibility

The article is devoted to clarifying the essence, classification and structure of administrative acts in cases of financial responsibility, as well as providing characteristics of the information contained in each structural unit of these acts. It has been established that an administrative act in a case concerning financial responsibility resolves the case in one of two ways – with or without financial responsibility. It has been determined that the types of such administrative acts are: on the application of financial responsibility measures; on the closure of a case on rehabilitative or non-rehabilitative grounds; on the transfer of materials for pre-trial investigation; on the conclusion of an agreement on the settlement of the consequences of a violation. It has been established that the introductory part of the act may contain: the date and place of consideration of the case; the name of the authority, the position and full name of the official and the details of the document on the basis of which he or she is acting; the details of the document that became the basis for initiating proceedings in the case; the number of the act; information about the person being held liable, as well as about the victim. It is specified that the explanatory part of the act may contain: the content of the person's explanations; the circumstances established by the authority; evidence confirming such circumstances; regulatory acts or permits, the requirements of which have been violated (or, conversely, not violated); the reasons for accepting or rejecting the arguments of the person brought to financial responsibility; circumstances affecting the amount of the fine (if there are grounds for imposing it and the sanction is not fixed and absolutely defined); if the case is closed, the grounds for such a decision are indicated. It has been established that, in addition to the decision taken, the operative part of the act may contain, among other things: the amount of the fine; the payment deadline and details for payment of the financial sanctions; the procedure for executing the act; the actions necessary to eliminate the violation and its consequences; the date on which the act comes into force; the procedure and deadline for appealing it (the last two components should be included in the final part of the act by making the appropriate changes).

Key words: administrative act, bringing to responsibility, closure of the case, concluding part, financial responsibility, introductory part, motivational part, operative part.

Постановка проблеми. Відсутність єдності правового регулювання фінансової відповідальності (в широкому розумінні цього терміну, тобто не обмежуючись відповідальністю за порушення фінансово-правових норм) свідчить про відсутність системного підходу законодавства до унормування численних санкцій

© І. П. Шумейко, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

грошового характеру, які застосовуються суб'єктами публічного адміністрування до осіб, які порушили публічно-правові норми (в більшості випадків – до суб'єктів господарювання) і які не належать до заходів адміністративної відповідальності. Результатом розгляду справи про фінансову відповідальність є адміністративний акт. Попри те, що нещодавно держава унормувала загальні вимоги до адміністративного акта, у фінансовій відповідальності наразі відсутня уніфікація таких вимог; навіть назва адміністративних актів відрізняється залежно від сфери суспільних відносин, в якій застосовано фінансову відповідальність. Існує потреба в подальшому еволюційному розвитку адміністративно-процедурних норм шляхом вироблення єдиних вимог до структури, форми і змісту адміністративного акта саме у сфері фінансової відповідальності. Така потреба свідчить про актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існує значна кількість наукових робіт, присвячених адміністративному акту. Зокрема, Т. Білоус-Осінь, Є. Фролова, М. Слободянюк і Т. Латковська наголошують на тому, що адміністративний акт є основною правовою формою публічного адміністрування, основним інструментом діяльності адміністративних органів, юридичним фактом для виникнення, зміни та припинення адміністративних правовідносин, а також відповідних прав, обов'язків та інтересів приватних осіб [1, с. 6]. А. Турчак дослідила ознаки адміністративного акта та виокремлює такі: адресний, індивідуальний характер; акт стосується конкретного суб'єкта правовідносин – фізичної або юридичної особи; видається (приймається) уповноваженим суб'єктом публічного адміністрування; спрямованість на реалізацію матеріальних норм адміністративного права; зовнішній характер дії; вектор на досягнення певних юридичних результатів для конкретних суб'єктів – встановлення, зміна або припинення їх прав та обов'язків [2]. Б. Мельниченко наводить власну класифікацію адміністративних актів, а також власне визначення цього терміну, під яким пропонує розуміти дії (рішення) суб'єктів публічного управління, здійснювані в межах їхньої компетенції, визначеної законом, у передбачений законом спосіб, які спричиняють юридичні наслідки [3, с. 61]. В. Доненко та П. Макушев звертають увагу на особливості адміністративних актів та наголошують, що на відміну від нормативного акту, який має загальний і неперсоніфікований характер, адміністративний акт спрямований на швидке і конкретне вирішення індивідуальних питань [4, с. 429]. Разом з тим, через відсутність на даний час комплексного дослідження інституту фінансової відповідальності в адміністративному праві України, адміністративні акти у справах про фінансову відповідальність наразі не були предметом наукових досліджень комплексного характеру; досліджувалися лише окремі різновиди адміністративних актів у цій сфері в рамках робіт, присвячених переважно лише податковим правовідносинам. Саме тому існує потреба в наданні ґрунтовної характеристики адміністративних актів, які приймаються за результатами розгляду справ про фінансову відповідальність.

Мета статті – з'ясувати сутність, класифікацію і структуру адміністративних актів у справах про фінансову відповідальність, а також охарактеризувати відомості, які містяться у кожній структурній одиниці цих актів.

Виклад основного матеріалу. Нормативне визначення поняття адміністративного акта міститься в п. 3 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про адміністративну процедуру», згідно з яким, адміністративний акт – це рішення або юридично значуща дія індивідуального характеру, прийняте (вчинена) адміністративним органом *для вирішення конкретної справи* та спрямоване (спрямована) на набуття, зміну, припинення чи реалізацію прав та/або обов'язків окремої особи (осіб) [5]. У фінансовій відповідальності прийняттям адміністративного акта завершується розгляд справи; цим актом справа вирішується по суті – з притягненням особи до фінансової відповідальності або без такого притягнення. З моменту набрання чинності таким адміністративним актом особа, яку притягнуто до фінансової відповідальності, вважається винуватою у вчиненні правопорушення та повинна сплатити визначену суму штрафної санкції; в свою чергу, особа, щодо якої провадження закрито, остаточно визнається такою, що не повинна нести фінансову відповідальність за стверджуване діяння, з приводу якого розглядалася справа.

За доктринальною класифікацією адміністративних актів, досліджувані акти *за формою* є письмовими, *за функцією* – охоронними, *за дією в часі* – разовими, *за правовими наслідками* – зобов'язуючими (в разі притягнення до фінансової відповідальності), *за характером дії* – обтяжуючими (в разі притягнення до відповідальності) чи сприяючими (в разі закриття справи). Досліджувані адміністративні акти оформлюються у формах постанов, рішень, а в податкових правовідносинах – податкових повідомлень-рішень.

Залежно від результату розгляду справи про фінансову відповідальність, суб'єкт владних повноважень приймає один з таких адміністративних актів:

1) *про застосування заходів фінансової відповідальності*. Конкретна назва цього акту може змінюватися в залежності від сфери застосування фінансової відповідальності, наприклад: про застосування адміністративно-господарських санкцій, про накладення штрафу, про накладення адміністративно-господарського штрафу, про застосування фінансових санкцій (штрафів), про застосування заходу впливу тощо. Такий адміністративний акт приймається лише якщо доведено, що: 1) було вчинено правопорушення, за яке передбачена фінансова відповідальність; 2) в діях особи є склад такого правопорушення; 3) відсутні підстави для звільнення від фінансової відповідальності; 4) відсутні інші обставини, що виключають провадження у справі;

2) *про закриття справи*:

а) з реабілітуючих підстав (відсутність події або складу правопорушення);
б) з nereабілітуючих підстав (у зв'язку зі скасуванням відповідальності за діяння; через ліквідацію юридичної особи або смерть фізичної особи; внаслідок спливу строку давності або наявності інших підстав для звільнення від фінансової відповідальності);

3) *про передачу матеріалів для проведення досудового розслідування*. Такий адміністративний акт має винятковий характер і передбачений п. 17 Порядку розгляду справ про порушення вимог законодавства та застосування санкцій до суб'єктів діяльності у сфері використання ядерної енергії, затвердженого наказом Державної інспекції ядерного регулювання України від 28 грудня 2012 року № 256 (далі – Порядок № 256), згідно з яким, якщо під час розгляду справи посадові особи Держатомрегулювання України та її територіальних органів прийдуть до висновку, що у виявленому порушенні є ознаки кримінального порушення, матеріали справи передаються прокурору або органу досудового розслідування [6];

4) *про укладення угоди про врегулювання наслідків вчинення порушення*. Цей адміністративний акт теж є винятком та передбачений п. 4 розділу VI Правил розгляду справ про порушення вимог законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та застосування заходів впливу, затверджених рішенням НКЦПФР від 06 квітня 2021 року № 227 (далі – Правила № 227), згідно з яким, одним із заходів впливу, альтернативним штрафу, є укладення письмової угоди із юридичною особою, за якою юридична особа зобов'язується сплатити визначене грошове зобов'язання та вжити заходів для усунення та/або недопущення в подальшій діяльності порушень вимог законодавства у сфері запобігання та протидії, забезпечити підвищення ефективності функціонування та/або адекватності системи управління ризиками тощо [7].

Варто відзначити, що не в усіх сферах застосування фінансової відповідальності законодавство передбачає можливість прийняття адміністративного акта, відмінного від застосування заходів фінансової відповідальності. Одним із багатьох таких прикладів є Порядок накладення Державним агентством України з питань кіно адміністративно-господарських штрафів за порушення вимог статті 15-1 Закону України «Про кінематографію», затверджений наказом Міністерства культури України від 19 лютого 2016 року № 70 (далі – Порядок № 70), в якому зазначено, що рішення уповноваженої посадової особи Держкіно оформлюється у вигляді постанови про накладення адміністративно-господарського штрафу [8] та не передбачено при цьому будь-яких альтернатив, в тому числі не затверджено форми постанови про закриття справи. Така ситуація залишає відкритою відповідь на питання, яким є порядок дій суб'єкта владних повноважень у разі виявлення обставин, що виключають провадження у справі, в тому числі відсутності події чи складу правопорушення. Отже, існує прогалина у праві, яку неможливо заповнити шляхом застосування аналогії, оскільки як зазначив Верховний Суд в п. 65 постанови від 11 березня 2021 року у справі № 640/23179/19, аналогія закону та аналогія права не застосовується для визначення підстав, меж повноважень та способу дій органів державної влади та місцевого самоврядування [9]. Тому існує необхідність в уніфікації порядку дій суб'єкта владних повноважень в разі, якщо в ході розгляду або за результатами розгляду справи про фінансову відповідальність будуть виявлені обставини, які виключають провадження у справі.

Загальні вимоги щодо змісту адміністративного акта містяться в ст.ст. 71-72 Закону України «Про адміністративну процедуру», де визначено, що адміністративний акт повинен складатися з чотирьох частин – вступної, мотивувальної, резолютивної та заключної [5]. За результатами аналізу спеціального законодавства про фінансову відповідальність було виявлено, що не в усіх випадках закріплено поділ адміністративних актів на частини, а в тих випадках, де такий поділ закріплено – структура адміністративного акта не повною мірою відповідає тій, що визначена положенням ч. 1 ст. 71 наведеного вище Закону. Зокрема, законодавство про фінансову відповідальність не передбачає такої окремої частини адміністративного акта як заключна (замість цього положення про набрання чинності та оскарження адміністративного акту включаються до його резолютивної частини), а крім того іноді виокремлюється описова частина, якої немає в ч. 1 ст. 71 наведеного вище Закону.

Переходячи до особливостей змісту окремих частин адміністративних актів про фінансову відповідальність, почнемо зі *вступної частини*. Згідно з абзацом третім ч. 1 ст. 71 Закону України «Про адміністративну процедуру», в цій частині зазначаються найменування адміністративного органу, дата прийняття адміністративного акта та його реєстраційний номер, відомості в обсязі, достатньому для встановлення особи адресата адміністративного акта, та його контактні дані [5]. Окрім цих відомостей, нормативні акти про фінансову відповідальність передбачають зазначення у вступній частині:

– місця розгляду справи (п. 2 ч. 16 ст. 74 Закону України «Про внутрішній водний транспорт», далі – Закон № 1054-IX) [10];

– посади, прізвища, імені, по батькові особи, яка винесла постанову (п. 23 Порядку накладення штрафів за правопорушення у сфері містобудівної діяльності, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1995 року № 244, далі – Порядок № 244) [11];

– документу, на підставі якого діє посадова особа (п. 10 Порядку накладення Державним комітетом телебачення і радіомовлення України адміністративно-господарських штрафів, затвердженого наказом Держкомтелерадіо України від 17 жовтня 2017 року № 384, далі – Порядок № 384) [12];

– посилання на дату і номер протоколу про порушення та реквізитів додатків, що підтверджують висновки акта та/або протоколу (Додаток 4 до Порядку № 256) [6];

– реквізитів документа (документів), який (які) повинен (повинні) мати обґрунтовану причину (встановлені факти порушень законодавства), на підставі якого (яких) прийнято рішення (пп. 2 п. 6 Порядку застосування Комісією з регулювання азартних ігор та лотерей фінансових санкцій (штрафів), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 9 лютого 2022 року № 101, далі – Порядок № 101) [13];

– відомостей про потерпілого (за наявності) (п. 3 ч. 15 ст. 66 Закону України «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин», далі – Закон № 2042-VIII) [14].

Відсутність відомостей про адміністративний орган, який прийняв адміністративний акт у справі про фінансову відповідальність, призводить до нікчемності такого адміністративного акта (п. 1 ч. 1 ст. 77 Закону України «Про адміністративну процедуру») [5].

Констатуючи, що в спеціальних законодавчих актах про фінансову відповідальність іноді виділяється **описова частина** адміністративного акта та усвідомлюючи необхідність приведення структури акта у відповідність із Законом України «Про адміністративну процедуру», разом з тим, маємо дослідити і таку структурну одиницю, оскільки вона існує в чинній нормативній базі. Отже, в описовій частині адміністративного акта у справі про фінансову відповідальність (в тих випадках, коли така частина передбачена спеціальним нормативно-правовим актом) зазначаються:

– виклад обставин справи, установлених під час її розгляду (абзац третій п. 6.2 Порядку розгляду справ про порушення юридичними особами вимог законодавства в галузі державного експортного контролю, затвердженого наказом Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 16 грудня 2013 року № 1490, далі – Порядок № 1490, а також абзац третій п. 2 розділу VII Правил № 227) [15; 7];

– посилання на нормативно-правовий акт, вимоги (норми) якого порушено (там само) [15; 7].

Отже, до описової частини адміністративних актів про фінансову відповідальність у сферах фінансового моніторингу та державного експортного контролю – вносяться ті відомості, які в дійсності повинні вноситися саме до мотивувальної частини адміністративного акта згідно з п. 2, 5 ч. 2 ст. 72 Закону України «Про адміністративну процедуру».

Переходячи безпосередньо до особливостей **мотивувальної частини** адміністративних актів у справах про фінансову відповідальність, відзначимо, що в цій частині зазначаються:

– суть пояснень особи, щодо якої складено протокол (у разі їх надання) (п. 21 Порядку притягнення до відповідальності та порядку визначення розмірів штрафів за порушення у сфері державної реєстрації юридичних осіб, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 13 вересня 2023 року № 3258/5) [16];

– опис обставин, встановлених під час розгляду справи, та доказів, що їх підтверджують (п. 4 ч. 16 ст. 74 Закону № 1054-IX) [10];

– вартість виробленої продукції (п. 9 Порядку застосування фінансових санкцій до суб'єктів господарювання за порушення вимог Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання, пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування, матриць», затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 28 жовтня 2002 року № 619, далі – Порядок № 619) [17], якщо така вартість має значення для розгляду справи;

– нормативно-правові акти та/або умови документів дозвільного характеру, які були порушені (додаток 4 до Порядку № 256) [6];

– положення закону, яке передбачає відповідальність за відповідне правопорушення (п. 23 Порядку № 244) [11];

– спростування заперечень, наданих особами, які беруть участь у справі (п. 4 розділу VIII Порядку розгляду Антимонопольним комітетом України та його територіальними відділеннями заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції, затвердженого розпорядженням Антимонопольного комітету України від 19 квітня 1994 року № 5, далі – Порядок № 5) [18] (відзначимо також, що на цю сферу положення Закону України «Про адміністративну процедуру» не поширюються);

– доводи, за якими були відхилені клопотання або докази, надані особою (п. 2 розділу VII Правил № 227) [7], якщо адміністративний орган не погоджується з позицією особи, яка притягається до фінансової відповідальності;

– обґрунтування щодо визначення розміру штрафу (п. 10 Порядку № 384) [12], якщо необхідно застосувати штраф;

– зазначення підстав для закриття справи (п. 5 ч. 15 ст. 66 Закону № 2042-VIII) [14], якщо такі підстави існують;

– період фінансово-господарської діяльності платника податків, при здійсненні якої вчинено порушення, розрахунок суми податкового зобов'язання, граничний строк сплати податкових зобов'язань, детальний розрахунок штрафних санкцій, інформація щодо наявності обставин, які пом'якшують, обтяжують або звільняють від фінансової відповідальності (пп. 58.1.2 п. 58.1 ст. 58 Податкового кодексу України) [19] – у випадку вчинення порушення законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на органи Державної податкової служби України.

Резолютивна частина адміністративного акта у справі про фінансову відповідальність:

- завжди містить прийняте у справі рішення (наприклад, п. 23 Порядку № 244) [11] відповідно до наведеної вище класифікації адміністративних актів в досліджуваній сфері;
- у разі притягнення до фінансової відповідальності – містить суму штрафу, який слід сплатити особі, притягненій до відповідальності (приклад – Додаток 4 до Порядку № 256) [6];
- в окремих випадках може містити відомості, які є більш характерними для мотивувальної частини, а саме – посилання на відповідні статті (пункти) нормативно-правового акта, що передбачає наявність або відсутність відповідальності за вчинені дії (п. 6.2 Порядку № 1490) [15];
- може містити строк, протягом якого особа повинна сплатити фінансові санкції (штрафи) (пп. 5 п. 6 Порядку № 101) [13];
- може містити рахунок, на який повинно бути сплачено суму фінансових санкцій (п. 9 Порядку № 619) [17];
- в разі, якщо прийнятий акт передбачає необхідність вжиття заходів з його виконання – в ньому може бути також зазначено порядок його примусового виконання (п. 2 розділу VII Правил № 227) [7];
- в певних випадках (у справах про порушення економічної конкуренції) – може також містити вказівку про дії, які особа повинна виконати або від яких утриматися для припинення порушення та усунення його наслідків (п. 4 розділу VIII Порядку № 5) [18].

У зв'язку із тим, що законодавство про фінансову відповідальність не повною мірою приведене у відповідність до Закону України «Про адміністративну процедуру», наразі резолютивна частина адміністративного акта у справі про фінансову відповідальність містить також відомості, характерні для **заклучної частини** такого акта, зокрема:

- дату набрання чинності актом (п. 2 розділу VII Правил № 227) [7];
- порядок та строк його оскарження (п. 14 Порядку № 70) [8].

Крім того, в силу вимог ч. 1 ст. 71 Закону України «Про адміністративну процедуру», в заклучній частині тих адміністративних актів про притягнення до фінансової відповідальності, оскарження яких не зупиняє їхню дію, має міститися вказівка на такий винятковий правовий наслідок з посиланням на правові підстави для такого винятку [5].

Адміністративні акти про притягнення до фінансової відповідальності, які підлягають примусовому виконанню без необхідності звернення до суду, повинні також відповідати вимогам до виконавчих документів, що визначені ч. 1 ст. 4 Закону України «Про виконавче провадження». Специфічним реквізитом виконавчого документа, який не характерний для жодної із зазначених вище частин адміністративного акта, є строк пред'явлення рішення до виконання [20]. Також мають бути чітко ідентифіковані сторони виконавчого провадження (стягувач і боржник), для кожної з яких має бути зазначено повне найменування (для юридичних осіб) або прізвище, ім'я та, за наявності, по батькові (для фізичних осіб), місцезнаходження (для юридичних осіб) або адреса місця проживання чи перебування (для фізичних осіб), дата народження боржника – фізичної особи, ідентифікаційні коди (для юридичних осіб) або реєстраційні номери облікової картки платника податків чи серії та номери паспортів (для фізичних осіб) [20]. Відсутність таких відомостей призведе до повернення виконавчого документу стягувачу без прийняття до виконання на підставі п. 6 ч. 4 ст. 4 Закону України «Про виконавче провадження» [20].

Висновки. Адміністративний акт у справі про фінансову відповідальність вирішує цю справу по суті в один із двох способів – з притягненням або без притягнення до фінансової відповідальності. Видами таких адміністративних актів є: про застосування заходів фінансової відповідальності; про закриття справи з реабілітуючих чи з nereабілітуючих підстав; про передачу матеріалів для проведення досудового розслідування; про укладення угоди про врегулювання наслідків вчинення порушення. В окремих сферах застосування фінансової відповідальності існує прогалина щодо порядку дій адміністративного органу в разі виявлення відсутності підстав для накладення фінансової санкції. Процедурні норми фінансової відповідальності лише частково враховують структуру адміністративного акта, визначену Законом України «Про адміністративну процедуру», зокрема – не визначають такої частини акта як заклучна, а натомість в окремих випадках передбачають наявність описової частини акта.

Вступна частина акта може містити: дату і місце розгляду справи; найменування органу, посаду і повне ім'я посадової особи та реквізити документу, на підставі якого вона діє; реквізити документу, який став підставою початку провадження у справі; номер акта; відомості про особу, яка притягається до відповідальності, а також про потерпілого.

Описова частина акта (якщо така є) може містити встановлені органом обставини справи та посилання на нормативно-правовий акт, вимоги якого порушено. Необхідно внести зміни до процедурних норм та об'єднати цю структурну одиницю адміністративного акта з мотивувальною частиною.

У мотивувальній частині акта можуть зазначатися: зміст пояснень особи; встановлені суб'єктом владних повноважень обставини; докази на підтвердження таких обставин; нормативні акти або дозвільні документи, вимоги яких порушено (або навпаки – не порушено); мотиви прийняття чи відхилення доводів особи, яка притягається до фінансової відповідальності; обставини, які впливають на розмір стягнення (якщо

існують підстави для його накладення та санкція не є фіксованою абсолютно-визначеною). У разі закриття справи зазначаються підстави такого рішення.

Резолютивна частина акта, окрім прийнятого рішення, може містити: суму штрафу; посилання на статті (пункти) нормативно-правового акта (хоча цей елемент більш характерний для мотивувальної частини); строк сплати і реквізити для сплати фінансової санкції; порядок виконання акта; дії, необхідні для усунення порушення та його наслідків; дату набрання актом чинності; порядок і строк його оскарження (останні дві складові слід віднести до заключної частини акта шляхом внесення відповідних змін). Адміністративний акт, який є виконавчим документом, повинен також додатково містити ідентифікуючі дані стягувача і боржника та містити строк пред'явлення його до примусового виконання.

Список використаних джерел:

1. Білоус-Осінь Т., Фролова Є., Слободянюк М., Латковська Т. Сучасна адміністративістика : навч.-метод. посіб. Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса : Фенікс, 2023. 68 с. DOI: 10.32837/11300.23856. URL: <https://surl.lu/cwixrx>
2. Турчак А.М. Поняття та основні ознаки адміністративного акту: аналіз сучасної адміністративно-правової літератури. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія : Право, публічне управління та адміністрування*. 2022. № 4. DOI: 10.54929/2786-5746-2022-4-01-08. URL: <https://surl.lu/zmtljo>
3. Мельниченко Б.Б. Адміністративний акт як основна форма публічного управління. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2021. Том 32 (71). № 1. С. 57–62. DOI: 10.32838/TNU-2707-0581/2021.1/11. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/1_2021/13.pdf
4. Доненко В.В., Макушев П.В. Адміністративний акт у сфері надання соціальних послуг: поняття, ознаки та правовий зміст. *Правові новели*. 2024. № 23. С. 426–430. DOI: 10.32782/ln.2024.23.56. URL: http://www.legalnovels.in.ua/journal/23_2024/58.pdf
5. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17 лютого 2022 року № 2073-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#n475>
6. Про затвердження Порядку розгляду справ про порушення вимог законодавства та застосування санкцій до суб'єктів діяльності у сфері використання ядерної енергії: наказ Державної інспекції ядерного регулювання України від 28 грудня 2012 року № 256. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0170-13#n31>
7. Про затвердження Правил розгляду справ про порушення вимог законодавства щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та застосування заходів впливу: рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 06 квітня 2021 року № 227. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0637-21#Text>
8. Про затвердження Порядку накладення Державним агентством України з питань кіно адміністративно-господарських штрафів за порушення вимог статті 15-1 Закону України «Про кінематографію»: наказ Міністерства культури України від 19 лютого 2016 року № 70. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0708-16#Text>
9. Постанова Верховного Суду від 11 березня 2021 року у справі № 640/23179/19 про визнання протиправними рішення та наказу. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/Review/95439046>
10. Про внутрішній водний транспорт: Закон України від 3 грудня 2020 року № 1054-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1054-20#n999>
11. Про затвердження Порядку накладення штрафів за правопорушення у сфері містобудівної діяльності: постанова Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1995 року № 244. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-95-%D0%BF#n191>
12. Про затвердження Порядку накладення Державним комітетом телебачення і радіомовлення України адміністративно-господарських штрафів: наказ Державного комітету телебачення і радіомовлення України від 17 жовтня 2017 року № 384. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1367-17#Text>
13. Про затвердження Порядку застосування Комісією з регулювання азартних ігор та лотерей фінансових санкцій (штрафів): постанова Кабінету Міністрів України від 9 лютого 2022 року № 101. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/101-2022-%D0%BF#Text>
14. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин: Закон України від 18 травня 2017 року № 2042-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2042-19#Text>
15. Про затвердження Порядку розгляду справ про порушення юридичними особами вимог законодавства в галузі державного експортного контролю: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 16 грудня 2013 року № 1490. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0101-14#Text>
16. Про затвердження Порядку притягнення до відповідальності та порядку визначення розмірів штрафів за порушення у сфері державної реєстрації юридичних осіб: наказ Міністерства юстиції України від 13 вересня 2023 року № 3258/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1614-23#Text>
17. Про затвердження Порядку застосування фінансових санкцій до суб'єктів господарювання за порушення вимог Закону України «Про особливості державного регулювання діяльності суб'єктів господарювання,

пов'язаної з виробництвом, експортом, імпортом дисків для лазерних систем зчитування, матриць»: наказ Міністерства освіти і науки України від 28 жовтня 2002 року № 619. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0896-02#Text>

18. Про затвердження Порядку розгляду Антимонопольним комітетом України та його територіальними відділеннями заяв і справ про порушення законодавства про захист економічної конкуренції: розпорядження Антимонопольного комітету України від 19 квітня 1994 року № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0090-94#Text>

19. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n2361>

20. Про виконавче провадження: Закон України від 2 червня 2016 року № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>

Дата надходження статті: 04.08.2025

Дата прийняття статті: 28.08.2025

Опубліковано: 01.10.2025

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 346.62

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-3.9>

П. О. Попович, аспірант кафедри господарського права і процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

НЕПОІМЕНОВАНІ СПОСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ КОНТРАКТІВ

Стаття присвячена непоіменованим способам забезпечення зовнішньоекономічних контрактів, які спрямовані на мінімізацію ризиків невиконання зобов'язань однією з сторін та враховуючи специфіку міжнародного господарювання саме ці способи мають враховувати як юридичні, так і економічні аспекти належного, вчасного і повного виконання зазначених договірних конструкцій, а також особливості законодавства різних країн. З'ясовано, що практичне застосування непоіменованих способів забезпечення зовнішньоекономічних контрактів полягає у регулюванні договірно-поведінкового аспекту виконання зобов'язання боржником (зобов'язаною особою), а їх вибір залежить від багатьох факторів, а саме: кредитоспроможності контрагента; рівня ризику країни імпортера; суми контракту; умов платежу; взаємної довіри між сторонами; вартості та доступності інструментів забезпечення та законодавства країн контрагентів.

Доведено виокремлення господарсько-правового аспекту непоіменованих способів забезпечення зовнішньоекономічних контрактів, змістом якого є виокремлення непоіменованих способів забезпечення як самостійних, специфічних та актуальних способів забезпечення, які представляють собою сукупність нормативно визначених та/або невиконаних заходів забезпечення організаційного, правового, примусового та інформаційно-довідкового характеру, які стимулюють (спонукають) боржника (зобов'язану особу) виконати зобов'язання у строк та на умовах, погоджених і визначених у зовнішньоекономічному контракті. Визначена доцільність поділу непоіменованих способів забезпечення зовнішньоекономічних контрактів за наступними критеріями, в залежності від: 1) нормативної визначеності: ті, які визначені в нормах чинного законодавства та ті, які в ньому не визначені; 2) характеру забезпечення: майнові, грошові та особисті; 3) самостійності: ті, які діють як суто акцесорні та наслідують правові наслідки основних зобов'язань та ті, які є самостійними та на які не впливають правові наслідки основних зобов'язань.

Ключові слова: непоіменовані способи забезпечення зобов'язання, депонування, зовнішньоекономічний контракт, боржник, сфера господарювання, господарське законодавство.

P. O. Popovych. Unnamed methods of ensuring the execution of foreign economic contracts

The article is dedicated to unnamed methods of securing foreign economic contracts, aimed at minimizing the risks of one party failing to fulfill its obligations. Given the specifics of international business operations, these methods must take into account both legal and economic aspects of proper, timely, and complete execution of the mentioned contractual structures, as well as the peculiarities of the legislation in different countries. It has been clarified that the practical application of unnamed methods for securing foreign economic contracts involves regulating the contractual-behavioral aspect of the debtor's (obligated party's) performance, and their selection depends on many factors, namely: the creditworthiness of the counterparty; the level of risk in the importing country; the amount of the contract; payment terms; mutual trust between the parties; the cost and availability of security instruments; and the legislation of the countries of the counterparties.

It has been proven the allocation of the economic and legal aspect of unnamed ways to secure foreign economic contracts, the content of which is the allocation of unnamed ways of security as independent, specific, and relevant methods of security that represent a combination of normative defined and/or undefined measures of organizational, legal, coercive, and informational-reference character, which stimulate (encourage) the debtor (obliged person) to fulfill obligations on time and under the conditions agreed and specified in the foreign economic contract. The appropriateness of dividing unnamed ways of securing foreign economic contracts according to the following criteria has been determined, depending on: 1) normative certainty: those defined in the norms of current legislation and those not defined in it; 2) nature of security: property, monetary, and personal; 3) independence: those that act as purely accessory and follow the legal consequences of the main obligations and those that are independent and not influenced by the legal consequences of the main obligations.

Key words: unnamed methods of securing obligations, deposit, foreign economic contract, debtor, economic sphere, economic legislation.

© П. О. Попович, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Постановка проблеми. Суб'єкти господарювання, опосередковуючи та визначаючи свою діяльність через укладення різноманітних договорів, у тому числі й зовнішньоекономічного характеру застосовують різноманітні засоби, які стимулюють боржника (зобов'язану сторону) виконати їх умови належно та неупереджено, згідно із нормами чинного законодавства. Зазначені засоби, як правило, є додатковими договірними або іншими документами, які є нормативно визначеними та такими, які не визначені в законодавстві. Проблемою є порядок та практичне застосування саме невизначених засобів забезпечення, які ще називаються непоіменованими та потребують належного наукового виокремлення й обґрунтування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналітичну характеристику непоіменованим способам забезпечення зовнішньоекономічних контрактів надавали у своїх наукових дослідженнях чисельні науковці, а саме: П. Гуйван, А. Покачалова, І. Пучковська, О. Самойлова, Л. Шимон та інші. Однак, потребують подальшого дослідження та обґрунтування господарсько-правовий аспект непоіменованих способів забезпечення зовнішньоекономічних контрактів, з виокремленням їх різновидів та чинників самостійності.

Мета статті – аналіз й характеристика непоіменованих способів забезпечення виконання зовнішньоекономічних контрактів з урахуванням вітчизняного та міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу. Способи забезпечення виконання зобов'язань є дієвими механізмами, метою застосування яких є спонукання поведінки боржника (зобов'язаної особи) виконати зобов'язання повно, строково, точно і реально. Сучасні науковці, оцінюючи сутність даних правових механізмів, також традиційно підкреслюють, що «способи забезпечення виконання зобов'язань спрямовані на стимулювання виконання зобов'язків боржником, тож розглядають їх як чинники, котрі можуть гарантувати майновий інтерес кредиторам щодо виконання зобов'язання боржником» [1, с. 82]. Зазвичай, в зовнішньоекономічних контрактах застосовуються традиційні способи забезпечення виконання зобов'язань, які визначені нормами чинного ЦК України, але, застосовуються й непоіменовані способи, які, як правило, не врегульовані нормативно та є предметом чисельних наукових дискусій. Тобто, «відсутність загально визначених ознак засобів забезпечення дозволяє дослідникам досить часто без необхідної та належної аргументації відносити до непоіменованих зобов'язань даного виду різні заходи, які не мають відповідних кваліфікуючих ознак, що призводить до розмивання самого поняття забезпечення виконання зобов'язань. Приміром, у науковій літературі зустрічаються не зовсім виважене віднесення до цих способів відшкодування збитків, правил про субсидіарну відповідальність, внесення коштів у депозит тощо» [2, с. 7]. Засоби забезпечення не є різновидом відповідальності, вони суто направлені та регулюють договірно-поведінковий аспект виконання зобов'язань.

Вибір конкретного способу забезпечення залежить від багатьох факторів, саме: кредитоспроможності контрагента; рівня ризику країни імпортера; суми контракту; умов платежу; взаємної довіри між сторонами; вартості та доступності інструментів забезпечення та законодавства країн контрагентів.

Для з'ясування сутності та різновидів непоіменованих способів забезпечення виконання зобов'язання важливим є їх класифікація за різноманітними підставами. Так, наприклад, І. Й. Пучковська висловлює думку про основний поділ видів забезпечення виконання зобов'язання за таким класифікаційним критерієм як зміст забезпечувального джерела [3, с. 114] на майнові (речові) та особисті (зобов'язальні). Так серед найбільш уживаних на практиці забезпечувальних конструкцій до непоіменованих речових видів забезпечення виконання зобов'язання слід віднести гарантійний платіж, купівлю-продаж під умовою, забезпечувальне зберігання речей, грошове притримання, зворотний завдаток. Зрозуміло, що цей перелік не може бути вичерпним. До особистих непоіменованих видів забезпечення виконання зобов'язань, мають бути віднесені аваль (від франц. *aval* – знизу, у глибині), або вексельна порука [4, с. 183]; забезпечувальні цесія та факторинг, державна (місцева) гарантія; делькредере. Запропонований поділ здійснено за характером забезпечувального джерела певного непоіменованого забезпечення – тобто за рахунок чого кредитор отримає задоволення своєї вимоги при порушенні договору боржником – виділеного для цього майна чи зобов'язку третьої особи перед кредитором виконати порушене боржником зобов'язання [5, с. 115–116]. На нашу думку, доцільним є поділ непоіменованих способів забезпечення виконання зобов'язання за зазначеною класифікаційною підставою на майнові та особисті, адже одразу стає зрозумілим зміст та правові наслідки їх застосування. Ознаками особистих непоіменованих способів забезпечення виконання зобов'язання є наступні: ґрунтуються на особистій відповідальності боржника або третіх осіб, але не підпадають під визначення поруки чи гарантії; публічна обіцянка винагороди за виконання зобов'язання, тобто, хочаце більше стимул до виконання, ніж пряме забезпечення, у певних контекстах може розглядатися як елемент забезпечення інтересів кредитора; моральне зобов'язання третьої особи, що означає, що у деяких випадках третя особа може брати на себе моральне зобов'язання сприяти виконанню зобов'язання боржником, хоча юридично не несе відповідальності як поручитель чи гарант та включення до договору положень, що стимулюють виконання, наприклад, встановлення особливо вигідних умов для боржника у разі своєчасного виконання зобов'язання.

Інколи і в межах існуючих видів забезпечення виникають певні проблемні аспекти на рахунок появи нових, непоіменованих способів забезпечення виконання зобов'язань, так, на думку О. Самойлової до зазначених можливо віднести гарантійний платіж, під яким «пропонується розуміти грошову суму, яка передається однією стороною (платником гарантійного платежу) в договорі іншій стороні (одержувачу гарантійного

платежу) з метою забезпечення виконання зобов'язання з укладання договору у майбутньому, в тому числі на публічних торгах, грошового зобов'язання, а також обов'язку боржника відшкодувати збитки або сплатити неустойку в разі порушення забезпеченого зобов'язання» [6, с. 50]. Судова практика також вказує на невідзначеність зазначеного способу забезпечення, так, наприклад, в рішенні Господарського суду міста Києва від 13 січня 2016 року по справі № 910/22040/15 суд дійшов висновку, що передбачений договором гарантійний платіж за своєю правовою природою є завдатком, тобто способом забезпечення виконання відповідачем основного зобов'язання за Договором [7]. Господарський суд Полтавської області в своєму рішенні від 11 червня 2009 року по справі № 13/18 також зазначив, що фактично гарантійний платіж у розмірі 42 925,00 грн. є завдатком відповідно до ст. 570 ЦК України [8].

Крім того, у літературі пропонується у якості забезпечення визначити забезпечувальний платіж, під яким «розуміється певна грошова сума, яка вноситься однією зі сторін на користь іншої сторони, якою за згодою сторін може забезпечуватися грошове зобов'язання. Цим платежем може забезпечуватися також і майбутнє зобов'язання. На відміну від інших способів забезпечення, цей забезпечувальний інструмент надає кредитору можливість відшкодувати збитки, отримати неустойку, в разі настання передбачених договором обставин, без звернення до суду» [9, с. 42]. Тобто, «основні положення щодо забезпечувального платежу, що містяться у Концепції оновлення Цивільного кодексу України, визначають зміст забезпечувального платежу, який полягає у тому, що боржник завчасно перераховує кредитору визначену грошову суму, що виступає одночасно способом забезпечення виконання зобов'язання, може повертатися боржникові у разі належного виконання основного зобов'язання, а також може піти в рахунок виконання основного зобов'язання, або ж за рахунок нього може бути сплачено неустойку, відшкодовано збитки. Відмінною рисою забезпечувального (гарантійного) платежу, у порівнянні з іншими способами забезпечення виконання зобов'язання, є послаблена акцесорність, яка проявляється на стадії виникнення зобов'язання, що дозволяє забезпечувати зобов'язання, які виникатимуть у майбутньому» [10, с. 160]. В іноземних країнах зазначений спосіб визначений нормативно, так, в «США забезпечувальний депозит (security deposit) переважно застосовується у договорах оренди. В більшості штатів США прийнято спеціальні закони, які регулюють питання застосування забезпечувального платежу в договорах оренди. Зокрема, § 44–7–31 Кодекса штату Джорджія закріплює, що забезпечувальний депозит депонується кредитором на спеціальному рахунку, відкритому тільки для цієї мети в будь-якому банку або кредитній установі, що підлягає регулюванню цим штатом або будь-яким органом Уряду Сполучених Штатів. Забезпечувальний депозит може утримуватися в довірчому управлінні» [11]. Аналогічні положення закріплені у Статуті штату Канзас, при цьому важливою є вказівка, що «забезпечувальні депозити не мають змішуватися з особистими коштами орендодавця» [12, 58–25, 108].

Отже, до основних характеристик забезпечувальних депозитів як засобів забезпечення виконання зобов'язань можливо віднести те, що по-перше для них притаманна гарантійна функція, тобто основна мета депозиту – забезпечити виконання певних зобов'язань та у разі їх невиконання, кошти депозиту можуть бути використані для покриття збитків або виконання цих зобов'язань; по-друге вони є платою за товари, роботи чи послуги та на відміну від авансового платежу, забезпечувальний депозит не є оплатою за основний предмет договору; по-третє вони підлягають поверненню, тобто якщо зобов'язання виконані належним чином, забезпечувальний депозит підлягає поверненню особі, яка його внесла, повністю або за вирахуванням узгоджених сум (наприклад, для покриття збитків) та по-п'яте використання за цільовим призначенням, тобто саме кошти депозиту можуть бути використані лише у випадках, прямо передбачених договором (наприклад, для покриття заборгованості з орендної плати, відшкодування збитків, завданих майну). Тобто, забезпечувальні депозити є важливим інструментом для забезпечення виконання зобов'язань у різних видах господарських договорів, у тому числі зовнішньоекономічного характеру, надаючи сторонам додаткові гарантії їх виконання.

Проблемним є віднесення депонування (Escrow) до засобів забезпечення зобов'язань, сутність якого полягає у передачі грошових коштів або документів (наприклад, правовстановлюючих) на зберігання третій нейтральній особі (ескроу-агенту) до настання певних умов, передбачених контрактом. Після виконання цих умов ескроу-агент передає кошти або документи відповідній стороні. Наприклад, у Німеччині договір рахунку ескроу відносять до договорів непоіменованих, що визначає інші варіанти правовідносин сторін із відповідними елементами правової конструкції зберігання [13, с. 24–64]. Це пов'язано з широким колом суб'єктів, що можуть виступати як ескроу-агенти (банк, адвокат, нотаріус), і визначенням предмета цього договору (грошові кошти, документи на майно). Однак «в англосаксонській правовій системі договір ескроу розглядається безпосередньо як спосіб забезпечення виконання зобов'язання, тобто набуває характеру акцесорного зобов'язання. Договір ескроу – це зобов'язання, відповідно до якого грошові кошти передаються боржником (депонентом) третій особі (ескроу-агенту), функцією якої є забезпечення виконання зобов'язань боржника перед кредитором» [14, с. 4]. Ю. Білоус вказує на те, що «договір умовного депонування (ескроу) належить до забезпечувальних заходів, а не до способів забезпечення виконання зобов'язань. Такий договір варто розглядати як змішаний і комплексний договір, а закріплену в ЦК України конструкцію договору рахунку умовного зберігання (ескроу) – як реальний чи консенсуальний (у разі укладення договору банківського рахунку з відповідною умовою про ескроу), взаємний, відплатний, публічний (за участю

фізичних осіб). Отже, договір умовного депонування (ескроу) є тристороннім договором між депонентом (боржник за основним зобов'язанням), бенефіціаром (отримувач грошових коштів із рахунку ескроу, кредитор за основним зобов'язанням) і ескроу-агентом, за яким депонент зобов'язується передати на депонування ескроу-агенту депонований актив для виконання зобов'язання депонента з приводу його передачі іншій особі, на користь якої здійснюється депонування (бенефіціару), а ескроу-агент зобов'язується забезпечити збереженість цього активу й передати його бенефіціару після виникнення вказаних у договорі підстав» [15, с. 109]. Представляється що договір умовного депонування (ескроу) є ефективним інструментом у зовнішньоекономічній діяльності, який спрямованим на мінімізацію ризиків та забезпечення виконання зобов'язань між контрагентами, які можуть перебувати у різних країнах та мати різний рівень довіри один до одного. Суть використання ескроу в ЗЕД залишається тією ж, що й у внутрішній діяльності: покупець (імпортер) перераховує кошти або передає інші активи (наприклад, цінні папери) незалежному ескроу-агенту, який зобов'язується передати їх продавцю (експортеру) лише після виконання останнім певних, чітко обумовлених у договорі умов.

Також можливо виділити ключові аспекти застосування договору ескроу в зовнішньоекономічній діяльності, а саме це:

- вибір ескроу-агента, тобто у міжнародних угодах ескроу-агентом часто виступає міжнародний банк або спеціалізована фінансова установа, що має бездоганну репутацію та досвід у проведенні подібних операцій, при цьому довіра до ескроу-агента є критично важливою для обох сторін;
- визначення умов передачі коштів/активів, тобто договір ескроу в ЗЕД має містити чіткий перелік документів та дій, які повинен надати/здійснити продавець для отримання коштів. Це можуть бути: надання копій товаротранспортних документів (коносамент, авіаційна накладна, CMR); пред'явлення сертифікатів якості, походження товару; підтвердження проходження митного оформлення; акти приймання-передачі товару, підписані покупцем (за певних умов);
- правове регулювання, тобто оскільки сторони можуть бути з різних країн, важливо чітко визначити право, яке буде регулювати договір ескроу та це може бути право країни ескроу-агента, право продавця або покупця, або інше узгоджене право;
- валюта платежу, тобто у договорі ескроу необхідно визначити валюту, в якій будуть депонуватися та виплачуватися кошти та слід передбачити механізми конвертації валют, якщо це необхідно;
- комісія ескроу-агента, тобто умови оплати послуг ескроу-агента (розмір комісії, порядок її розподілу між сторонами) є важливим елементом договору;
- вирішення спорів, тобто договір повинен передбачати порядок вирішення спорів, які можуть виникнути у зв'язку з виконанням договору ескроу (наприклад, щодо настання умов передачі коштів) та, наприклад, це може бути звернення до міжнародного арбітражу.

Одним із специфічних непоіменованих способів забезпечення виконання зобов'язання є застереження про право власності (Retention of Title Clause), за яким у контракті передбачається, що право власності на товар залишається за експортером до повної оплати його вартості імпортером. Застереження про право власності, також відоме як клаузула про збереження права власності (retention of title clause), є положенням у договорі купівлі-продажу, яке передбачає, що продавець зберігає право власності на проданий товар до тих пір, поки покупець повністю не виконає свої зобов'язання з оплати цього товару. Суть цього застереження полягає в тому, що, незважаючи на фізичну передачу товару покупцеві, право власності на нього залишається за продавцем до моменту повної оплати узгодженої ціни.

Можливо виділити цілі включення застереження про право власності до договору, а саме:

- забезпечення виконання зобов'язання покупцем з оплати товару, тобто саме це головна мета продавця, так як у разі несплати або неповної оплати продавець має право вимагати повернення товару;
- захист інтересів продавця у випадку банкрутства покупця, тобто якщо покупець стає банкрутом до повної оплати товару, продавець, який включив до договору застереження про право власності, має переважне право на повернення свого товару з маси банкрутства, а не стає звичайним кредитором;
- стимулювання покупця до своєчасної оплати, тобто наявність такого застереження мотивує покупця вчасно розрахуватися за отриманий товар, щоб набути повне право власності на нього.

До видів застережень про право власності відносяться наступні:

- просте застереження про право власності, тобто продавець зберігає право власності до повної оплати ціни товару;
- розширене застереження про право власності, тобто окрім збереження права власності на проданий товар, продавець також може претендувати на право власності на продукти переробки або перепродажу цього товару покупцем, а також на вимоги покупця до своїх клієнтів щодо оплати цих продуктів або перепроданого товару;
- продовжене застереження про право власності, тобто саме продавець зберігає право власності до виконання покупцем усіх його зобов'язань перед продавцем, що впливають з інших договорів. Із зазначеного можливо говорити про різновиди застережень про право власності.

При застосуванні застережень про право власності настають певні правові наслідки для сторін

договору, зокрема, для продавця: збереження права власності на товар до повної оплати; у разі несплати має право вимагати повернення товару та має переважне право на повернення товару у випадку банкрутства покупця (залежно від законодавства). Для покупця: отримує фізичне володіння товаром, але не стає його повноцінним власником до повної оплати; не має права вільно розпоряджатися товаром (наприклад, продавати, передавати в заставу) без згоди продавця до набуття права власності та несе ризики випадкової загибелі або пошкодження товару з моменту його передачі, якщо інше не передбачено договором.

Висновки. Таким чином, непоіменовані способи забезпечення зовнішньоекономічних контрактів є специфічно-самостійними засобами, які є вельми актуальними, оперативними та сучасними та представляють собою сукупність нормативно визначених та/або невизначених заходів забезпечення організаційного, правового, примусового та інформаційно-довідкового характеру, які стимулюють (спонукають) боржника (зобов'язану особу) виконати зобов'язання у строк та на умовах, взаємно-погоджених і визначених у зовнішньоекономічному контракті.

Список використаних джерел:

1. Покачалова А. Поняття та правова природа забезпечення зобов'язань. *Юридична Україна*. 2010. № 10. С. 82–87.
2. Гуйван П. Д. До питання про зміст та час виконання забезпечувальних цивільних зобов'язань, що впливають із договору поруки. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Юридичні науки*. 2023. Том 34 (73) № 1. С. 7–12.
3. Пучковська І. Й. Теоретичні проблеми забезпечення виконання зобов'язань : дисертація докт. юр. наук : 12.00.03. Харків. 2018. 485 с.
4. Шимон Л. С. Особисті види забезпечення виконання зобов'язання: дисертація канд. юр. наук : 12.00.03. Харків. 2021. 233 с.
5. Бондаренко К. С. Непоіменовані договори та непоіменовані способи забезпечення виконання зобов'язання в науці цивільного права та законодавстві. URL : <https://reposit.nupr.edu.ua/>
6. Самойлова О.М. Забезпечення виконання орендних зобов'язань за допомогою гарантійного платежу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2016. Серія : Право. Випуск 37. Том 2. С. 49–52.
7. Рішення Господарського суду міста Києва від 13 січня 2016 року у справі № 910/22040/15. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua>
8. Рішення Господарського суду Полтавської області від 11 червня 2009 року у справі №13/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL : <http://www.reyestr.court.gov.ua>
9. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2020. 128 с.
10. Канзафарова І. С., Федорко М. С. Забезпечувальний (гарантійний) платіж як непоіменований спосіб забезпечення виконання зобов'язання. *Правова держава*. 2021. Вип. 42. С. 154–163.
11. Official Code of Georgia Annotated. URL: <https://law.justia.com/codes/georgia/>
12. Kansas Statutes (2019) URL: <https://law.justia.com/codes/kansas>
13. Білоус Ю. Правова природа договору умовного депонування (ескроу): порівняльно-правовий аналіз. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. Вип. 4. С. 108–118.

Дата надходження статті: 28.06.2025

Дата прийняття статті: 10.07.2025

Опубліковано: 01.10.2025

ПРОБЛЕМИ ПРАВООХОРОННОЇ ТА ПРАВОЗАХИСНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 347.61/.64

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-3.10>

А. В. Боровик, доктор юридичних наук, доцент,
віце-президент з наукової роботи
Науково-дослідного інституту публічного права

Н. З. Дерев'янко, доктор філософії в галузі права, доцент,
декан юридичного факультету
Міжнародного економіко-гуманітарного університету
імені академіка Степана Дем'янчука

РОЛЬ ПРОКУРАТУРИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗАХИСТУ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ

У статті здійснено дослідження ролі прокуратури у забезпеченні захисту прав та інтересів дітей. Визначено, що нормативно-правові засади участі прокуратури в механізмі захисту прав та інтересів дітей складаються із системи міжнародних і національних актів, які встановлюють стандарти захисту прав та інтересів дітей, в т.ч. шляхом визначення функцій прокуратури у цій сфері. Підкреслено, що основними засадами забезпечення органами прокуратури захисту прав дітей, особливо в умовах їх порушення є: отримання дітьми інформації про їхні права, надання вільного доступу дітей до правосуддя, створення можливості повідомляти про факти порушення їхніх прав, дитиноцентризм, повага до гідності дитини, захист дитини від дискримінації, усіх форм насильства, зловживань та експлуатації. Зауважено, що роль прокурора у захисті прав та інтересів дітей полягає у забезпеченні нагляду за дотриманням законодавства у сфері захисту дітей, представництві інтересів дітей у судах, участі у кримінальних провадженнях за участі неповнолітніх осіб, ініціюванні перевірок щодо дотримання прав дітей у закладах різних рівнів та місцях несвободи, контролі за виконанням рішень судів, що стосуються захисту прав дитини, участі у розробці та впровадженні програм з попередження порушень прав дітей, сприянні підвищенню рівня правової обізнаності серед дітей та їхніх законних представників, забезпеченні міжвідомчої координації щодо виявлення та реагування на випадки порушення прав дітей та ін.

Виокремлено, що недоліками роботи органів прокуратури в сфері захисту прав дітей є: недостатній рівень спеціалізації ювенальних прокурорів, малоефективний прокурорський контроль в різних сферах захисту прав та інтересів дітей, проблеми фінансування та технічного забезпечення, низький рівень правової обізнаності суспільства щодо проблем захисту прав та інтересів дитини, відсутність стратегічних підходів до профілактики злочинності серед дітей, складнощі у роботі органів прокуратури, які зумовлені умовами та наслідками російсько-української війни. Резюмовано, що рекомендовані заходи щодо усунення недоліків роботи органів прокуратури в сфері захисту прав дітей включають посилення спеціалізації прокурорів, підвищення фінансування, вдосконалення міжвідомчої взаємодії, розробку механізмів попередження порушень, активізацію просвітницької діяльності та ін.

Ключеві слова: органи прокуратури, ювенальний прокурор, права та інтереси дитини, механізм захисту прав та інтересів.

A. V. Borovyk, N. Z. Derevianko. The role of the prosecutor's office in ensuring the protection of the rights and interests of children

The article studies the role of the prosecutor's office in ensuring the protection of children's rights and interests. It is determined that the regulatory and legal principles of the prosecutor's office's participation in the mechanism for protecting children's rights and interests consist of a system of international and national acts that establish standards for protecting children's rights and interests, including by defining the function of the prosecutor's office in this area. It is emphasized that the main principles for ensuring the protection of children's rights by prosecutor's offices, especially in conditions of their violation, are: obtaining information about their rights by children, providing children with free access to justice, creating the opportunity to report violations of their rights, child-centeredness, respect for the dignity of the child, and protecting children from discrimination, all forms of violence, abuse, and exploitation. It was noted that the role of the prosecutor in protecting the rights and interests of children consists of ensuring supervision over compliance with legislation in the field of child protection, representing the interests of

© **А. В. Боровик, Н. З. Дерев'янко, 2025**

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

children in courts, participating in criminal proceedings involving minors, initiating inspections of compliance with children's rights in institutions of various levels and places of detention, monitoring the implementation of court decisions related to the protection of children's rights, participating in the development and implementation of programs to prevent violations of children's rights, promoting increased legal awareness among children and their legal representatives, ensuring interdepartmental coordination in identifying and responding to cases of violations of children's rights, etc. It is highlighted that the shortcomings of the work of prosecutors in the field of children's rights protection are: insufficient level of specialization of juvenile prosecutors, ineffective prosecutorial control in various areas of protection of children's rights and interests, problems of financing and technical support, low level of legal awareness of society regarding the problems of protecting children's rights and interests, lack of strategic approaches to preventing crime among children, difficulties in the work of prosecutors, which are due to the conditions and consequences of the Russian-Ukrainian war. It is summarized that the recommended measures to eliminate the shortcomings of the work of prosecutors in the field of children's rights protection include increasing the specialization of prosecutors, increasing funding, improving interdepartmental cooperation, developing mechanisms for preventing violations, intensifying educational activities, etc.

Key words: prosecutors, juvenile prosecutor, rights and interests of the child, mechanism for protecting rights and interests.

Постановка проблеми. Питання захисту прав дітей завжди перебуває у центрі уваги суспільства, адже діти є найбільш уразливою категорією населення, яка залежить від підтримки держави у всіх сферах життя. У сучасному світі, де спостерігається зростання випадків насильства, експлуатації, торгівлі дітьми та інших порушень їхніх прав, роль прокуратури як гаранта законності та справедливості набуває особливого значення. Національний контекст дослідження даного проблематики посилюється умовами російсько-української війни, яка створила безпрецедентні загрози для дітей в сфері порушення їхніх базових прав та інтересів, зростання кількості випадків насильства, примусової депортації дітей та ін.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню окремих аспектів ролі прокуратури у забезпеченні захисту прав та інтересів дітей присвятили свої праці такі науковці, як: І. Мерімеріна (реалізація повноважень прокурора під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб) [1], І.М. Паліченко (участь прокурора в захисті прав та інтересів дитини) [2], О.О. Панчишина (повноваження прокурора із захисту майнових прав дітей) [3], П.І. Пархоменко (прокурор в системі правосуддя дружнього до дитини) [4], Г.В. Попов (співвідношення діяльності органів прокуратури та органів державної влади у сфері захисту прав і свобод дітей та діяльність органів прокуратури у сфері захисту прав дітей) [5; 6], Г.В. Щербакова (роль прокурора у забезпеченні прав неповнолітніх учасників кримінального провадження) [7], [18, с. 134] та ін.

Мета статті полягає у дослідженні ролі прокуратури у забезпеченні захисту прав та інтересів дітей.

Виклад основного матеріалу. Участь прокурора у захисті прав та інтересів дітей ґрунтується на низці нормативно-правових актів міжнародного та національного права до яких ми можемо віднести наступні:

1. Міжнародні документи: Конвенція ООН про права дитини, 1989 р. (визначає обов'язки держав у забезпеченні захисту прав дитини, включаючи право на життя, освіту, охорону здоров'я та захист від насильства), Гаазька конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р. (спрямована на забезпечення повернення викрадених дітей у їхнє місце постійного проживання), Європейська конвенція про здійснення прав дітей, 1996 р. (в т.ч. закріплює права дітей на участь у судових процесах, які їх стосуються) та ін. Наприклад, п. 2 ст. 3 Конвенції ООН про права дитини визначає, що «Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів» [8]. Також, в даній сфері застосовуються міжнародні стандарти правосуддя дружнього до дитини, які розроблені за підтримки Ради Європи, ЮНІСЕФ, ОБСЄ та Комітету ООН з прав дитини на основі таких міжнародно-правових актів, як: Керівні принципи ООН з питань правосуддя у справах, пов'язаних із участю дітей – жертв та свідків злочинів (Резолюція 2005/20 Економічної і соціальної ради ООН у 2005 р.), Конвенція Ради Європи № 201 про захист дітей від сексуальної експлуатації та зловживань сексуального характеру, Керівні принципи щодо судочинства, дружнього дитині (2010 р.) та ін. [17, с. 43].

2. Національні нормативно-правові акти України: Конституція України, Сімейний кодекс України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Цивільний процесуальний кодекс України, Закони України «Про охорону дитинства», «Про прокуратуру України», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» та ін [19, с. 227]. Так, п. 2 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про прокуратуру» закріплює серед функцій прокуратури «представництво інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених цим Законом та главою 12 розділу III Цивільного процесуального кодексу України» [9], в т.ч. «у випадках, якщо така особа не спроможна самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття» [9]. Наприклад, ст. 42 Сімейного кодексу України визначає, що прокурор також має право на звернення до суду про визнання шлюбу недійсним, якщо цього потребує захист прав та інтересів дитини [10].

Особливого значення для визначення ролі прокуратури в сфері захисту прав та інтересів має Наказ Офісу Генерального прокурора «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» від 01.11.2020 р. № 509, який визначає повноваження органів прокуратури різних рівнів «спрямованих на захист інтересів держави у сфері охорони дитинства, додержання прав і свобод дітей» [10] та покладає обов'язок безпосереднього виконання відповідних функцій на ювенальних прокурорів, які повинні характеризуватися високими особистими якостями та пройти спеціальне навчання [19, с. 226].

Основними принципами (ключовими засадами, керівними ідеями та основоположними підходами) забезпечення органами прокуратури захисту прав дітей, особливо в умовах порушення їхніх прав, є «поважати дитину, надавати допомогу, уникати повторної травматизації, давати шанс дітям, які помилилися» [12]. Зауваженні принципи розкривається у наступному:

Отримання дітьми інформації про їхні права, зокрема, ювенальні прокурори повинні гарантувати інформування дітей з цього питання зрозумілою мовою, враховуючи вік та рівень розвитку дітей, організовувати консультації, семінари, зустрічі з дітьми, щоб роз'яснювати механізми захисту їхніх прав. Наприклад, проведення прокурорами зустрічей-бесід в закладах освіти з дітьми з метою підвищення їх обізнаності щодо прав.

Надання вільного доступу дітей до правосуддя, зокрема шляхом супроводу дітей у судових справах, які стосуються їхніх інтересів. Наприклад, створення т.з. «зелених кімнат» для допиту дітей свідків та/або жертв кримінальних правопорушень [13, с. 4], функціонування центрів захисту та соціально-психологічної підтримки таких категорій дітей за моделлю Барнахус (Barnahus).

Створення можливості повідомляти про факти порушення їхніх прав, зокрема, надавати дітям можливість анонімно та безпечно повідомляти про факти порушення їхніх прав через гарячі лінії, мобільні додатки чи спеціалізовані центри. Наприклад, в Україні функціонує безкоштовна Національна «гаряча лінія» для дітей (тел.16-111/ 0 800 500 225).

Дитиноцентризм (забезпечення найкращих інтересів дитини) шляхом надання пріоритету інтересів дитини порівняно із інтересами інших сторін (батьків, опікунів, піклувальників, усиновителів та ін.), застосування індивідуального підходу із урахуванням особистих обставин, віку, соціального статусу, стану здоров'я та потреб дитини, контролю за тим, щоб рішення суду, органів опіки та піклування чи інших установ відповідали найкращим інтересам дитини. Наприклад, у відповідності до міжнародних стандартів правосуддя дружнього до дітей всі етапи притягнення неповнолітньої особи до відповідальності за вчинення кримінального правопорушення будуються з урахуванням інтересів дитини та реалізації її права на захист і допомогу [12].

Повага до гідності дитини як результат використання гуманного підходу, що враховує вразливий статус дитини. Наприклад, впровадження пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчинення злочину» та пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» [14].

Захист дитини від дискримінації шляхом забезпечення рівного доступу до правосуддя та соціального захисту для всіх дітей незалежно від їхнього походження, етнічної приналежності, статі, релігії чи інших ознак, а також, в результаті ініціювання перевірки та розслідування випадків впливу дискримінації на права дитини в сфері освіти, медицини чи правосуддя. Наприклад, в умовах російсько-української війни особливого захисту потребують в т.ч. діти зі статусом ВПО та діти, які позбавленні батьківського піклування, а тому на органи прокуратури покладається повноваження щодо вжиття додаткових заходів їх захисту. Зокрема, у відповідності до Наказу Офісу Генерального прокурора «Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству» на органи прокуратури покладено обов'язок «особливу увагу приділяти захисту прав і свобод дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей-інвалідів, дітей, які виховуються в сім'ях, що перебувають у складних життєвих обставинах, залишених без догляду батьків, переміщених з тимчасово окупованої території України, районів воєнних дій, збройних конфліктів та інших надзвичайних ситуацій» [11].

Захист дитини від усіх форм насильства, зловживань та експлуатації шляхом виявлення та оперативного реагування на факти фізичного, психологічного, економічного чи сексуального насильства над дітьми, проведення перевірок у закладах освіти, дитячих будинках, центрах реабілітації, ініціювання кримінальних проваджень проти осіб, які вчинили насильство або експлуатацію дитини, включаючи батьків чи опікунів, здійснення роз'яснювальної роботи серед дітей, їхніх батьків та педагогів для запобігання проявам насильства чи зловживань. Наприклад, протидія кримінальним правопорушенням, пов'язаним із домашнім насильством відносно жінок, чоловіків та дітей було визначено пріоритетом роботи органів прокуратури України у 2021р. [15].

В сфері захисту прав дітей органи прокуратури вживають комплекс заходів спрямованих на охорону життя та здоров'я, захист від усіх форм насильства, забезпечення свободи та недоторканості дітей, на доступ до освіти і соціального захисту, безпечних умов проживання, права на відпочинок та змістовне дозвілля, дотримання прав дітей щодо яких встановлюється опіка, піклування або відбувається процедура їх усиновлення, захисту житлових

і майнових праві, дотримання прав на працю, а також, «користування та розпорядження органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування майном, землями навчальних, оздоровчих, лікувальних, а також інших закладів для дітей; використання бюджетних коштів, спрямованих на реалізацію програм та заходів з охорони дитинства, закупівлю відповідних товарів, робіт і послуг» [2, с. 314] та ін.

Наприклад, серед напрямів діяльності прокуратури в сфері захисту прав дітей в межах кримінального провадження виділяють наступні напрями:

- ефективне розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх (забезпечення швидкого, неупередженого та всебічного розслідування злочинів, у яких фігурують неповнолітні як підозрювані, свідки або потерпілі, використання спеціалізованих підходів під час допитів та інших слідчих дій для врахування вікових та психологічних особливостей дітей, контроль за дотриманням прав неповнолітніх на стадії досудового розслідування);

- захист прав неповнолітніх засуджених та ув'язнених у слідчих ізоляторах, виховних колоніях та інших місцях несвободи (контроль за умовами тримання неповнолітніх у місцях несвободи та відповідності їх міжнародним стандартам, гарантування доступу неповнолітніх до освіти, медичних послуг та психологічної допомоги під час перебування у місцях несвободи, реагування на факти жорстокого поводження чи порушення прав дітей у таких закладах);

- відновлення прав незаконно засуджених неповнолітніх, в т.ч. і у випадку неправомірного застосування заходів тримання під вартою (перегляд судових рішень щодо незаконно засуджених неповнолітніх, здійснення заходів щодо компенсації моральної та матеріальної шкоди, завданої унаслідок неправомірного засудження, виявлення випадків неправомірного застосування тримання під вартою та ініціювання їх перегляду, наприклад, зміна незаконних вироків щодо неповнолітніх, переорієнтація кримінальної відповідальності неповнолітніх з репресивного на відновний характер із застосуванням примусових виховних заходів);

- профілактика повторної злочинності серед неповнолітніх (розробка програм реабілітації та ресоціалізації для засуджених дітей, участь у виховній роботі з неповнолітніми у колоніях чи інших установах, моніторинг умов виховання та догляду у родинах або соціальних установах, звідки походять неповнолітні, залучені до кримінальних правопорушень);

- дотримання міжнародних стандартів у захисті прав дітей (впровадження норм Конвенції ООН про права дитини та інших міжнародних актів у практику кримінального провадження; забезпечення доступу до спеціалізованих захисних механізмів для неповнолітніх) та ін.

Отже, роль прокурора у захисті прав та інтересів дітей полягає у забезпеченні нагляду за дотриманням законодавства у сфері захисту дітей; представництві інтересів дітей у судах, зокрема у справах про позбавлення батьківських прав, усиновлення, опіку чи піклування; участі у кримінальних провадженнях, пов'язаних із злочинами проти дітей; ініціюванні перевірок щодо дотримання прав дітей у соціальних закладах, школах, лікарнях тощо; контролі за виконанням рішень судів, що стосуються захисту прав дитини; участі у розробці та впровадженні програм з попередження порушень прав дітей; сприянні підвищенню рівня правової обізнаності серед дітей та їхніх законних представників; моніторингу дотримання прав дітей у конфлікті з законом; взаємодії з міжнародними організаціями з метою впровадження найкращих практик захисту прав дітей; забезпеченні міжвідомчої координації щодо виявлення та реагування на випадки порушення прав дітей та ін [16, с. 135].

Серед недоліків роботи органів прокуратури в сфері захисту прав дітей можна виділити наступні:

- недостатній рівень спеціалізації ювенальних прокурорів, зокрема недоліки системної підготовки та підвищення кваліфікації прокурорів щодо специфіки роботи з дітьми, а також, відсутність достатньої кількості фахівців, які володіють навичками взаємодії з дітьми, особливо з уразливих категорій.

- малоефективний контроль за умовами тримання дітей у місцях несвободи;

- формальний підхід до перевірок у соціальних закладах, навчальних і медичних установах.

- проблеми фінансування та технічного забезпечення діяльності органів прокуратури (в т.ч. в умовах російсько-української війни), що впливає на якість роботи прокуратури у цій сфері;

- слабка координація між прокуратурою, органами опіки і піклування, правоохоронними органами та соціальними службами, в.ч. відсутність єдиного механізму оперативного реагування на порушення прав дітей;

- низький рівень правової обізнаності серед населення, зокрема, недостатня кількість інформаційно-просвітницьких кампаній, спрямованих на підвищення обізнаності дітей і дорослих про їхні права та обмежений доступ до інформації щодо можливостей захисту прав дітей через прокуратуру;

- відсутність стратегічних підходів до профілактики злочинності серед дітей та захисту їхніх прав та ін [19, с. 228].

Окремо слід відзначити складнощі у роботі органів прокуратури, які зумовлені умовами та наслідками російсько-української війни, які в т.ч. впливають і на сферу захисту прав дітей. Зокрема, такими складнощами є: недоліки правового регулювання в умовах воєнного стану, в т.ч. відсутність дієвих механізмів захисту прав та інтересів дітей у відповідності до сучасних викликів, перевантаженість органів прокуратури у зв'язку із значним зростанням кількості воєнних злочинів, обмеженість доступу до тимчасово окупованих територій та неможливість захисту прав дітей незаконно депортованих з тимчасово окупованих українських

територій на територію РФ, руйнування інфраструктури органів правосуддя, зростання кількості насильства по відношенню до дітей, ускладнення правового супроводу дітей-біженців та недостатній контроль за умовами їх перебування на території приймаючих країн, психологічна травматизація дітей та ін.

Висновки. Нормативно-правові засади участі прокуратури в механізмі захисту прав та інтересів дітей складаються із системи міжнародних та національних актів, які встановлюють стандарти захисту прав та інтересів дітей, в т.ч. шляхом визначення функції прокуратури у цій сфері. Основними засадами забезпечення органами прокуратури захисту прав дітей, особливо в умовах порушення їхніх прав, є: отримання дітьми інформації про права, надання вільного доступу дітей до правосуддя, створення можливості повідомляти про факти порушення прав, дитиноцентризм, повага до гідності дитини, захист дитини від дискримінації, усіх форм насильства, зловживань та експлуатації. Роль прокурора у захисті прав та інтересів дітей полягає забезпеченні нагляду за дотриманням законодавства у сфері захисту дітей, представництві інтересів дітей у судах, участі у кримінальних провадженнях за участі неповнолітніх осіб, ініціюванні перевірок щодо дотримання прав дітей у закладах різних рівнів та місцях несвободи, контролі за виконанням рішень судів, що стосуються захисту прав дитини, участі у розробці та впровадженні програм з попередження порушень прав дітей, сприянні підвищенню рівня правової обізнаності серед дітей та їхніх законних представників, забезпеченні міжвідомчої координації щодо виявлення та реагування на випадки порушення прав дітей та ін.

Недоліками роботи органів прокуратури в сфері захисту прав дітей є: недостатній рівень спеціалізації ювенальних прокурорів, малоефективний прокурорський контроль в різних сферах захисту прав та інтересів дітей, проблеми фінансування та технічного забезпечення, низький рівень правової обізнаності суспільства щодо проблем захисту прав та інтересів дитини, відсутність стратегічних підходів до профілактики злочинності серед дітей, складнощі у роботі органів прокуратури, які зумовлені умовами та наслідками російсько-української війни. Рекомендовані заходи щодо усунення недоліків роботи органів прокуратури в сфері захисту прав дітей включають посилення спеціалізації прокурорів, підвищення фінансування, вдосконалення міжвідомчої взаємодії, розробку механізмів попередження порушень, активізацію просвітницької діяльності та ін.

Список використаних джерел:

1. Мерімеріна І. Реалізація повноважень прокурора під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження щодо неповнолітніх осіб. *Підприємство, господарство і право*. 2021. № 5. С. 228–234. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2021/5/37.pdf> (дата звернення: 19.10.24)
2. Паліченко І.М., Участь прокурора в захисті прав та інтересів дитини. *Проблеми цивільного права та процесу*. Харків, 2019. С. 312–315 URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/24_05_2019/pdf/88.pdf (дата звернення: 22.10.24)
3. Панчишина О.О. Повноваження прокурора із захисту майнових прав дітей. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2014. № 9-1. С. 120–122. URL: <https://surl.li/nxpkqu> (дата звернення: 09.10.24)
4. Пархоменко П.І., Прокурор в системі правосуддя дружнього до дитини. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. : Юриспруденція*. 2024. № 68. С. 34–38.
5. Попов Г.В. Співвідношення діяльності органів прокуратури та органів державної влади у сфері захисту прав і свобод дітей. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. Том 26 (65). 2021. № 1. С. 260–265.
6. Попов Г.В. Діяльність органів прокуратури у сфері захисту прав дітей: моногр. / Г. В. Попов ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. М. К. Якимчука. К. : Алерта, 2012. 168 с.
7. Щербакова Г.В. Роль прокурора у забезпеченні прав неповнолітніх учасників кримінального провадження. URL: <https://surl.li/nyhxkk> (дата звернення: 07.10.24)
8. Конвенція ООН про права дитини: ООН від 20.11.1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#top (дата звернення: 09.10.24)
9. Про прокуратуру України: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL: <https://surl.li/opqamq> (дата звернення: 15.10.24)
10. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n229> (дата звернення: 19.10.24)
11. Про особливості виконання функцій прокуратури з питань захисту інтересів дітей та протидії насильству: Наказ Офісу Генерального прокурора від 01.11.2020 р. № 509. URL: <https://surl.li/ynwgkg> (дата звернення: 21.10.24)
12. Імплементация міжнародних стандартів правосуддя, дружнього до дитини – правоохоронці та урядовці підписали спільний документ. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://surl.li/uagiqv> (дата звернення: 04.10.24)
13. «Зелені кімнати»: нормативно-правове забезпечення функціонування / К.Б. Левченко, М.В. Євсюкова ; за заг. ред. О.М. Бандурки та К.Б. Левченко. К. : ТОВ «Агентство «Україна», 2012. 24 с. URL: <https://surl.li/flcljp> (дата звернення: 01.10.24)

14. Про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення»: Наказ Міністерства юстиції України, Міністерства внутрішніх справ України, Офісу Генерального прокурора від 22.07.2024 р. № 2176/5/501/176. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1116-24#n3> (дата звернення: 18.10.24)
15. Генпрокурор оголосила протидію домашньому насиллю пріоритетом роботи прокуратури на 2021 р. URL: https://pol.gp.gov.ua/ua/video.html?_m=publications&_t=rec&id=292834 (дата звернення: 09.10.24)
16. Свинаренко Ю.П., Шкута О.О. Нормативно-правове регулювання взаємодії оперативних підрозділів з органами дізнання та досудового слідства. *Правові новели*. 2024. № 22. Т. 3. С. 131–136. http://legalnovels.in.ua/journal/22-3_2024/23.pdf
17. Свинаренко Ю.П., Шкута О.О. Особливості взаємодії оперативних підрозділів з органами дізнання та досудового слідства. *Держава та регіони. Серія : Право*. 2024. № 1 (83), том 2. С. 42–46. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/1-2_2024/9.pdf
18. Шкута О.О. Загальнотеоретичні аспекти криміналістичної характеристики кримінальних правопорушень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція*. 2021. № 49. С. 132–135. URL: <https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc49/30.pdf>
19. Шкута О.О., Пренько Я.О. Спеціально-кримінологічні заходи запобігання кримінальним правопорушенням в місцях несвободи. *Юридичний бюллетень*. 2022. № 26(3) С. 223–233. URL: http://www.lawbulletin.oduvs.od.ua/archive/2022/26/26_2022.pdf

Дата надходження статті: 03.07.2025

Дата прийняття статті: 10.07.2025

Опубліковано: 01.10.2025

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-3.11>

Ю. Р. Кардашевський, доктор філософії у галузі права,
керівник відділу внутрішнього контролю
Національного агентства з питань запобігання корупції

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ У ФОРМУВАННІ РОЗВІДУВАЛЬНОЇ АНАЛІТИКИ В СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджено методологічні основи розвідувальної аналітики в контексті національної та економічної безпеки. Автор аналізує чотири ключові підходи до аналітичної діяльності: системний, діяльнісний, інформаційно-правовий та ризик-орієнтований. Системний підхід розглядає розвідувальну аналітику як елемент складної структури національної безпеки, де важливою є взаємодія між інституціями та інформаційними потоками. Діяльнісний підхід акцентує на ролі суб'єктів, етапах аналітичного циклу та стандартах аналітичної роботи. Інформаційно-правовий фокусує увагу на законності використання інформації, захисті персональних даних і викликах цифровізації. Ризик-орієнтований підхід дозволяє оцінювати загрози, моделювати їх вплив та приймати обґрунтовані управлінські рішення. У роботі використано міждисциплінарний підхід та проаналізовано наукові праці вітчизняних і зарубіжних дослідників. Автор доводить, що саме поєднання зазначених методологій забезпечує ефективне функціонування аналітичних підрозділів у сучасному динамічному середовищі загроз. Особливу увагу приділено практиці впровадження таких підходів в Україні в умовах гібридної війни, а також у сфері протидії економічним злочинам, корупції та кіберзагрозам. Акцентовано на тому, що ефективність аналітичної діяльності визначається здатністю інтегрувати кілька методологічних підходів – системний, діяльнісний, інформаційно-правовий та ризик-орієнтований – у єдину аналітичну модель. Зроблено висновок про необхідність подальшої інтеграції технологій, удосконалення правового регулювання й професіоналізації аналітичної діяльності.

Ключові слова: розвідувальна аналітика, економічна безпека, методологія, системний підхід, діяльнісний підхід, ризик-орієнтований підхід, інформаційно-правовий підхід.

Yu. R. Kardashevskyy. Methodological approaches to the formation of intelligence in the economic security system

The article explores the methodological foundations of intelligence analytics in the context of national and economic security. The author examines four key approaches to analytical activity: systemic, activity-based, legal-informational, and risk-oriented. The systemic approach considers intelligence analytics as an integral part of a complex national security structure, emphasizing the interaction between institutions and information flows. The activity-based approach focuses on the roles of actors, stages of the analytical cycle, and professional standards. The legal-informational approach addresses the legality of information use, data protection, and digitalization challenges. The risk-oriented approach enables the assessment and modeling of threats to support evidence-based decision-making. The study applies an interdisciplinary methodology and draws on domestic and international research. The author argues that the integration of these approaches is essential for the effective functioning of analytical units in a rapidly evolving threat environment. Particular attention is given to the implementation of these approaches in Ukraine under conditions of hybrid warfare, as well as in combating economic crimes, corruption, and cyber threats. The author emphasizes that the effectiveness of analytical activities is determined by the ability to integrate several methodological approaches – systemic, activity-based, information and legal, and risk-oriented – into a single analytical model. The article concludes by emphasizing the need for further integration of technologies, legal regulation improvements, and the professionalization of analytical practices.

Key words: intelligence, national security, economic security, methodology, risk-oriented approach, legal-informational approach, systematic approach, activity-based approach.

Постановка проблеми. У сучасних умовах зростання складності загроз національній безпеці та динамічних трансформацій безпекового середовища виникає потреба у методологічному обґрунтуванні розвідувальної аналітичної діяльності як основного інструменту системи економічної, інформаційної, кібер- та загальнодержавної безпеки. Методологія повинна забезпечувати комплексний підхід до аналізу, поєднуючи теоретичні основи з прикладними аспектами.

Ключовим завданням є визначення методології, яка не лише гарантує наукову валідність дослідження, але й відповідає потребам безпекових інституцій у інтегрованому підході до аналізу інформації, прогнозування загроз і підтримки прийняття рішень. Це вимагає врахування загальнонаукових, правових та міждисциплінарних підходів.

Системний підхід дозволяє розглядати розвідувальну аналітику як частину більшої системи національної безпеки, вивчаючи взаємозв'язки елементів (інституцій, процедур, суб'єктів, технологій) та інформаційні потоки між ними.

© Ю. Р. Кардашевський, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Діяльнісний підхід фокусується на суб'єктах, цілях, інструментах і результатах розвідувальної аналітики як професійної діяльності, що дозволяє досліджувати алгоритми аналітичної роботи, її організаційну структуру та зв'язок між аналітичними продуктами й рішеннями органів влади.

Інформаційно-правовий підхід вивчає правовий режим інформації, що використовується в аналітичній діяльності, зокрема в контексті персональних даних, державної таємниці та службової інформації, визначаючи межі законності використання різних джерел інформації.

Ризик-орієнтований підхід дозволяє оцінювати й ранжувати загрози, прогнозувати ймовірність подій та їх вплив, що є важливим для політики безпеки та побудови систем раннього попередження. В аналітиці цей підхід включає структурування оцінок ризиків, використовуючи цифрові формати та автоматизовані системи.

Цілісне застосування цих підходів дозволяє створити науково обґрунтовану модель розвідувальної аналітики, що має ключове значення для формування ефективної та правомірної системи реагування на загрози національній безпеці.

У сучасних умовах розвідувальна аналітика розглядається як міждисциплінарна галузь, що інтегрує правові, організаційні, інформаційні та технологічні компоненти національної безпеки. У загальнонауковому плані ця проблематика розвивається як частина прикладної безпеки та кіберполітики, із фокусом на моделі Intelligence-Led Policing (ILP), стратегічну аналітику та ризик-менеджмент [1; 2]. Такі зарубіжні дослідники як Тер'є Авен [3], Сандра Вахтер, Брент Міттельштадт [4], Даніель Солове [5] аналізують як ризик-орієнтовані, так і правові аспекти аналітики.

Українські дослідники активно розробляють методологічні підходи до оцінки та управління загрозами в умовах гібридної війни, а також підкреслюють значущість системного підходу, що передбачає інтеграцію аналітики у структуру безпеки держави. Зокрема, наголошується на важливості системного підходу до розвідувальної аналітики як частини більшої системи національної безпеки, де важливо забезпечити ефективну взаємодію між різними підсистемами (сили оборони, поліція, кіберзахист). Водночас в працях вітчизняних вчених аналізується діяльнісний підхід, при цьому вивчається роль аналітиків, процеси прийняття рішень і стандарти професійної роботи. Окрім того, в умовах війни практичне застосування розвідувальної аналітики знайшло відображення в підготовленій українськими вченими та практиками монографії «Реалізація філософії «Intelligence-led Policing» в системі кримінального аналізу Національної поліції України» [6]. В даному аспекті викликають зацікавленість також роботи авторів під керівництвом Користіна О.Є., що зосереджуються на методології оцінювання гібридних загроз та їх аналізі, виявленні ключових ризиків та аналізі стратегічних комунікацій і пропозицій щодо підвищення стійкості системи безпеки, моделі ILP та ризик-менеджменті в безпековій сфері [7; 8; 9; 10].

Таким чином, сучасна наукова думка формує концептуальне підґрунтя для побудови адаптивної, правомірної та високотехнологічної системи розвідувальної аналітики в умовах сучасних загроз.

Метою статті є аналіз методологічних підходів до розвідувальної аналітики з урахуванням вітчизняного та міжнародного досвіду дозволяє зрозуміти не лише теоретичні засади цього феномену, а й його практичне застосування в системі національної безпеки. Поглиблений аналіз основних підходів, таких як системний, діяльнісний, ризик-орієнтований та інформаційно-правовий, дає змогу сформулювати комплексне уявлення про роль аналітичної діяльності в умовах сучасних загроз. Тепер, на основі вищезгаданих досліджень та методологій, доцільно зосередитися на більш детальному розгляді кожного з цих підходів, їх взаємозв'язку та впливі на ефективність розвідувальної аналітики, зокрема в контексті національної безпеки.

Виклад основного матеріалу. Розвідувальна аналітика, як частина національної безпеки, є багаторівневою та ієрархічною системою, що функціонує в тісному взаємозв'язку з іншими підсистемами безпеки. Вона є не просто сукупністю інституцій та функцій, а саморегульованим об'єктом, здатним до адаптації та розвитку в умовах змінюваних загроз. **Системний підхід** дозволяє визначити місце розвідувальної аналітики в структурі державного управління безпекою та її взаємодію з іншими компонентами, такими як поліція, розвідка та кіберзахист.

Розвідувальна аналітика включає підсистеми: (1) інформаційне забезпечення, (2) аналітична обробка, (3) прогнозування, (4) експертна оцінка, (5) прийняття рішень. Ці етапи взаємопов'язані в циклічному процесі – від збору даних до ухвалення управлінських рішень [2]. Системний підхід також передбачає постійну адаптацію аналітичних функцій до реальних загроз, що забезпечує гнучкість і оперативність у кризових ситуаціях, зокрема в умовах гібридної війни, як зазначено у Стратегії воєнної безпеки України [11].

Важливу роль у цьому процесі відіграє інтеграція даних з різних джерел, таких як розвідка (HUMINT, SIGINT, OSINT), поліція, фінансовий моніторинг та кібербезпека. Ці потоки інформації взаємодіють в межах єдиного аналітичного процесу. Водночас, міжвідомча координація є необхідною для ефективного обміну інформацією між органами, такими як МВС, СБУ, РНБО, та іншими структурами, що забезпечують безпеку.

Моделювання аналітичних процесів на базі новітніх технологій, зокрема Big Data, штучного інтелекту та машинного навчання, дозволяє підвищити точність прогнозування загроз та підтримку прийняття рішень. Системний підхід також передбачає можливість трансформації та вдосконалення структури розвідувальної аналітики через інновації та стандарти інтероперабельності, що сприяють її ефективності в умовах постійно змінюваних загроз.

У сфері економічної безпеки розвідувальна аналітика дозволяє оцінювати ризики від фінансових потоків, економічної злочинності та інших аспектів, що впливають на стабільність держави. Аналітична система повинна забезпечувати безперервний обмін інформацією та оперативну реакцію на нові виклики [12].

Таким чином, системний підхід до розвідувальної аналітики забезпечує цілісне бачення її функціонування в рамках національної безпеки, акцентуючи увагу на інтеграції, адаптації та інноваціях для підвищення ефективності реагування на сучасні загрози.

Діяльнісний підхід у правовій науці зосереджений на вивченні динаміки та механізмів реалізації суспільно значущих дій, зокрема акцентуючи на функціонуванні суб'єктів і процесів. У контексті розвідувальної аналітики цей підхід орієнтується на аналіз етапів діяльності, ролей учасників, а також регламентів і стандартів, які визначають ефективність і легітимність аналітичного продукту. Згідно з цим підходом, аналіз – не просто обробка даних, а складна інтеракція між тими, хто збирає й обробляє інформацію, і тими, хто ухвалює стратегічні або тактичні рішення. Така взаємодія має критичне значення в ієрархізованій системі безпеки, оскільки вона забезпечує цілісність, адаптивність і своєчасність реакції на загрози [13].

Основним елементом діяльнісного підходу є *характеристика суб'єктів аналітичної діяльності*, що визначаються за рівнем прийняття рішень, доступом до інформації та функціональними задачами. Залежно від цього, аналітика може здійснюватись на трьох рівнях: *стратегічний рівень* – аналітичні підрозділи РНБО, СЗРУ, ГУР МО, МВС, НПУ, ДБР, БЕБ, СБУ, НАБУ, які прогнозують загрози національній безпеці); *оперативний рівень* – аналітичні центри МВС, НПУ, ДПСУ, ДБР, БЕБ, СБУ, НАБУ, що займаються ризик-орієнтованим моніторингом і аналізом інцидентів); *тактичний рівень* (слідчі групи, підрозділи кримінальної поліції та кіберпідрозділи).

Крім того, розвідувальна аналітика може здійснюватись приватними й громадськими організаціями, зокрема аналітичними центрами, науковими установами та журналістами, які працюють з відкритими джерелами (OSINT).

У типових аналітичних групах виділяють *data-аналітика* (займається збором і класифікацією даних та інформації, включаючи OSINT, SIGINT, HUMINT); *аналітика-інтерпретатора* (здійснює обробку даних, формує гіпотези та робить висновки); *аналітика моделювання* (використовує алгоритми, програмне забезпечення та прогнозні моделі для побудови ризикових профілів); *аналітика-комунікатора* (відповідає за візуалізацію та адаптацію результатів для управлінців або слідчих органів). [14]

Ці суб'єкти спеціалізуються з урахуванням технічної складності даних та динаміки загроз, орієнтуючись на міжнародні стандарти (наприклад, IACF, розроблений НАТО, EUROPOL, IACP).

Водночас процес аналітичної діяльності включає п'ять основних стадій: *ідентифікація проблеми* (постановка аналітичного запиту, уточнення об'єкта спостереження); *збір даних* (багатоканальний моніторинг відкритих, обмежених та закритих джерел); *обробка даних* (перевірка достовірності та верифікація); *аналіз та інтерпретація* (побудова гіпотез і порівняльний аналіз); *презентація результату* (формування звіту та візуалізація) [2].

Важливою складовою цієї моделі є: виявлення когнітивних упереджень; перевірка альтернативних гіпотез (АСН – Alternative Competing Hypothesis); застосування *структурованих аналітичних технік* [15].

Професійні стандарти аналітичної роботи ґрунтуються на чотирьох основних критеріях: *етичних* (недопущення фальсифікацій, прозорість джерел, об'єктивність); *методологічних* (використання верифікованих методів аналізу, належне посилення на джерела); *формальних* (відповідність структурі звіту та адаптованість до різних рівнів управління); *комунікаційних* (здатність чітко пояснити складні висновки й візуалізувати ризики та сценарії),

Не менш важливо в даному контексті використовувати міжнародний досвід, зокрема рекомендації Міжнародної асоціації для розвідувальної освіти (International Association for Intelligence Education (IAFIE)), що підтверджує необхідність адаптації цих стандартів до юридичних та організаційних реалій держави. В Україні спостерігається перехід від неформалізованих форм аналітики до інституційно оформленої професії в органах правопорядку та безпеки.

Діяльнісний підхід дозволяє не лише виявити внутрішню логіку функціонування розвідувальної аналітики, але й надає інструменти для оцінки якості аналітичного процесу. Цей підхід деталізує функціональні ролі, процеси, методи та стандарти, акцентуючи увагу на професіоналізмі, що є основою успішної аналітичної діяльності.

Інформаційно-правовий підхід у розвідувальній аналітиці зосереджений на нормативному регулюванні обігу інформації, правовому статусі джерел, засобах її обробки та гарантіях дотримання законності, пропорційності і захисту приватності. Аналітична діяльність у цьому контексті є спеціалізованою інформаційною діяльністю, що здійснюється під державним контролем і в межах правових обмежень щодо прав людини та безпеки [5].

Основним елементом інформаційно-правового підходу є визначення *правового режиму інформації*, що використовується в аналітичній діяльності. Законодавство України передбачає кілька типів інформації з різними режимами доступу та використання (публічна, службова, конфіденційна, персональна тощо).

Іншим важливим компонентом є забезпечення дотримання *принципів законності, пропорційності та цільового використання інформації*. В європейському правовому контексті це закріплено в доктринах

«privacy by design» та «necessity and proportionality», що вимагають: *законності* (чітке нормативне обґрунтування збору й обробки даних); *необхідності* (доказ, що використання саме цього обсягу даних необхідне для досягнення аналітичної мети); *пропорційності* (співвідношення між втручанням у права особи та суспільною потребою) [17].

Особливу увагу вимагає проблема *автоматизованої обробки даних* у розвідувальній аналітиці, зокрема використання аналітичних платформ і алгоритмів машинного навчання. Технології прогнозової аналітики здатні формувати профілі ризику, що може призвести до правових наслідків, таких як перевірки чи арешту.

У зв'язку з цим зростає значення таких принципів, як: *транспарентність алгоритмів* (обґрунтованість логіки прийняття рішень); *право на пояснення* (можливість отримати роз'яснення щодо результатів алгоритмічного рішення); *заборона автоматизованого прийняття рішень у кримінальному процесі без участі людини* [4]. Ці принципи закріплені в General Data Protection Regulation (GDPR – Загальний регламент про захист даних). Це регламент Європейського союзу, який набув чинності 25 травня 2018 року, спрямований на посилення захисту персональних даних фізичних осіб у ЄС. Він встановлює правила обробки персональних даних та надає громадянам ЄС більший контроль за їхньою особистою інформацією, хоча й не є обов'язковими для України, вони стають орієнтирами у цифровізації сектору безпеки, зокрема у контексті співпраці з ЄС у сфері кібербезпеки. [18]

Цифровізація та розвиток технологій збору і обробки даних відкривають нові можливості для держави у сфері безпеки, зокрема через обробку великих даних (big data), OSINT та поведінкову аналітику. Однак існує ризик зловживання цими можливостями, що може підривати демократичні засади. Баланс між безпекою та приватністю стає важливим викликом у цьому контексті.

Серед основних викликів, які стоять перед розвідувальною аналітикою в інформаційно-правовому вимірі, можна виділити:

- *розмитість правових основ для збору OSINT* (дані з соціальних мереж, месенджерів, де інформація є публічною, але одночасно персональною);
- *відсутність єдиного регламенту для обробки даних* (кожне відомство має власні протоколи, що створює правову невизначеність);
- *нестача інституційного контролю* (парламентський, прокурорський та судовий контроль є обмеженим, зокрема в частині превентивного аналізу).

З метою вирішення вказаних викликів та відповідно до інтернаціональних стандартів IALEIA [19], ISO/IEC 27701 [20], що встановлюють вимоги до компетентності аналітиків, сертифікації аналітиків і етичної відповідальності сертифікації, процедур захисту та управління персональними даними, пропонуються різні моделі правового регулювання аналітичної діяльності такі як: *модель нормативного мандату* (закріплення спеціального статусу аналітичних центрів і їхніх повноважень у законодавстві); *модель процедурної легітимності* (акцент на внутрішніх процедурах оцінки правомірності збору та обробки даних); *модель саморегулювання* (створення етичних кодексів та аудитів якості аналітичної роботи). Автор. Документ встановлює стандарти з професійності.

Таким чином, інформаційно-правовий підхід до розвідувальної аналітики дозволяє не лише розглядати її як інструмент боротьби з загрозами, а й як об'єкт регулювання, де кожна аналітична дія має бути правомірною, пропорційною та контрольованою. Це особливо актуально в умовах цифровізації та посилення державного нагляду, коли необхідно забезпечити баланс між безпекою та правами особи.

Ризик-орієнтований підхід є важливою методологічною основою сучасної розвідувальної аналітики, орієнтованої на ідентифікацію, оцінку та управління потенційними загрозами в системі національної безпеки. Він особливо актуальний у сфері економічної безпеки, де загрози мають багатовимірний характер і потребують інтегрованих аналітичних рішень.

Оцінювання ризиків передбачає визначення ймовірності настання загрозової події та рівня її впливу. Застосовуються *якісні методи* (експертні оцінки, аналіз сценаріїв, пріоритизація загроз) [21]; *кількісні методи* (математичне моделювання, Монте-Карло, теорія ймовірностей) [3] та *змішані методи* (комбінування якісних і кількісних підходів, рекомендоване ISO 31000) [22].

Аналітичне прогнозування загроз базується на виявленні тенденцій і патернів у розвитку загроз: *трендовий аналіз* (виявлення повторюваних циклів); *метод Delphi* (експертний консенсус [23]); *AI/ML* (обробка великих даних і побудова прогнозів).

Разом з тим інтеграція відкритих, технічних та людських джерел підвищує точність прогнозів, а інформаційні технології дозволяють автоматизувати процеси оцінки ризиків, що сприяє оперативності та точності. Водночас автоматизація вимагає правових рамок для захисту персональних даних.

Ризик-орієнтований підхід забезпечує прогнозне й превентивне управління загрозами у розвідувальній аналітиці. Поєднання сучасних методик, автоматизованих систем і правового забезпечення дозволяє ефективно реагувати на змінне середовище безпеки, особливо в економічному секторі. [8]. Методологічна узгодженість і технічна адаптивність є визначальними чинниками успішного функціонування аналітичних структур.

Водночас розвиток ризик-орієнтованих підходів вимагає постійного вдосконалення нормативно-правової бази, що регулює діяльність аналітичних підрозділів. Законодавство має забезпечувати баланс між

необхідністю збору і обробки інформації та гарантуванням прав і свобод громадян, особливо у питаннях захисту персональних даних і недоторканності приватного життя. Важливим є забезпечення прозорості процедур оцінювання ризиків і контролю за їх дотриманням, що підвищує довіру суспільства до органів безпеки [9].

Отже, ризик-орієнтований підхід є невід'ємною складовою сучасної розвідувальної аналітики, що забезпечує системність, прогнозованість і превентивність у боротьбі з загрозами. Його застосування в секторі економічної безпеки дозволяє підвищити ефективність виявлення і нейтралізації фінансових і кіберзагроз, а також сприяє інтеграції державних та приватних зусиль у сфері безпеки. Майбутні дослідження мають зосередитися на вдосконаленні моделей оцінювання ризиків із урахуванням новітніх технологій і розвитку міжнародної співпраці у цій сфері.

В Україні останніми роками відбувається поступове впровадження ризик-орієнтованих методик у сфері економічної безпеки, особливо в контексті протидії економічним злочинам, корупції, відмиванню коштів і фінансуванню тероризму. Зокрема, Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Державна служба фінансового моніторингу (Держфінмоніторинг) та інші правоохоронні органи почали активно використовувати автоматизовані системи аналізу ризиків, що базуються на методах великих даних (big data) та експертних оцінках.

Значну роль відіграє Система електронного декларування НАЗК, яка дозволяє здійснювати перевірку декларацій посадових осіб із застосуванням алгоритмів ризик-орієнтованого аналізу. Це сприяє виявленню невідповідностей, потенційних корупційних ризиків і формує підґрунтя для глибшого розслідування [24].

Водночас Національний банк України (НБУ) інтегрує ризик-орієнтовані підходи в систему регуляторного контролю фінансових установ. НБУ розробив методики оцінювання фінансових ризиків банківського сектору, які враховують макроекономічні загрози, внутрішні та зовнішні виклики, зокрема у воєнних умовах. Такий підхід дозволяє не лише ідентифікувати ризикові установи, а й розробляти превентивні заходи для підтримання стабільності фінансової системи [25].

Особливості впровадження ризик-орієнтованого підходу в Україні пов'язані з викликами воєнного часу, коли значна частина аналітичної роботи спрямована на підтримку безпеки держави в умовах активної агресії. Водночас це стимулює розвиток нових моделей і методів, орієнтованих на гнучкість, швидкість прийняття рішень і комплексний аналіз загроз.

Отже, Україна поступово наближається до кращих міжнародних практик у сфері ризик-орієнтованої аналітики, особливо в частині економічної безпеки, проте для повноцінного функціонування таких систем необхідна подальша модернізація технологічного забезпечення, законодавчої бази і системи міжвідомчої взаємодії.

Висновки. Розвідувальна аналітика постає як ключовий інструмент сучасної системи національної та економічної безпеки, що функціонує в умовах динамічних загроз, цифровізації та зростання значення відкритих джерел інформації. Означене вище підтвердило, що ефективність аналітичної діяльності визначається здатністю інтегрувати кілька методологічних підходів – системний, діяльнісний, інформаційно-правовий та ризик-орієнтований – у єдину аналітичну модель.

Системний підхід дозволяє осмислити аналітику як багаторівневу підсистему в структурі державного управління безпекою, здатну до адаптації та розвитку. Діяльнісний підхід забезпечує розуміння функціональних ролей аналітиків, етапів роботи, типології аналітичних продуктів і каналів взаємодії з інституціями прийняття рішень. Інформаційно-правовий підхід висвітлює нормативні засади обігу інформації, вказує на необхідність балансу між правом на безпеку й правами людини, зокрема в умовах використання великих даних, автоматизованих систем та OSINT. Ризик-орієнтований підхід сприяє структурованій оцінці загроз, підтримці превентивного управління та формуванню моделей прогнозування, особливо в економічному секторі.

Список використаних джерел:

1. Ratcliffe J. H. *Intelligence-Led Policing*. Routledge. 2016.
2. Lowenthal M. M. *Intelligence: From Secrets to Policy* (7th ed.). CQ Press. 2017.
3. Aven T. Risk Assessment and Risk Management: Review of Recent Advances on Their Foundation. *European Journal of Operational Research*. 2016. № 253(1). Pp. 1–13. DOI: 10.1016/j.ejor.2015.12.023.
4. Wachter S., Mittelstadt B. A Right to Reasonable Inferences: Re-Thinking Data Protection Law in the Age of Big Data and AI. *Columbia Business Law Review*. 2019. №(2). pp. 494–620. URL: <https://ssrn.com/abstract=3248829>
5. Solove D.J. *Understanding Privacy*. Harvard University Press, 2008.
6. Реалізація філософії «Intelligence-led Policing» в системі кримінального аналізу Національної поліції України : монографія / Користін О., Швець Д., Бутко Б., Денисенко Б. та ін. ; за заг. ред. Користіна О.Є. Київ : «ВАЙТ», 2024. 444 с.
7. Користін О.Є., Пефтієв Д.О., Пеньков С.В., Некрасов В.А. Довідник керівника поліції–поліцейська діяльність, керована розвідувальною аналітикою. Київ : «Видавництво Людмила», 2019. 120 с.
8. Oleksandr Korystin, Nataliia Svyrydiuk and Olena Mitina. Risk Forecasting of Data Confidentiality Breach Using Linear Regression Algorithm. *International Journal of Computer Network and Information Security*, 2022, 4, 1–13. DOI:10.5815/ijcnis.2022.04.01.

9. Oleksandr Korystin, Nataliia Svyrydiuk, Ganna Sobko, Olena Mitina and Marek Aleksander. Risk assessment of cyberattacks in conditions of hybrid war based on analysis of cybersecurity basic capacity in the civil security sector in Ukraine. *CMiGIN 2022 : 2nd International Conference on Conflict Management in Global Information Networks*, November 30, 2022, Kyiv, Ukraine. P. 91–101. URL: <https://ceur-ws.org/Vol-3530/paper10.pdf>
10. Користін О.Є., Свиридчук Н.П. Formation of security competences in law enforcement activities. *Наука і правоохоронна*. 2021. № 1(51). С. 191–198.
11. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text>
12. Carter D. L. Law enforcement intelligence. Department of Homeland Security, Department of Justice, Global Justice Advisory Committee. 2021.
13. Bruce J. B., & George R. Z. (eds.). Intelligence Analysis-The Emergence of a Discipline. In *Analyzing Intelligence: Origins, Obstacles, and Innovations* (pp. 12–30). Georgetown University Press. 2007. URL: https://ciaotest.cc.columbia.edu/book/gup/0019713/f_0019713_16801.pdf?utm_source=chatgpt.com
14. Clark R. M. Intelligence analysis: A target-centric approach (4th ed.). CQ Press. 2013.
15. Heuer R. J. Psychology of Intelligence Analysis. CIA Center for the Study of Intelligence. 1999. URL: <https://surl.li/epqpiy>
16. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 року № 2297-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
17. Council of Europe. Framework Convention on Artificial Intelligence, Human Rights, Democracy and the Rule of Law: Remedies, procedural rights and safeguards. Strasbourg: Council of Europe. 2024. URL: <https://surl.li/zpaskp>
18. Загальний регламент про захист даних. Вікіпедія. URL: <https://surl.li/dmsyle>
19. International Association of Law Enforcement Intelligence Analysts (IALEIA). Law Enforcement Analytic Standards (revised edition). 2012. URL: <https://www.ialeia.org/background.php>
20. ISO/IEC 27701:2019. Security techniques – Extension to ISO/IEC 27001 and ISO/IEC 27002 for privacy information management – Requirements and guidelines. International Organization for Standardization. URL: <https://www.iso.org/standard/71670.html>
21. Hopkin P. Fundamentals of Risk Management: Understanding, Evaluating and Implementing Effective Risk Management. London: Kogan Page Publishers. 2018. URL: <https://surl.li/xhizxi>
22. ISO 31000:2018. Risk management – Guidelines. International Organization for Standardization. URL: <https://www.iso.org/standard/65694.html>
23. Linstone H.A., & Turoff M. The Delphi Method: Techniques and Applications. University of Southern California. 2002. URL: https://www.foresight.pl/assets/downloads/publications/Turoff_Linstone.pdf
24. Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК). (2023, 22 грудня). Новий підхід до відбору та перевірок декларацій: логічний та арифметичний контроль декларацій. URL: <https://surl.li/xiiweb>
25. Національний банк України (НБУ). (2024, 7 лютого). Фінансові установи повинні застосовувати ризик-орієнтований підхід під час роботи з РЕР. URL: <https://surl.li/rsneos>

Дата надходження статті: 11.08.2025

Дата прийняття статті: 01.09.2025

Опубліковано: 01.10.2025

УДК 342.722(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-3.12>

І. І. Присяжнюк, кандидат юридичних наук, адвокат,
директор Благодійного фонду «Дитяча щаслива земля»

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА НЕДОТОРКАНИСТЬ ЖИТЛА ТА ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ: ЗМІНИ ЗА ОСТАННЄ ДЕСЯТИЛІТТЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Автор статті провів комплексний аналіз трансформації правового регулювання права на недоторканність житла та іншого володіння особи в Україні впродовж останнього десятиліття. Автор систематизував ключові законодавчі зміни, що відбулися у кримінальному, цивільному, процесуальному та спеціальному законодавстві. Стаття не оминає увагою і зміни, обумовлені військовою агресією та запровадженням правового режиму воєнного стану. Особлива увага приділяється взаємодії між звичайними реформами кримінально-процесуального законодавства та надзвичайними заходами, прийнятими у відповідь на повномасштабне вторгнення Росії. Зокрема, автор звернув увагу на статтю 615 Кримінально-процесуального кодексу, яка тимчасово розширює повноваження щодо проведення обшуків у умовах воєнного стану.

Автор також звернув увагу на притику застосування норм вітчизняними судами та Європейським судом з прав людини. Доведено, що право на недоторканність житла розвивається динамічно, що і обумовлює необхідність внесення законодавчих змін. Автор статті відмічає, що на правове регулювання права на недоторканність житла вплинули як внутрішні зміни, так і зовнішні обставини. Результати дослідження виявляють подвійну динаміку. З одного боку, вітчизняні законодавці поступово наближаються до стандартів пропорційності ЄСПЛ. Зокрема, вимагаючи детального судового дозволу, обов'язкового відеозапису та негайного розкриття протоколів обшуку особам, яких це стосується. З іншого боку, залишаються стійкі прогалини: законодавчі визначення «невідкладної необхідності» є нечіткими, засоби правового захисту від незаконних вторгнень є слабкими, а цивільно-правові заходи захисту відстають від гарантій кримінального процесу.

У статті окреслено актуальні проблеми тлумачення та реалізації цього права, вказано на необхідність удосконалення нормативної бази, зокрема ст. 30 Конституції України, а також посилення процесуальних гарантій під час обмеження відповідного права. Запропоновано шляхи гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, що дозволить забезпечити ефективний захист приватного простору особи навіть за умов надзвичайного стану.

Ключові слова: недоторканність житла, права людини, право на приватність, Європейська конвенція з прав людини, приватна власність.

I. I. Prisyazhnyuk. Legal regulation of the right to inviolation of the house and other property: changes in the last decade and development prospects

The author conducted a comprehensive analysis of the transformation of legal regulation of the right to inviolability of the house and other property in Ukraine over the past decade. This article offers a systematic, cross-sectoral assessment of that evolution. Building upon doctrinal analysis, content coding of statutes and by-laws, and a qualitative review of landmark decisions delivered by the Supreme Court of Ukraine and the European Court of Human Rights. The study traces how successive legislative waves have reshaped both substantive and procedural aspects of the right. Particular attention is devoted to the interplay between ordinary criminal-procedure reforms and extraordinary measures adopted in response to Russia's full-scale invasion, including Article 615 of the Criminal Procedure Code, which temporarily expands search powers under martial law.

The author also paid attention to the specifics of the application of the norms by domestic courts and the European Court of Human Rights. It is proved that the right to inviolability of the home is developing dynamically, which necessitates legislative changes. The author notes that the legal regulation of the right to housing inviolability was influenced by both domestic changes and external circumstances. The findings reveal a dual dynamic. On the one hand, domestic lawmakers have steadily approximated ECtHR proportionality standards, requiring detailed judicial authorisation, mandatory video recording, and immediate disclosure of search protocols to affected persons. On the other hand, persistent gaps remain: statutory definitions of "imminent necessity" are vague, remedies for unlawful intrusions are weak, and civil-law protections lag behind criminal-procedure safeguards. The article argues that these shortcomings stem from fragmented legislation and from insufficient constitutional guidance. The author suggested ways to harmonize national legislation with international standards, which will ensure effective protection of private space of an individual even in a state of emergency.

Key words: inviolability of the home, human rights, right to privacy, European Convention on Human Rights, private property.

Постановка проблеми. Право на недоторканність житла та іншого володіння особи належить до фундаментальних особистих свобод. Воно забезпечує охорону приватного простору та слугує надійним захистом від свавільного втручання з боку держави або третіх осіб. Це право визнається фундаментальним механізмом захисту особистої сфери людини як у міжнародній, так і у вітчизняній правовій системі.

© І. І. Присяжнюк, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

У міжнародному вимірі воно визнається складовою ширшого права на повагу до приватного і сімейного життя, закріпленого у Загальній декларації прав людини (далі – ЗДПЛ) від 1948 р., Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (далі – МПГПП) від 1966 р., Європейській конвенції з прав людини (далі – ЄКПЛ) від 1950 р. та низці інших міжнародно-правових актів. Важливо наголосити, що наведені правові джерела ратифіковані Верховною Радою України, а отже, відповідно до ст. 9 чинної Конституції України від 1996 р., є частиною національного законодавства [2].

У межах вітчизняного регулювання, право на недоторканність житла пройшло етапи поступового нормативного становлення. Первинне закріплення цього права відбулось із прийняттям Конституції [10]. Подальшого розвитку цей інститут набув розвитку у 2001 р. зі змінами до Кримінального кодексу України (далі – КК України), що запровадили кримінальну відповідальність за порушення права на недоторканність житла та іншого володіння особи [11]. У 2003 р. змінами до Цивільного кодексу (далі – ЦК України) це право було визнано особистим немайновим, що підлягає судовому захисту [23]. Наступний значний етап розвитку пов'язаний із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК України) у 2012 р., який деталізував процесуальні гарантії, зокрема вимогу вмотивованої ухвали суду, умови невідкладності, порядок фіксації обшуку тощо [12]. У 2015 р. набув чинності Закон України «Про Національну поліцію», який визначив умови допустимого проникнення поліцейських до житла [19]. Того ж року було прийнято і Закон України «Про правовий режим воєнного стану», який встановив загальні засади функціонування органів державної влади в умовах надзвичайної безпекової ситуації [20]. Хоча на момент ухвалення цей закон мав переважно рамковий характер, у подальшому, з урахуванням змін, внесених після початку повномасштабної збройної агресії у 2022 р. він набув ключового значення для правового регулювання можливих обмежень конституційних прав, зокрема – права на недоторканність житла та іншого володіння особи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження питання права на недоторканність житла здійснювали такі вітчизняні науковці, як В. Т. Маляренко, П. М. Рабінович, В. Ф. Погорілко, Ю. М. Тодика, З. А. Загиней-Заболотенко, А. Ю. Бідняжевська, М. І. Хавронюк, О. П. Горпинюк, Т. Ю. Вислоцька, П. П. Андрушко, С. Я. Лихова, В. П. Шибіко, І. І. Присяжнюк, О. В. Капліна, П. М. Серебрянський, а також інші дослідники у сфері конституційного, кримінального та процесуального права.

Однак, не зважаючи на наявність розвиненої нормативної бази та наукові здобутки, реалізація відповідного права стикається з певними викликами, серед яких: системні зловживання винятками із загального правила; формалізм при ухваленні судових рішень; порушення процесуальних гарантій під час обшуків, зокрема їх проведення без належного оформлення, участі захисника або понятих; а також складнощі з правильною кваліфікацією правопорушень, пов'язаних із посяганням на недоторканність житла. Особливо наявні проблеми загострилися після введення воєнного стану, коли було впроваджено низку спеціальних процедур: тимчасове вилучення майна, розміщення військових у житлових приміщеннях, а також проведення слідчих дій, зокрема, обшуків без участі понятих і у нічний час за санкцією прокурора у разі недоступності суду. Хоча такі заходи формально врегульовані законодавством, на практиці часто бракує ефективного контролю та механізмів компенсації. Відповідні прогалини створюють реальні ризики порушення основоположних прав людини. У цьому контексті особливої ваги набуває необхідність дотримання принципів законності, необхідності та пропорційності навіть за умов надзвичайного правового режиму, адже саме в таких обставинах право на недоторканність житла та іншого володіння особи потребує найвищого рівня захисту.

Метою цієї статті є дослідження розвитку нормативного закріплення права на недоторканність житла та іншого володіння особи в Україні впродовж останнього десятиліття задля виявлення прогалини у чинній моделі захисту, а також впливу військового стану на розвиток відповідного права.

Виклад основного матеріалу. Право на недоторканність житла та іншого володіння особи визнається в Україні як одне з основоположних у сфері захисту приватного життя. Зазначене право закріплене у ст. 30 Конституції України, яка гарантує: «Кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи іншого володіння особи, інакше як за вмотивованим рішенням суду». Винятки можливі лише у випадках порятунку життя, майна або переслідування підозрюваних осіб. Водночас ст. 64 Конституції передбачає, що в умовах воєнного чи надзвичайного стану деякі права можуть бути обмежені. Оскільки недоторканність житла не входить до переліку невідчужуваних прав, її реалізація за певних обставин може бути тимчасово обмежена законом [10]. Таким чином, формується баланс між приватними інтересами та публічною безпекою, визначаючи межі допустимого втручання держави у приватне життя.

Прийняття Конституції України у 1996 р. стало відправною точкою для формування та нормативного закріплення положень щодо недоторканності житла та іншого володіння особи. Згодом розпочалося становлення галузевого законодавства, яке конкретизувало конституційні гарантії та надало їм реальне правове наповнення. Важливим кроком у цьому напрямі стало ухвалення у 2001 р. КК України, яким, зокрема, у ст. 162 було встановлено кримінальну відповідальність за незаконне проникнення до житла, його обшук, огляд або виселення без передбачених законом підстав. Особливу увагу заслуговує частина друга цієї ж статті, яка передбачає посилену відповідальність у випадках, коли такі дії вчинені службовою особою або супроводжуються насильством [11].

Важливою правовою гарантією стала поява у ЦК України від 2003 р. положень, присвячених недоторканності житла. Ці норми забезпечили додаткові шляхи захисту прав особи в цивільно-правовій площині, зокрема можливість оскарження неправомірних дій та поновлення порушеного права [23].

Значний внесок у зміцнення гарантій реалізації цього права було зроблено у 2012 р. при прийнятті КПК України. У ньому системно врегульовано порядок доступу до житла чи іншого володіння особи під час досудового розслідування. Законодавець визначив, що втручання можливе лише на підставі згоди особи або ухвали слідчого судді. Регламентовано також процедури проведення обшуку, строки дії ухвали, участь понятих і захисника, фіксацію процесуальних дій, а також винятки для невідкладних ситуацій із подальшим судовим контролем.

Таким чином, із моменту закріплення в Конституції право на недоторканність житла поступово отримувало нормативне наповнення в інших галузях права – кримінальному, цивільному та процесуальному. Незважаючи на наявність багаторівневої структури, ця сфера залишається динамічною та потребує подальшого вдосконалення з урахуванням актуальних потреб суспільства та необхідності забезпечення максимальної реалізації цього фундаментального права. Подальше її нормативне наповнення було активізовано після 2015 р. що стало реакцією на нові виклики, зокрема у сфері безпеки.

Починаючи з другої половини 2010-х рр., нормативно-правова база щодо забезпечення права на недоторканність житла та іншого володіння особи в Україні зазнала суттєвого вдосконалення й конкретизації. Вектор змін було зумовлено одночасно як реформаторськими тенденціями в галузі правосуддя, правоохоронної діяльності та виконавчого провадження, так і необхідністю реагування на нові виклики безпеки, що постали перед державою у зв'язку з повномасштабною збройною агресією Російської Федерації. Нормативне поле розвивалося у кількох взаємопов'язаних напрямках: у сфері діяльності поліції, цивільного виконання судових рішень, правового режиму воєнного стану, житлово-комунальних відносин, а також кримінального процесу, в межах якого КПК України послідовно доповнювався положеннями, що стосуються гарантій захисту житла.

Важливою віхою стало ухвалення Закону України «Про Національну поліцію» від 2015 р., який нормативно закріпив виключні підстави для проникнення до житла без ухвали суду. Зокрема, відповідно до статті 38 цього Закону, поліцейські уповноважені входити до житла або іншого володіння особи у випадках, прямо передбачених законом як невідкладні: для порятунку життя або майна в умовах надзвичайної ситуації, для припинення злочину, що загрожує життю чи здоров'ю людей, або при безпосередньому переслідуванні особи, підозрюваної у вчиненні кримінального правопорушення. Водночас, передбачено обов'язкову фіксацію факту проникнення, складання відповідного протоколу та інформування прокурора або слідчого судді, що забезпечує мінімальні гарантії контролю за правомірністю втручання [19].

Того ж року було прийнято Закон України «Про правовий режим воєнного стану», який визначив правові підстави для тимчасового обмеження прав громадян в умовах надзвичайної загрози. Зокрема, у ст. 8 цього Закону визначено можливість тимчасового відчуження житла, розміщення військових формувань, запровадження комендантської години та проведення спеціальних процесуальних дій. Саме ці положення стали правовим підґрунтям для наступних змін у кримінальному процесі, запроваджених у відповідь на виклики, пов'язані з воєнним станом [20].

У 2016 р. законодавче регулювання було доповнено Законом України «Про виконавче провадження». Відповідно до ст. 18 цього Закону, державний або приватний виконавець може проникати до житла боржника виключно за наявності судового рішення, що гарантує дотримання конституційного принципу недоторканності житла під час примусового виконання рішень [17].

Розвиток правового регулювання продовжився у 2017 р. внесенням до КПК України низки суттєвих доповнень. Зокрема, детально врегульовано процедуру проведення обшуку житла чи іншого володіння особи: вперше запроваджено обов'язкову відеофіксацію слідчих дій, у тому числі з ініціативи сторони захисту, а також уточнено вимоги до судових ухвал щодо меж і обґрунтованості втручання [12].

У тому ж році було ухвалено Закон України «Про житлово-комунальні послуги». У ст. 7 цього Закону закріплено, що доступ представників комунальних служб до житла або іншого володіння особи дозволяється лише з технічних причин (ліквідація аварій, перевірка обладнання тощо). У невідкладних випадках, коли необхідне негайне втручання задля порятунку життя чи майна, проникнення можливе лише за рішенням суду. Ці положення розширюють застосування принципу недоторканності житла на сферу побутових і договірних відносин [18].

Ключові зміни у сфері гарантій недоторканності житла відбулися у 2022 р. із запровадженням в Україні правового режиму воєнного стану, що стало реакцією на повномасштабну збройну агресію проти держави. У межах цього режиму законодавець був змушений тимчасово переглянути механізми реалізації окремих конституційних прав, зокрема права на недоторканність житла, з метою забезпечення обороноздатності, громадської безпеки та ефективного функціонування правоохоронної системи [20]. Внаслідок цього було здійснено два нормативно значущі кроки.

По-перше, Україна офіційно повідомила Раду Європи про дерогацію своїх зобов'язань за ст. 8 ЄКПЛ відповідно до положень ст. 15 цієї Конвенції [4]. Остання передбачає можливість тимчасового відступу держави від окремих зобов'язань у разі війни або надзвичайної суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, за умови, що такі заходи є пропорційними, виправданими поточною ситуацією та не суперечать іншим міжнародно-правовим зобов'язанням. Цей крок надав Україні правові підстави для тимчасового обмеження

окремих прав, зокрема права на недоторканність житла. Водночас важливо зазначити, що дерогація не скасовує зобов'язання держави забезпечувати дотримання ключових принципів, таких як законність, необхідність і пропорційність обмеження, які є складовою практики Європейського суду з прав людини [25].

По-друге, КПК України було доповнено ст. 615, яка встановила спеціальний порядок проведення обшуків в умовах воєнного стану. Зокрема, передбачено можливість нічних обшуків без понятих (за умови відеофіксації) та надано прокурорам право санкціонувати їх у разі недоступності суду. Попри спрощення процедури, збережено ключові гарантії, такі як прокурорський контроль, обґрунтованість, пропорційність і тимчасовість втручання [12].

Таким чином, протягом останнього десятиліття в Україні сформувалася багаторівнева система правового регулювання недоторканності житла, що охоплює конституційні гарантії, спеціальне та процесуальне законодавство, судову практику й норми воєнного часу. Основні зміни систематизовано у Таблиці 1.

Таблиця 1

Зміни, які відбулись у правовому регулюванні захисту права на недоторканність житла в Україні за період 2015–2025 рр.

Рік	Закон/подія	Суть змін	Значення
2015	Закон України «Про Національну поліцію» (№ 580-VIII, 02.07.2015)	Ст. 38 визначила підстави для проникнення поліції до житла без ухвали суду у випадках негайної небезпеки (життя/майно, переслідування підозрюваних).	Закріплення чітких винятків і обов'язкового контролю за втручанням поліції.
	Закон України «Про правовий режим воєнного стану» (№ 389-VIII, 12.05.2015)	Ст. 8 дозволяє тимчасове відчуження житла, комендантську годину, квартирування військових, перевірку приміщень у випадку війни.	Створено базу для обмежень у сфері житлових прав у разі введення воєнного стану.
	Закон України № 769-VIII (10.11.2015)	Зміни до КПК: уточнено порядок арешту майна, визначено цілі, предмет арешту, включено житло як об'єкт арешту.	Врегульовано механізм арешту житла як заходу забезпечення кримінального або цивільного провадження і здійснюється виключно за рішенням суду, з визначенням мети, об'єкта та меж допустимого обмеження прав власника
	Повідомлення про дерогацію (листопад 2015, ЄКПЛ ст.15)	Україна вперше повідомила Раді Європи про відступ від ст. 8 ЄКПЛ у зоні Антитерористичної операції	Міжнародне визнання можливості обмеження недоторканності житла в умовах збройного конфлікту.
2016	Закон України «Про виконавче провадження» (№ 1404-VIII, 02.06.2016)	Стаття 18 передбачила, що проникнення виконавця до житла можливе лише на підставі вмотивованого судового рішення.	Захист від свавілля при примусовому виконанні рішень. Посилено процесуальні гарантії під час обшуків житла, підвищено прозорість і захист прав.
2017	Закон України № 2213-VIII (16.11.2017)	Зміни до КПК: обов'язкова відеофіксація обшуків, участь адвоката, уточнення вимог до ухвал.	Підвищення стандартів прозорості та зниження ризику порушення прав.
	Закон України «Про житлово-комунальні послуги» (№ 2189-VIII, 09.11.2017)	Установлено, що доступ до житла можливий лише для ліквідації аварій чи перевірок, а у невідкладних випадках – виключно за рішенням суду.	Розширено сферу захисту недоторканності житла у побутовій площині.
2020	Закон України № 720-IX (17.06.2020)	Зміни до КПК: уточнено процедуру «невідкладного обшуку», обов'язковий подальший судовий контроль.	Закріплено баланс між необхідністю термінових дій та гарантіями захисту приватного простору.
2022	Закон України № 2201-IX (14.04.2022)	Введено ст. 615 до КПК: дозвіл на обшуки в нічний час, без понятих (із відеофіксацією), прокурорський дозвіл у разі недоступності суду.	Гнучкість у надзвичайних умовах при збереженні мінімальних гарантій.
	Повідомлення про дерогацію (28.02.2022, ЄКПЛ ст.15)	Офіційне повідомлення РЄ про обмеження дії ст. 8 ЄКПЛ (право на житло) на всій території України.	Надано правову підставу для тимчасового обмеження недоторканності житла в умовах війни.
	Реалізація Закону «Про правовий режим воєнного стану»	Фактичне застосування норм щодо житла: тимчасове відчуження, військово-розміщення, комендантська година.	Активізація особливих механізмів впливу на житлову сферу в умовах війни.

Поглиблене розуміння механізмів забезпечення права на недоторканність житла вимагає звернення не лише до нормативно-правових актів, а й до практики їх тлумачення та застосування, що формується Конституційним Судом України (далі – КСУ), Верховним Судом (далі – ВС) і Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ). Саме судові рішення наповнюють законодавчі приписи реальним змістом, визначають межі допустимого втручання з боку держави та закладають стандарти правозастосування у сфері захисту приватного простору.

Особливої уваги заслуговує Рішення КСУ № 4-рп/2011, в якому було закладено фундаментальні підходи до розуміння змісту права на недоторканність житла. Суд наголосив, що ст. 30 Конституції України встановлює гарантований обов'язок держави утримуватись від будь-яких форм втручання у житлову сферу без вмотивованого рішення суду. Це право розглядається як елемент ширшої концепції особистої автономії і невід'ємної гідності людини, що узгоджується із міжнародно-правовими стандартами, передбаченими ЗДПЛ та ЄКПЛ. КСУ також конкретизував вимоги до змісту вмотивованого рішення суду. Зокрема, таке рішення має ґрунтуватися на конкретних фактичних обставинах, які обґрунтовують суспільну потребу у втручанні, а не на загальних чи формальних твердженнях. Лише індивідуалізоване, конкретне й пропорційне рішення суду може слугувати підставою для проникнення до житла. Особливу увагу Суд приділив тлумаченню принципів законності, необхідності та пропорційності. Було підкреслено, що втручання має бути не лише передбаченим законом, але й справді необхідним для досягнення легітимної мети, і в такій формі, яка найменшою мірою обтяжує особу [9].

Розглядаючи практику КСУ щодо тлумачення права на недоторканність житла, неможливо оминати й правові позиції, сформульовані ВС, які актуалізують і конкретизують цю практику у сфері кримінального процесу. Зокрема, важливі орієнтири містяться у правозастосуванні положень ст. 233 КПК України, яка визначає умови допустимості проникнення до житла.

Так, у постанові Касаційного кримінального суду ВС від 2021 р. у справі № 455/156/18 наголошено: згода особи на обшук не може вважатися добровільною, якщо вона надана в умовах психологічного тиску або без належного усвідомлення її правових наслідків. У такому випадку єдиною припустимою підставою для обшуку є або ухвала слідчого судді, або наявність дійсно невідкладної ситуації, прямо передбаченої законом [15].

У справі № 683/1200/18, постанова від 2023 р., ВС розтлумачив, що «невідкладні випадки» мають бути не декларативними, а винятковими й підтвердженими об'єктивними обставинами. Формальне посилання на абстрактну загрозу без належної аргументації не створює законних підстав для обшуку [16].

Крім того, у постанові від 2020 р. у справі № 448/368/17 Касаційний кримінальний суд ВС підкреслив, що післяобшуковий судовий контроль не може компенсувати відсутність попереднього контролю. Метою такого контролю є не легітимація вже вчиненого втручання, а перевірка його правомірності відповідно до процесуальних стандартів [14].

Таким чином, правові висновки Верховного Суду перебувають у чіткій відповідності з доктриною, сформованою КСУ: недоторканність житла може бути обмежена лише за наявності виняткових, обґрунтованих і документально підтверджених обставин. Усі інші втручання визнаються протиправними, а здобуті в результаті такого втручання докази є недопустимими.

Важливим доповненням до національної судової практики є позиції, сформульовані ЄСПЛ. У своїх рішеннях у справах проти України Суд неодноразово констатував порушення ст. 8 Конвенції, що гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя, зокрема у зв'язку з незаконними обшуками, недопуском адвоката та відсутністю належного судового контролю. Зокрема, у справі «Головань проти України» (№ 41716/06) від 2012 р. Суд визнав, що проведення обшуку в офісі адвоката без достатніх процесуальних гарантій і без належного судового дозволу суперечить вимогам передбачуваності та захисту від свавілля [3]. Аналогічні висновки були зроблені у справі «Коваль та інші проти України» (№ 22429/05) від 2012 р., де йшлося про нічні вторгнення до житла заявників без належних правових підстав. У цих рішеннях вказано, що державні органи мають доводити наявність нагальної потреби, а не покладатися на декларативні формулювання про «ризик втрати доказів» [8].

Суд підкреслює, що навіть у випадках невідкладності втручання повинне бути перевірене судом ретроспективно в оперативний строк. Також констатовано порушення у зв'язку з недопуском адвоката під час обшуку, відсутністю належного протоколу або відеофіксації, що є передумовами для зловживань. Системна відсутність ефективного способу юридичного захисту у межах національного законодавства, про що заявляють заявники, також посилює ці порушення.

Практика ЄСПЛ має суттєвий вплив на формування стандартів правозастосування в Україні. Попри те, що багато реформ ініційовані на національному рівні, рішення ЄСПЛ неодноразово вказували на проблеми з процесуальними гарантіями під час обшуків, обмеженням доступу до адвоката та браком ефективного захисту. Ці рішення слугують орієнтирами для тлумачення національного законодавства й підкреслюють важливість чітких підстав для втручання, дотримання принципу пропорційності та судового контролю.

Таким чином, практика КСУ, ВС та ЄСПЛ становить ключовий елемент у формуванні змісту та стандартів реалізації права на недоторканність житла. Її аналіз дозволяє виявити як досягнення, так і проблемні

зони правозастосування, які потребують подальшого вдосконалення в умовах трансформації механізмів державного контролю та реагування на нові суспільні виклики.

Право на недоторканність житла є невід'ємною складовою системи особистих прав людини, гарантованих Конституцією України та міжнародними актами. Як слушно підкреслюють українські дослідники Ільченко О. В., Голоха А. Р. це право становить одну з фундаментальних засад демократичного суспільства та принципу верховенства права. Водночас, практика його реалізації в умовах сучасної України виявляє низку системних проблем, що охоплюють як нормативно-правовий рівень, так і безпосереднє правозастосування. Зокрема, значні труднощі виникають у сфері тлумачення змісту цього права, визначення допустимих меж його обмеження та забезпечення ефективного судового захисту [5].

Одним із першочергових викликів є законодавча невизначеність. Як зауважують інші українські дослідники Чекмарьова І. М., Резніченко Г. С. неоднозначність у трактуванні поняття «житло» зумовлює численні складнощі під час правозастосування. На практиці нерідко виникають ситуації, коли межі між порушенням недоторканності житла і суміжними правопорушеннями виявляються розмитими. Це, у свою чергу, ускладнює юридичну кваліфікацію дій посадових осіб та підвищує ризик їхньої безкарності. У цьому контексті актуальною є пропозиція щодо нормативного уточнення понять «житло» та «інше володіння особи» із врахуванням міжнародних стандартів у сфері кримінального та процесуального права [24, с. 677].

Удосконалення потребує і саме конституційне закріплення цього права. Згідно з висновками Кириченко Ю. М. та Резанової Н. О. існує об'єктивна потреба у приведенні положень ст. 30 Конституції України у відповідність до міжнародно-правових актів з прав людини. Зокрема, у європейських державах відповідні конституційні норми є більш деталізованими та передбачають чітко врегульовані винятки з обов'язковою процедурною обґрунтованістю [7, с. 15]. Водночас, як зауважує науковець Роне А. П. навіть за чинної редакції Конституції вторгнення до житла можливе виключно на підставі вмотивованого рішення суду, однак законодавство вимагає подальшого конкретизування винятків – передусім у частині тлумачення категорії «невідкладності» [21, с. 281].

Проблеми реалізації цього права найбільш виразно виявляються у сфері досудового розслідування, де спостерігається низка системних порушень. Як зазначає український дослідник Салманов О. В., аналіз чинної судової практики демонструє поширені випадки проведення слідчих дій без належних правових підстав, отримання згоди на огляд житла за умов психологічного тиску або без належного інформування особи про її права. Окрему стурбованість викликає неефективне дотримання вимог щодо відеофіксації процесуальних дій: на практиці відеозйомка часто або взагалі не здійснюється, або проводиться формально, без забезпечення об'єктивного документування процесу. Крім того, поширеними залишаються порушення щодо належного оформлення протоколів та інших процесуальних актів, що загалом знижує рівень процесуальних гарантій. Такі дії слідчих органів трансформують дозволені законом механізми втручання у приватну сферу особи в інструмент свавілля, що суттєво підриває довіру до правоохоронної системи [22, с. 268–269].

Окремого розгляду заслуговує реалізація права на недоторканність житла в умовах воєнного стану. У Довіднику із громадянських (особистих), політичних та інших прав людини в умовах воєнного стану, підготовленому групою вітчизняних науковців у 2022 р., зазначено: «Право на недоторканність житла може бути обмежено відповідно до закону, зокрема шляхом тимчасового розміщення військовослужбовців у приватних помешканнях, проведення перевірок документів, огляду речей, транспортних засобів і житла громадян без рішення суду у випадках, передбачених спеціальним законодавством». У цьому ж виданні наголошується, що «навіть за умов війни втручання має залишатися правомірним і пропорційним, а також здійснюватися виключно з підстав, визначених законом [6].

Представники української громадської організації «Українська Гельсінська спілка з прав людини» у своєму дослідженні «Аналіз законодавства у сфері обмежень права на приватність в умовах воєнного стану» від 2024 р. також зазначає, що у воєнних умовах рівень судового контролю за дотриманням права на приватність суттєво послаблюється, тоді як повноваження правоохоронних органів щодо доступу до житла та персональних даних громадян значно розширюються. У таких обставинах особливу загрозу становлять втручання, які здійснюються без належного процесуального оформлення та без забезпечення мінімальних гарантій прав людини. Це створює потенціал для зловживань і вимагає чіткого нормативного регулювання. Забезпечення прозорості кожного випадку втручання, його обов'язкова фіксація, а також постійний правовий контроль за дотриманням принципу пропорційності мають залишатися пріоритетами навіть у надзвичайних умовах [1].

Цю проблематику також всебічно аналізує українська дослідниця Литвиненко О. Г., яка акцентує на тому, що в умовах воєнного стану держава змушена оперативно адаптувати нормативно-правові механізми до нових безпекових реалій. Вона схвально оцінює впровадження ст. 615 КПК як своєрідну процесуальну відповідь на обставини, коли отримання дозволу слідчого судді є об'єктивно неможливим. Водночас, Литвиненко вказує на необхідність запровадження додаткових гарантій для мінімізації зловживань з боку прокурорів та працівників поліції, зокрема – письмового інформування слідчого судді про проведені дії, надання копій ухвал і матеріалів, які стали підставою для обшуку. Така практика, на думку дослідниці, сприятиме дотриманню принципу пропорційності навіть в умовах обмеженого процесуального контролю [13].

Таким чином, системна відповідь на виклики у сфері забезпечення недоторканності житла потребує оновлення як правової, так і практичної складової. З одного боку, необхідним є вдосконалення нормативної бази – через уточнення ключових понять, модернізацію ст. 30 Конституції України та гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами. З іншого – критично важливо посилити процесуальні гарантії під час обшуків і оглядів: забезпечити відеофіксацію, обов'язкову участь адвоката та дотримання принципів законності й пропорційності.

Окремої уваги потребує контроль за діями прокурорів і слідчих у воєнний період, зокрема шляхом уточнення процедур, передбачених ст. 615 КПК України. Важливо також підвищувати кваліфікацію правоохоронців і зміцнювати правову культуру населення через просвітницькі ініціативи та доступні механізми захисту.

Комплексне втілення цих кроків здатне забезпечити не лише ефективний та збалансований захист одного з базових конституційних прав особи, а й зміцнити авторитет державних інституцій, що особливо важливо в період внутрішніх та зовнішніх викликів.

Висновки. Таким чином, право на недоторканність житла в Україні посідає одне з центральних місць у системі конституційно-правових гарантій особи. Воно відображає фундаментальний зв'язок між особою автономією та правовим порядком. Його нормативна основа сформована під впливом як національних традицій конституціоналізму, так і міжнародно-правових стандартів, зокрема практики ЄСПЛ. Законодавство та судова практика у своїй сукупності створюють комплексну модель охорони житла як недоторканного простору приватного життя.

Протягом останнього десятиліття в Україні відбувся значний розвиток нормативно-правової бази забезпечення права на недоторканність житла та іншого володіння особи. Відповідні трансформації були зумовлені як внутрішніми реформами у сферах правосуддя, так і зовнішніми викликами, спричиненими військовою агресією Російської Федерації. Ці зміни засвідчують, що право на недоторканність житла в Україні не лише зберігає свою актуальність, а й демонструє динамічний розвиток та адаптацію до нових викликів часу. Його правове регулювання поступово ускладнюється, охоплюючи як класичні конституційні положення, так і галузеві аспекти, що охоплюють різні сфери суспільних відносин. Правова еволюція свідчить про зростання уваги держави до забезпечення балансу між правами людини та публічними інтересами. Законодавець поступово розширював та деталізував умови допустимого втручання до житла особи. Особливо актуальними були зміни в умовах воєнного стану. Незважаючи на тимчасове відступлення від певних зобов'язань за ЄСПЛ та обмеження деяких прав, держава зберегла фундаментальні принципи законності, пропорційності та контрольованості втручання. Таким чином, чинна система гарантує баланс між захистом приватної сфери особи та інтересами державної безпеки і правопорядку.

Загалом, ефективна реалізація права на недоторканність житла потребує не лише стабільної нормативної основи, а й її динамічного розвитку у відповідь на суспільні виклики. Подальше вдосконалення чинного законодавства має стати частиною єдиної політики, спрямованої на забезпечення реального, а не декларативного характеру цього права.

Список використаних джерел:

1. Аналіз законодавства у сфері обмежень права на приватність в умовах воєнного стану. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. 2024. URL: https://www.helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2024/05/Preview_Limit_privacy_A4-4.pdf.
2. Войнова Н. Недоторканість житла: наскільки законним є проникнення без згоди власника. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. 2023. URL: <https://surl.lt/jxspzm>
3. Головань проти України : рішення Європейського суду з прав людини, заява № 41716/06 від 5 липня 2012 р. URL: <http://privacy.khpg.org/1604922488>.
4. Європейська конвенція з прав людини: Міжнародний документ в № 995_004 від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
5. Льченко О. В., Голоха А. Р. Правові аспекти проведення слідчо-розшукових дій, пов'язаних з проникненням в житло. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Право*. 2024. Вип. 82 (ч.3) С. 72–76.
6. Кабанов О., Заярний О., Мироненко В. Довідник із громадянських (особистих), політичних та інших прав людини в умовах воєнного стану. Київ, 2022. 185 с.
7. Кириченко Ю., Резанова Н. Право на недоторканність житла в Україні та європейських державах: порівняльно-правові аспекти конституційного регулювання. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 4. С. 13–18.
8. Коваль та інші проти України : рішення Європейського суду з прав людини, заява № 22429/05 від 15 листопада 2012 р. URL: <https://el.mk.court.gov.ua/sud1410/inf/evro/kov>.
9. Конституційний Суд України: Рішення № 4-рп/2011 від 31 травня 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-11#Text>.
10. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vp#Text>.

11. Кримінальний кодекс України: Закон України № 2341-III від 5 квітня 2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
12. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI від 13 квітня 2012 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
13. Литвиненко О. Порушення засади недоторканності житла чи іншого володіння особи в умовах воєнного стану. *Матеріали наук. конф. Криворізького навч.-наук. ін-ту ДДУВС*. 2023. С. 323–325.
14. Постанова Касаційного кримінального суду у справі № 448/368/17 від 7 жовтня 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92458288>
15. Постанова Касаційного кримінального суду у справі № 455/156/18 від 25 травня 2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97286325>
16. Постанова Касаційного кримінального суду у справі № 683/1200/18 від 5 квітня 2023 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110144423>
17. Про виконавче провадження: Закон України № 1404-VIII від 2 червня 2016 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19#Text>
18. Про житлово-комунальні послуги: Закон України № 2189-VIII від 9 листопада 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2189-19#Text>.
19. Про Національну поліцію: Закон України № 580-VIII від 2 липня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
20. Про правовий режим воєнного стану: Закон України № 389-VIII від 12 травня 2015 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.
21. Роне А. П. Підстави криміналізації порушення недоторканності житла за ст. 162 ККУ. *Кримінальне право та кримінологія*. 2021. № 1. С. 279–283.
22. Салманов О. В. Слідчі (розшукові) дії, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи: загальна характеристика та процесуальний порядок проведення : монографія. Харків : Факт, 2021. 318 с.
23. Цивільний кодекс України: Закон України № 435-IV від 16 січня 2003 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
24. Чекмарьова І. М., Резніченко Г. С. Порушення недоторканності житла: проблеми кваліфікації. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 1 (67). С. 676–680.
25. Note Verbale No. JJ9325C Corrigendum Tr./005-287. Council of Europe. 2022. URL: <https://rm.coe.int/1680a5b0b0>

Дата надходження статті: 26.06.2025

Дата прийняття статті: 08.09.2025

Опубліковано: 01.10.2025

УДК 381

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-3.13>

Є. С. Хайнацький, кандидат юридичних наук, суддя
Печерського районного суду міста Києва

РОЛЬ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ПРОФАЙЛІНГА ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ В УСТАНОВАХ ВИКОНАННЯ ПОКАРАНЬ УКРАЇНИ

У статті розкрито роль кримінологічного профайлінгу запобігання кримінальним правопорушенням в установах виконання покарань України. Констатовано, що забезпечення дотримання засудженими в установах виконання покарань України порядку і умов виконання/відбування покарання є основою функціонування кримінально-виконавчої системи України. Зазначено, що робота персоналу установах виконання покарань України щодо соціалізації, ресоціалізації, реінтеграції засуджених та запобігання серед них вчинення нового кримінального правопорушення здійснюється у складній соціальній, економічній, політичній та воєнній обстановці.

З огляду на роль кримінологічного профайлінгу запобігання кримінальним правопорушенням в установах виконання покарань України визначено два напрямки дослідження. З одного боку, запобігання кримінальним правопорушенням в установах виконання покарань України, а з іншого боку це характеристика осіб, які відбуваючи покарання вчинили нове кримінальне правопорушення.

Викладений у статті сегмент досліджуваного матеріалу щодо впровадження в пенітенціарну кримінологію такого методу, як кримінологічний профайлінг дозволив занотувати нам наступні висновки: по-перше, завдяки кримінологічному профайлінгу ми розглядаємо кримінальне правопорушення за такою типологією: 1) пенітенціарні кримінальні правопорушення; 2) насильницькі кримінальні правопорушення; 3) наркотичні кримінальні правопорушення; 4) кримінальні правопорушення проти власності; 5) службові та корупційні правопорушення. Всі вони в сукупності характеризують пенітенціарну злочинність; по-друге, нами сформульовано наступне авторське визначення кримінологічного профайлінгу запобігання кримінальним правопорушенням в установах виконання покарань ДКВС України – це сучасний інтегрований метод запобігання пенітенціарних кримінальних правопорушень, які вчиняються спеціальним суб'єктом, в період відбування ним покарання, шляхом виокремлення кримінологічних, кримінально-виконавчих та психологічних характеристик їх аналізу, з метою зменшення їх вчинення в установах виконання покарань ДКВС України.

Ключові слова: кримінологічний профайлінг, запобігання, кримінальне правопорушення, засуджений, установа, виконання покарань, персонал, відбування покарання.

Ye. S. Khainatskyi. Role of criminological profiling in preventing criminal offenses in penal institutions of Ukraine

The article reveals the role of criminological profiling in the prevention of criminal offenses in penal institutions of Ukraine. It is stated that ensuring the observance by convicts of the order and conditions of serving their sentences in penal institutions of Ukraine is the foundation of the functioning of the criminal-executive system of Ukraine. It is noted that the work of the staff of penal institutions in Ukraine on the socialization, resocialization, reintegration of convicts, and the prevention of new criminal offenses among them is carried out in a complex social, economic, political, and military environment.

Considering the role of criminological profiling in preventing criminal offenses in penal institutions of Ukraine, two areas of research are defined. On the one hand, this is the prevention of criminal offenses in penal institutions of Ukraine; on the other hand, it is the characterization of persons who, while serving their sentences, committed a new criminal offense.

The segment of the studied material presented in the article regarding the introduction into penitentiary criminology of such a method as criminological profiling allowed us to note the following conclusions: first, thanks to criminological profiling, we classify criminal offenses according to the following typology: 1) penitentiary criminal offenses; 2) violent criminal offenses; 3) narcotic criminal offenses; 4) criminal offenses against property; 5) official and corruption-related offenses. Taken together, they characterize penitentiary crime. Second, we formulated the following author's definition of criminological profiling for the prevention of criminal offenses in penal institutions of the State Criminal-Executive Service of Ukraine: it is a modern integrated method of preventing penitentiary criminal offenses committed by a special subject during the period of serving punishment, by identifying criminological, criminal-executive, and psychological characteristics for their analysis, with the aim of reducing their commission in penal institutions of the State Criminal-Executive Service of Ukraine.

Key words: criminological profiling, prevention, criminal offense, convict, institution, execution of punishment, staff, serving a sentence.

Постановка проблеми. Забезпечення дотримання засудженими в установах виконання покарань України порядку і умов виконання/відбування покарання є основою функціонування кримінально-виконавчої системи України. Варто зазначити, що робота персоналу установах виконання покарань України щодо соціалізації, ресоціалізації, реінтеграції засуджених та запобігання серед них вчинення нового кримінального правопорушення здійснюється у складній соціальній, економічній, політичній та воєнній обстановці,

© Є. С. Хайнацький, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Як наслідок, вчинення засудженими в умовах відбування кримінального покарання нового кримінального правопорушення – не рідкість. А тому, кримінальне правопорушення розглядається нами як суспільно небезпечне явище в силу того, що вчиняється воно в умовах ізоляції засудженого, постійного нагляду і контролю за ним з боку персоналу установ виконання покарань ДКУВС України.

Серед таких кримінальних правопорушень ми виділяємо статі 391 КК України «Злісна непокоря вимогам адміністрації установи виконання покарань»; 392 «Дії, що дезорганізують роботу установ виконання покарань»; 393 «Втеча з місця позбавлення волі або з-під варти», саме вони сприяють іншим протиправним діям з боку засуджених, а тому є об'єктами підвищеного кримінального ризику.

До речі, саме розміщення засуджених схильних до вчинення нового кримінального правопорушення в одній установі виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України (далі ДКВС України) само по собі не створює сприятливих умов для їх декриміналізації та ресоціалізації. Усе це ускладнює криміногенну та оперативну обстановку в установах виконання покарань України, прискорює реалізацію ними злочинних намірів вчинити нове кримінальне правопорушення.

З огляду на роль кримінологічного профайлінга запобігання кримінальним правопорушенням в установах виконання покарань України варто наголосити, він передбачає два напрямки дослідження. З одного боку, запобігання кримінальним правопорушенням в установах виконання покарань України, а з іншого боку це характеристика осіб, які відбуваючи покарання вчинили нове кримінальне правопорушення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною базою дослідження кримінологічного профайлінга запобігання кримінальним правопорушенням в установах виконання покарань України виступили наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених, які представляють різні галузі наукового знання, серед яких: А. І. Богатирьов, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, В. К. Грищук, І. М. Даньшин, О. В. Дручек, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, В. В. Коваленко, Д. В. Колодчин, О. Г. Колб, І. О. Колб, І. М. Копотун, О. О. Некрасов, В. А. Носенко, А. М. Лазаренко, О. В. Лисодед, О. Г. Михайлик, Ю. В. Орел, М. С. Пузирьов, О. М. Подільчак, К. О. Савчук, Я. В. Стрелюк, А. Х. Степанюк, О. В. Хорошун, П. Л. Фріс, О. О. Шкута, С. В. Царюк та інші.

Незважаючи на вагомий напрацювання з цієї проблематики питання кримінологічного профайлінгу запобігання злочинності в органах і установах виконання покарань ДКВС України, поки що залишаються не достатньо вивченими, а тому потребують подальших наукових розвідок в площині пенітенціарної кримінології.

Метою статі є вивчення кримінологічного профайлінга запобігання кримінальним правопорушенням в установах виконання покарань України. Завдяки чому ми поставили завдання проаналізувати погляди вітчизняних вчених на профайлінг, розкрити його зміст на запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань нового кримінального правопорушення та сформулювати його авторське визначення.

Виклад основного матеріалу. Проведений нами аналіз кримінологічного профайлінгу показує, що цей метод має свою власну писану історію, оскільки він використовується криміналістами для розслідування та розкриття тяжких, особливо тяжких кримінальних правопорушень насильницького характеру, запобігання або попередження терористичних актів у різних сферах життєдіяльності людини, виявлення причетності тієї чи іншої особи до вчинення кримінальних правопорушень.

Звичайно застосування кримінологічного профайлінгу є ефективним інструментом оцінки достовірності інформації про вчинення в суспільстві кримінального правопорушення його розслідування в рамках кримінального судочинства. Оскільки вітчизняні вчені пенітенціарного спрямування не ставили за мету застосування кримінологічного профайлінгу у запобіганні вчинення засудженими в установах виконання покарань України ми у нашому дослідженні вирішили дослідити його, і запропонувати науковій спільноті власне авторське його визначення.

Одним із парадоксів вітчизняної кримінально-виконавчої системи України є те, що особи, які ізолюються від суспільства за вчинення кримінальних правопорушень, повторно порушують кримінально-правову норму, знову вчиняють нові кримінальні правопорушення, іноді навіть більшої тяжкості, ніж ті, за які вони відбувають покарання.

З одного боку злочинність у пенітенціарній сфері існувала на всіх етапах розвитку суспільних відносин і виступала руйнівною силою життєдіяльності людини, її захисту прав і свобод, а з іншого, установи виконання покарань України є державними інституціями і зобов'язані протистояти вчиненню засудженими під час відбування ними покарань, нового кримінального правопорушення.

Оскільки протиправні дії засуджених, не тільки підривають авторитет правосуддя, вони негативно впливають на оперативну обстановку в установах виконання покарань України і викликають у суспільстві не довіру до кримінально-виконавчої системи України.

Проведений нами ґрунтовний аналіз досліджень і публікацій кримінологічного профайлінга, як інтегрального методу запобігання кримінальним правопорушенням в установах виконання покарань України показує, що вітчизняні вчені у галузі пенітенціарної кримінології взагалі, даний метод не використовували у власних дослідженнях, хоча ми вважаємо, що він відіграють важливу роль у розробці короткострокових та середньострокових прогнозів криміногенної ситуації в установах виконання покарань України.

Звичайно кримінологічний профайлінг формується в умовах виконання/відбування кримінальних покарань і своєю константою потужно впливає на моральну та психологічну свідомість засуджених в період соціалізації, ресоціалізації та реінтеграції. У свій час Італіянець за соціальним положенням Ч. Беккарія запропонував світу теорію «природженого преступника», де він виклав власну думку про те, що є люди, які з народження схильні до вчинення злочину [1, с. 222].

Звичайно з такою теорією слід погодитися, більш того, зміна соціальних формацій, науковий пошук запобігання вчинення засудженими під час відбування покарання нового кримінального правопорушення, змінили погляди криміналістів, взагалі на проблему особи – засудженого за вчинення кримінального правопорушення.

На даний час, в умовах воєнного стану є всі підстави говорити про те, що причини і умови, які створили передумови вчинення кримінального правопорушення лежать в площині соціальних, економічних, політичних та воєнних факторів. З метою довести, що кримінологічний профайлінг відіграє важливу роль у запобіганні вчинення засудженими в умовах виконання/відбування кримінальних покарань нового кримінального правопорушення, ми здійснили спробу застосувати порівняльний метод розв'язання даної проблеми.

Не вдаючись у науковому дискусію з вітчизняними і зарубіжними теоретиками в частині проблем запобігання вчинення засудженими в умовах виконання/відбування кримінальних покарань нового кримінального правопорушення ми спочатку провели певний зріз наукового бачення вітчизняних вчених взагалі на профайлінг як інтегральний метод запобігання кримінального правопорушення. Зокрема:

Савчук К.О. зазначає, що профайлінг – це складний тривалий процес включення індивіда до системи соціальних зв'язків і відносин, його активної взаємодії з оточенням, у наслідок якої він засвоює зразки поведінки, соціальні норми та цінності, необхідні для його успішної життєдіяльності у цьому суспільстві [2, с. 584].

Дручек О.В. вважає, що профайлінг (англ. «profile» – профіль) – це поняття, що означає сукупність психологічних методів і методик оцінки та прогнозування поведінки людини на основі аналізу найбільш інформативних індивідуальних ознак, характеристик зовнішності, вербальної та невербальної поведінки [3, с. 132].

Лазаренко А.М. Максименко М.І. доводять, що кримінологічний профайлінг – це комплексна методика аналізу не тільки особливостей особистості злочинця, але й злочинної діяльності індивіда, поведінкових патернів та соціально-психологічних факторів, які можуть впливати на рішення вчиняти злочин [4, с. 854].

Подільчак О.М. розуміє кримінологічний профайлінг як інтегральну методику запобігання злочинам через виокремлення характерних рис осіб, які вчинили злочин або готуються його вчиняти, на основі психологічних, кримінологічних і соціологічних знань. Ця методика, як зазначає вчений передбачає візуальне спостереження співбесіда, які проявляються в людині в її зовнішньому вигляді, миміці, жестах реакції тощо [5, с. 154].

Білецький В.О. вважає, що застосування профайлінгу як превентивної технології у попередженні злочинів є дуже ефективним та обіцяючим напрямком. Серед основних переваг кримінологічного профайлінгу вчений виділяє: покращення механізмів попередження та виявлення злочинів; збагачення інформаційного наповнення про особу; можливість обміну інформацією про потенційні загрози та ризики, що є важливим для ефективної реакції на них; моніторинг криміногенної ситуації та регувати на зміни в ній; міжнародний обмін інформацією про транснаціональну злочинність та інші загрози на міжнародному рівні [6, с. 533].

Завдяки проведеному нами аналізу думок вітчизняних вчених, ми дійшли висновку про можливості застосування кримінологічного профайлінгу в установах виконання покарань ДКВС України. Оскільки в доктрині кримінологічної наук, поки що відсутній стандарт кримінологічного профайлінгу, ми робимо припущення, що він породжується з моменту вчинення особою кримінального правопорушення, оскільки органи досудового розслідування при визначенні його класифікації мають звернути увагу на причини і умови вчинення особою кримінального правопорушення.

З огляду на це, в установах виконання покарань ДКВС України перебувають особи, які не тільки вперше вчинили кримінальне правопорушення, а й ті які мають судимість, є авторитетами серед засуджених, входять в структуру злочинних формувань, не бажають стати на шлях виправлення і ресоціалізації. Тому, вчинення з їх боку нового кримінального правопорушення в установах виконання покарань ДКВС України не є щось надзвичайним. Це їх стиль життя та поведінки.

Тому слушним є звернення до зарубіжного досвіду в цьому контексті. Так, у зарубіжній кримінології теорія, згідно з якою в'язниця розглядається як «школа злочинності» має назву теорії диференційованого зв'язку («differential association theory»). Її засновниками й послідовниками є такі американські кримінологи, як Едвін Сатерленд та Дональд Крессі. Теорія диференційованого зв'язку визначила розвиток наукової думки американських кримінологів та інших учених, які займаються проблемою кримінологічного профайлінгу запобігання злочинності. Більше того, нині ця теорія є найбільш поширеною у західній кримінології, якщо судити про це за кількістю журнальних статей, у яких йдеться про те, як вона піддається перевірці, аналізується й розвивається [7, с. 7].

Наявність означеної проблематики в порівняльному контексті ставить на порядок денний не лише вітчизняної, а й зарубіжної науки необхідність у запровадженні інноваційних методик запобігання вчинення

засудженими в установах виконання покарань ДКВС України. Ми вважаємо, що розробка і впровадження в пенітенціарну кримінологію кримінологічного профайлінгу відкриє нову історію запобігання пенітенціарної злочинності, як різновиду загальної злочинності в Україні.

Наша позиція також кореспондується з думкою Ф. Пот'єра, директора Національної школи тюремного персоналу Франції. До речі, у французьких університетах широко впроваджується вивчення кримінологічних програм з метою надання допомоги у вирішенні низки проблем у в'язничній сфері. Крім того, як свідчить французький пенітенціарний досвід, у цій європейській країні апробовані «нестандартні» методики, що сприяють подоланню криміногенних якостей особи засудженого. Так, засуджені за насильницькі злочини, або особи, схильні до виявів насильства під час відбування покарання («violent inmates») залучаються до спеціальної реабілітаційної програми, в межах яких у засуджених формується позитивна поведінка не тільки в умовах відбування покарання, а і після звільнення [8].

Звичайно серед негативних соціальних явищ, які є об'єктом кримінологічного профайлінгу в установах виконання покарань ДКВС України є: наркоманія, алкоголізм, статева розбещеність, поширення венеричних хвороб та СНІДу, пронесення заборонених предметів, різні види конфліктних ситуацій, вчинення конкретних кримінальних правопорушень тощо.

На жаль, в умовах воєнного стану в установах виконання покарань ДКВС України намітилася тенденція до підвищення рівня вчинення засудженими нового кримінального правопорушення, особливо у сфері обігу наркотичних речовин та у сфері власності. До речі дані кримінальні правопорушення найчастіше вчиняються засудженими у робочі дні (70%); у житлових зонах установ (8,6%); у виробничих зонах (3,6%); у ДІЗО, ПКТ (27,3%), у нічний час (17%) що свідчить про складну оперативно-службову обстановку в установах виконання кримінальних покарань.

Отже, кримінологічний профайлінг запобігання кримінальним правопорушенням в установах виконання покарань ДКВС України на фоні суспільних змін пропонує оновлення не тільки кримінально-правового блоку законодавства, а і кримінально-виконавчого. В першу чергу, суспільство потребує нового, і головне ефективного закону про кримінальну відповідальність, а також прийняття нового пенітенціарного закону.

Поряд з тим, як показало вивчення даної проблеми, якщо вчені у галузі кримінального права потужно працюють на новим Законом Про кримінальну відповідальність, то Міністерство юстиції України як правонаступник Державної пенітенціарної служби України поки що тільки вносить зміни і доповнення, які в загальній сукупності породжує тотальну безсистемність, неоднозначність тлумачення його норм і створює значні перешкоди в практичній діяльності органів і установ виконання покарань ДКВС України.

Більше того, постійні зміни та доповнення в кримінально-виконавчому законодавстві України свідчить про відсутність належної теоретичної бази й сучасної наукової методології пізнання соціальної сутності кримінально-виконавчих правовідносин і формування її системи, суб'єктами якої виступає з одного боку держава через свої інституції, а з іншого – ув'язнені та засуджені.

Враховуючи той факт, що вчинення засудженими в установах виконання покарань ДКВС України нового кримінального правопорушення це особливий вид пенітенціарного рецидиву, тому йому притаманні тільки ті кримінальні правопорушення, які вчиняються засудженими під час відбування засудженими кримінального покарання. В іншому випадку, вчинене нове кримінальне правопорушення засудженим в установах виконання покарань ДКВС України по не не на було відповідного судового рішення, не можуть розглядатися, як пенітенціарний рецидив.

Тому, ми кримінологічний профайлінг в установах виконання покарань ДКВС України розглядаємо через призму детермінації як загальними, так і специфічними кримінологічними факторами, які криються в порядку і умовах виконання/відбування покарань. На це до речі, звертають увагу і вітчизняні вчені, які доводять, що кримінальне правопорушення завжди виступає результатом складної взаємодії антисоціальних властивостей особи засуджених та середовища, в якому вони знаходяться. Але вирішальну роль відіграють особистісні чинники, насамперед, мотивація злочинної поведінки [9, с. 47].

І так, кримінальне правопорушення вітчизняними вченими розглядається як найбільш суспільно-небезпечне діяння, оскільки воно вчиняється в умовах суворої ізоляції, раніше судимим, під наглядом і контролем з боку персоналу. Проведені останнім часом прикладні дослідження у сфері запобігання вчинення засудженими в установах виконання покарань ДКВС України засвідчили, що єдиної точки зору на їх вид серед вітчизняних та зарубіжних вчених немає.

Зокрема, вітчизняний вчений О.М. Джу́жа вважає, що кримінальні правопорушення вчиненні засудженими в установах виконання покарань ДКВС України – «це так званий «пенітенціарний рецидив», що передбачає вчинення нового кримінального правопорушення особами, які відбувають покарання у виді позбавлення волі» [10, с. 134].

Інший вітчизняний вчений Ю.В. Орел, кримінальні правопорушення вчиненні засудженими в установах виконання покарань ДКВС України розглядає як пенітенціарну злочинність, що є складовою злочинності в цілому і рецидивної зокрема, і яка характеризується специфічним місцем вчинення кримінального правопорушення, своєрідним його суб'єктом і виражена спрямованістю проти інших засуджених або персоналу установи виконання покарань [11, с. 140].

Дану позицію підтримують і вітчизняні вчені в галузі пенітенціарної науки І.Г. Богатирьов, М.С. Пузирьов, які розглядаючи пенітенціарну злочинність пишуть, що вона в сукупності об'єднує кримінально-карні діяння, пов'язані із процесом виконання і відбування покарань, має свої закономірності, кількісні і якісні характеристики й у зв'язку з цим вимагає специфічних державних і суспільних анти кримінальних заходів впливу [12, с. 170].

Звичайно кримінологічний профайлінг може бути використаний персоналом установ виконання покарань ДКВС України для зменшення вчинення збоку засуджених нового кримінального правопорушення, його прогнозування в майбутньому, шляхом ефективного використання засобів соціальної корекції та заходів запобігання.

Висновки. Отож, викладений у цій статті сегмент досліджуваного матеріалу щодо впровадження в пенітенціарну кримінологію такого методу, як кримінологічний профайлінг дозволив занотувати нам наступні висновки:

– завдяки кримінологічний профайлінг ми розглядаємо кримінальне правопорушення за такою типологією: 1) пенітенціарні кримінальні правопорушення; 2) насильницькі кримінальні правопорушення; 3) наркотичні кримінальні правопорушення; 4) кримінальні правопорушення проти власності; 5) службові та корупційні правопорушення. Всі вони в сукупності характеризують пенітенціарну злочинність;

– нами сформульовано наступне авторське визначення кримінологічного профайлінгу запобігання кримінальним правопорушенням в установах виконання покарань ДКВС України – це сучасний інтегрований метод запобігання пенітенціарних кримінальних правопорушень, які вчиняються спеціальним суб'єктом, в період відбування ним покарання, шляхом виокремлення кримінологічних, кримінально-виконавчих та психологічних характеристик їх аналізу, з метою зменшення їх вчинення в установах виконання покарань ДКВС України.

Список використаних джерел:

1. Бекккариа Чезаре. О переступлениях и наказаниях / пер. с итл. Киев : ИнЮре, 2014. 240 с.
2. Савчук К. О. Соціалізація. Юридична енциклопедія : вб т. Київ : укр. енцикл, 1998. Вип. 4(113) С. 134–144.
3. Дручек О.В. Профайлінг як метод забезпечення безпеки і громадського порядку : проблеми застосування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Випуск 1. Том 2. С. 132–136.
4. Лазаренко А. М., Максименко М. І. Кримінологічне профілювання як методика запобігання самовільному залищенню військової частини та місця служби. *Електронне наукове видання «Аналітичне –порівняльне правознавство»*. 2025. Вип. № 2. С. 854–858.
5. Подільчак О. М. Кримінологічний профайлінг – реалізація вчення про особу злочинця. *Право і суспільство*. 2017. № 4, ч. 2. С. 154–158.
6. Білецький В. О., В. М. Матняк. Профайлінг як превентивна технологія у запобіганні злочинам на державному кордоні України. *Юридичний електронний журнал*. 2023. № 10. С. 531–533
7. Sutherland E. H., Cressey D. R. Principles of Criminology. 7th ed. Chicago : Lippincott, 1966. 721 p.
8. Descarpes P. Philippe Pottier, Director of the National School of Prisons Administration, France. *Trends in Corrections: Interviews with Corrections Leaders Around the World* / ed. by Martha Henderson Hurley, Dilip K. Das. Vol. 2. Boca Raton : Taylor & Francis Group, 2015. P. 3–16.
9. Кримінологія : підручник / А. М. Бабенко, О. Ю. Бусол, О. М. Костенко та ін. ; за заг. ред. Ю. В. Нікітіна, С. Ф. Денисова, Є. Л. Стрельцова. 2-ге вид. перероб. і доп. Харків : Право, 2018. 416 с.
10. Кримінологія : навч. посіб [Джужа О. М., Василевич В. В., Іванов Ю. Ф. та ін] ; за заг. ред. О. М. Джужі. К. : Прецедент, 2004. С. 134.
11. Орел Ю. В. Кримінальна відповідальність за злочини проти нормальної діяльності органів і установ пенітенціарної служби України : монографія. Харків : ТОВ «В справі», 2016. 416 с.
12. Богатирьов І.Г., Пузирьов М.С. Загальні засади пенітенціарної кримінології. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2012. № 1. С. 170–178.

Дата надходження статті: 04.08.2025

Дата прийняття статті: 27.08.2025

Опубліковано: 01.10.2025

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОВИЗНАВСТВО

УДК (341.49+341.6):341.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-3.14>

Е. Е. Кузьмін, адвокат, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МОДИФІКАЦІЯ КОНЦЕПТУ ПОКАРАННЯ У ПРАВІ ТА ПРАКТИЦІ МІЖНАРОДНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ТРИБУНАЛІВ: ВІД НЮРНБЕРГУ ДО ГААГИ

Статтю присвячено цілісному осмисленню видозмінювання загального сприйняття феномену покарання з позицій ключових правових документів, а також кейсів основних міжнародних кримінальних трибуналів і судів з моменту їх походження і дотепер.

Сформовано п'ять відособлених формацій концепту покарання з огляду на активності релевантних органів міжнародного кримінального правосуддя: Нюрнберзьку, Токійську, Балканську, Руандійську та Римську.

З'ясовано, що заснована на досвіді Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі, Нюрнберзька модель покарання полягає в його буквальному ототожненні із «актом справедливості», що підпорядковується їй через вимогу належності, а також слугує мотивованим стримуючим ефектом «інструментом забезпечення» дотримання норм міжнародного права.

Визначено, що Токійська модель покарання являє собою випрацьований Міжнародним військовим трибуналом для Далекого Сходу невід'ємний елемент суворого правосуддя, що полягає у тому, аби судити і карати, справедливо, невідкладно, абсолютно всіх воєнних злочинців, справедливим і належним чином.

Встановлено, що сформована практикою Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії, Балканська модель покарання багато в чому зводиться до його перцепції в якості «праведної альтернативи вендетти», що не тільки сприяє поверненню до верховенства права, примирення і відновлення справжнього миру, а й розкривається через цілі та функції ретрибуції та стримання (доволі ситуативно, – загальну превенцію (або стримання), осуд, «отримання за заслугою», колективне примирення, «захист суспільства», а також перевиховання).

Зауважено, що Руандійська модель покарання, як продукт діяльності Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди, представлена його уподібненням засобу стримування, справедливості, примирення та миру, що заразом також переслідує цілі відплати, стримування, виправлення та захисту суспільства.

Виявлено, що вироблена Міжнародним кримінальним судом Римська модель покарання концентрується довкола двох складових частин, – повного вираження засудження міжнародного співтовариства та пропорційності, яка відображатиме повну провину.

Наголошено на доцільності та необхідності подальшого дослідження відповідної тематики задля встановлення та уточнення закономірностей і тенденцій розвитку уявлень про практичне розуміння концепту покарання у міжнародному кримінальному праві.

Ключові слова: покарання, міжнародні кримінальні трибунали і суди, Нюрнберзький трибунал, Токійський трибунал, Міжнародний кримінальний трибунал щодо колишньої Югославії, Міжнародний кримінальний трибунал щодо Руанди, Міжнародний кримінальний суд, Римський статут, міжнародне кримінальне правосуддя, міжнародне кримінальне право.

E. E. Kuzmin. Modification of the Concept of Punishment in the Law and Practice of International Criminal Tribunals: from Nuremberg to the Hague

The article is devoted to a holistic comprehension of the variations in the overall perception of the phenomenon of punishment from the standpoint of key legal documents and cases of major international criminal tribunals and courts from the time of their origin to the present.

Five distinct formations of the concept of punishment have been formed, taking into account the activities of the relevant bodies of international criminal justice: Nuremberg, Tokyo, Balkan, Rwanda and Rome.

It is found that based on the experience of the International Military Tribunal in Nuremberg, the Nuremberg model of punishment is literally identified as an “act of justice” which is subject to it through the requirement of propriety, and also serves as a deterrent-motivated “instrument for ensuring” compliance with international law.

© Е. Е. Кузьмін, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

It is determined that the Tokyo model of punishment is an integral element of stern justice developed by the International Military Tribunal for the Far East, which consists in trying and punishing, fairly, promptly, absolutely all war criminals, justly and properly.

It is established that the Balkan model of punishment, shaped by the practice of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, is largely shaped by its perception as a "righteous alternative to vendetta", which not only contributes to the return to the rule of law, reconciliation and the restoration of true peace, but also reveals itself through the goals and functions of retribution and deterrence (rather situationally, general prevention (or deterrence), condemnation, "just deserts", collective reconciliation, "protection of society", and rehabilitation).

It is noted that the Rwandan model of punishment, as a product of the International Criminal Tribunal for Rwanda, is represented by its likening to a means of deterrence, justice, reconciliation and peace, which at the same time also pursues the goals of retribution, deterrence, rehabilitation and protection of society.

It is revealed that the Rome Model of punishment developed by the International Criminal Court is concentrated around two constituent parts, – the full expression of the international community's condemnation and proportionality, which reflects the total culpability.

It is emphasized that further research on the relevant issues is expedient and necessary in order to establish and clarify the patterns and trends in the development of ideas about the practical understanding of the concept of punishment in international criminal law.

Key words: *punishment, international criminal tribunals and courts, Nuremberg Tribunal, Tokyo Tribunal, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, International Criminal Tribunal for Rwanda, International Criminal Court, Rome Statute, international criminal justice, international criminal law.*

Постановка проблеми. Розроблення валідної концепції покарання у міжнародному кримінальному праві сьогодні не вбачається можливим без обов'язкового врахування еволютивного підходу до формування поглядів на його концепт з перспективи нормативно-правового регулювання та судової практики міжнародних кримінальних трибуналів. У зв'язку з цим, особливої актуальності набуває перевірка науково-дослідної гіпотези про варіативність модифікації концепту покарання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У своєму загальному ракурсі тематика права та практики міжнародних кримінальних трибуналів резонує з академічними інтересами та відтворюється у науковому доробку цілої низки провідних фахівців, серед яких особливої уваги заслуговують напрацювання П. Ахавана, А. Брекмана, Л. Гросса, М. деГузман, Й. Дінштейна, В. Діттріх, Д. Зола, Й. Макрайови, З. Кауфмана, Г. Кельзена, Г. Кінга молодшого, А. Кліпа, Р. Нероуна, Б. Нойбергера, Р. Овері, В. Оостервельд, К. Райта, К. Селларс, Д. Сімпсона, Ю. Тана, К. Томушата, Д. Фінча, Й. Хігураші, Е. Хули та ін. У той же час проблематика покарання в цьому контексті все ще залишається такою, що потребує більш чіткого та зосередженого акцентування.

Мета статті – теоретико-прикладне осмислення еволютивної динаміки розвитку уявлень про «покарання» і його сприйняття крізь призму права та практики міжнародних кримінальних трибуналів.

Виклад основного матеріалу. Немисливо сьогодні не погодитись із Й. Дінштейном в тому, що попри всі існуючі крізь роки дорікання [1, с. 153, 171; 2, с. 146, 162; 3, с. 830 тощо], внесок Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі у розвиток міжнародного кримінального права в дійсності просто неможливо переоцінити [4, с. 1]. Відтак аніскільки не ідеалізуючи наявні огріхи, здобутки Нюрнбергу для процесу становлення [5, с. 1] та здатності досягнення прогресу у зміцненні міжнародного права в майбутньому [6, с. 20] й дійсно напевно складно перебільшити. Уособлення першості – перший у своєму роді й перший у серії судових процесів [7, с. 357], перший в історії міжнародний кримінальний процес [8, с. 38], вперше в історії мав на меті притягнути топ-чиновників на лаву підсудних, щоб вони відповіли за свої злочини [9, с. 335], перший в історії людства міжнародний судовий процес над головними воєнними злочинцями [9, с. 335], вперше в сучасній історії лідери переможеної країни були звинувачені у вчиненні тяжких злочинів, що ставлять під загрозу основи мирного співіснування між окремими людьми і народами: злочинів проти миру, воєнних злочинів і злочинів проти людяності [3, с. 830], вперше злочини, які зазвичай належали до компетенції національних військових судів розглядалися міжнародним трибуналом [7, с. 356]. Важлива віха у розвитку міжнародного права – революційний крок [3, с. 830], дороговказ в оголошенні агресивної війни поза законом, що робить злочини проти міжнародного миру караними не тільки в національних, а й в міжнародних судах [6, с. 37], історичний прецедент [8, с. 38], який встановленими принципами і досягнутими результатами ставить міжнародне право на бік миру, а не агресивної війни [8, с. 38], квінтесенція величезних зусиль, що проявляється у втіленні спроможності захисту права та, зумовленого переважною вимогою суспільної свідомості в усьому цивілізованому світі, імперативу відплати за шокуючі злочини і звірства, вчинені під час Другої світової війни [6, с. 20], начало системи міжнародного кримінального правосуддя [3, с. 844], що заклало основу для створення постійно діючого Міжнародного кримінального суду [4, с. 1], і насамкінець, базис [8, с. 38], який формує визнання агресивної війни і масових звірств в якості злочинів в офіційному міжнародному праві, яке санкціонується судовим процесом і покаранням багатьох винних [8, с. 72].

Примітно, що саме в той час відбувається і фундування первинних легальних обрисів «міжнародного покарання». Тож починаючи із численних заяв про інтенцію того, що воєнні злочинці мають бути піддані

правосуддю, які знаходять своє безпосереднє юридично закріплене відображення у підписаній в Лондоні 8 серпня 1945 року Угоді між Урядом Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії, Урядом Сполучених Штатів Америки, Тимчасовим урядом Французької Республіки та Урядом Союзу Радянських Соціалістичних Республік про судове переслідування і покарання головних воєнних злочинців країн європейської осі [10, с. 280], власне «покарання» фігурує в якості його інтегральної складової. Піднесене на один щабель із «справедливим і невідкладним судом», а також ідеєю «судити і карати» головних воєнних злочинців, саме «покаранню» відводиться провідна роль і у Хартії Міжнародного військового трибуналу [11, с. 284, 286]. Задумане як «акт справедливості» [12, с. 28], відповідно до згаданого конститутивного для Трибуналу документу, «покарання» само собою детермінується вимогами справедливості та належності [11, с. 296, 300], які, у свою чергу, проходять червоною ниткою не тільки через положення Правил процедури [13, с. 23], а й відчутно пронизують наскрізь як текст Обвинувального акту [13, с. 27], так і закарбований на численних сторінках сорока двох томної, відомої як «Блакитна серія», колекції-збірника офіційних протоколів, судовий процес [14], а також власне і сам зміст Вироку Трибуналу [13, с. 171]. Вельми показово, що уїдливі зауваження стосовно імперфектності такої справедливості [15, с. 1085] змусили Трибунал адресувати цю проблему у тексті Вироку, зазначивши про те, що «... стверджувати, що несправедливо карати тих, хто всупереч договорам і запевненням напав на сусідні держави без попередження, очевидно, є неправдою, оскільки за таких обставин нападник повинен знати, що він чинить неправильно, і, крім того, що несправедливо покарати його, було б несправедливо, якби його злочин залишився непокараним [16, с. 52]. Заразом виняткове значення «покарання» надалі увіковічується у представленому Генеральним секретарем Меморандумі, в якому наголошувалось на тому, що «... відтепер розпалювачі нових війн повинні знати, що за їхні злочини існують і закон, і покарання [17, с. 11]. А згодом і взагалі оформлюється в якості стрижневого елементу Першого принципу (Принцип I) Принципів міжнародного права, визнаних в Статуті Нюрнберзького трибуналу та Вироку Трибуналу, – будь-яка особа, яка вчиняє діяння, що є злочином за міжнародним правом, несе за нього відповідальність і підлягає покаранню [18, с. 2], що у Доповіді Комісії міжнародного права Генеральній Асамблеї ООН супроводжується коментарем про те, що «... злочини проти міжнародного права вчиняються людьми, а не абстрактними суб'єктами, і тільки шляхом покарання осіб, які вчиняють такі злочини, можна забезпечити дотримання норм міжнародного права ...» [19, с. 374]. Відтак беззастережне засудження огидних злочинів та осіб, відповідальних за них [20, с. 1] зрештою поволі кристалізується у доктринальну перцепцію «покарання», як такого, що має бути мотивоване «... насамперед його стримуючим ефектом, імпульсом, який воно дає для покращення стандартів міжнародної поведінки, і, якщо теорія покарання є достатньо широкою, імпліцитним засудженням безжалісності та незаконної сили як інструментів досягнення національних цілей ...» [7, с. 362].

Наступною справді історичною спробою реально «... домогтися того, щоб покарання неодмінно слідувало за злочином ...» [21, с. 20] безперечно вбачається Міжнародний військовий трибунал для Далекого Сходу в Токіо, що подібно до Трибуналу в Нюрнберзі, також був створений союзними державами у відповідь на масові звірства, які були вчинені під час Другої світової війни, в результаті чого був закладений «... неоціненний фундамент для побудови сучасного міжнародного кримінального права ...» [22, с. 1]. Незважаючи на характерні риси, притаманні кожному з цих Трибуналів, зокрема очевидні відмінності в їхніх структурах, штатах та діяльності, передомінуючою установкою постає формування стійкого враження про коректність їх назви «трибуналами-близнюками» [23, с. 764, 761]. Більш того, наявність споріднених спільностей цих обидвох історичних процесів [22, с. 1] і взагалі приводить до того, що Токійський судовий процес над воєнними злочинцями [24, с. 52] чимраз далі починає іменуватись «Іншим Нюрнбергом» [24, с. 27] або ж «Токіобергом» [25, с. 17].

Не беручись судити про абсолютну істинність наведених глобальних тверджень в моменті, достатньо справедливою в цьому контексті видається принаймні ситуація із т. зв. «Токійською формацією покарання». Спеціальна прокламація Верховного головнокомандувача союзних сил Д. Макартура багато в чому ніби «віддзеркалює» Лондонську угоду у розрізі «декларування» намірів про притягнення до відповідальності воєнних злочинців, доповнюючи їх тим, що правосуддя має бути суворим, а також таким, що буде застосоване до всіх без винятку воєнних злочинців [26, с. 20]. Хартія Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу, аналогічно Нюрнберзькій Хартії, містить приписи щодо мети заснування і діяльності Трибуналу, – справедливий і невідкладний суд та покарання головних воєнних злочинців на Далекому Сході, а також спеціальну заувагу стосовно того, що далекосхідних воєнних злочинців слід судити і карати справедливим й належним покаранням [27, с. 21–22, 31, 25]. Така філософія вкотре, так чи інакше, прослідковується, як в Правилах процедури Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу (25 квітня 1946 року) [28, с. 13], так і в Обвинувальному акті [28, с. 13] та Вироку Трибуналу [29]. І саме в останньому «... цей Трибунал повністю погоджується із наведеними вище висновками Нюрнберзького трибуналу та аргументацією, на підставі якої вони були зроблені ...» [30, с. 128], чим фактично перепідтверджуються майже цілком тотожна загальна візія і місія тогочасного «покарання».

Подальший розвиток бачення «покарання» безсумнівно пов'язується із утворенням і функціонуванням Міжнародного трибуналу для судового переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення

міжнародного гуманітарного права, вчинені на території колишньої Югославії з 1991 року. Його поява в засновницькій Резолюції Ради Безпеки ООН обумовлюється рішучістю покласти край широкомасштабним і кричущим порушенням міжнародного гуманітарного права, що відбувались на території колишньої Югославії, і особливо в Республіці Боснія і Герцеговина, включаючи масові вбивства, масовані, організовані і систематичні затримання і звальтування жінок, а також продовження практики «етнічних чисток», в тому числі з метою набуття і утримання територій та вжити ефективні заходи для притягнення до відповідальності осіб, винних у їх вчиненні й сприяти відновленню та підтримці миру, забезпечити припинення таких порушень та їх ефективне усунення [31, с. 1]. Разом з тим, всупереч такій вибуховій риторичі, текст відповідного міжнародного документу не містить жодної згадки про покарання. Втім, доволі помірні застереження передбачаються і в положеннях Оновленого Статуту Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії [32]. Так, в основоположному документі містяться скоріше лише поодинокі референси до «покарання», і, як не парадоксально, виключно в частині опису актів, за які має наставати покарання, як складову злочину геноциду, а також за змістом положень, присвячених індивідуальній кримінальній відповідальності, зокрема випадків неможливості пом'якшення покарання шляхом апелювання до службового становища, незвільнення від кримінальної відповідальності начальника за непокарання підлеглих, які вчиняли злочини, а також можливості врахування факту виконання наказу для цілей пом'якшення покарання, якщо Трибунал визнає, що цього вимагає правосуддя [32, с. 6]. Опосередковано релевантні «покаранню» тези, хоча і в іншій термінологічній формі, матеріалізуються в розрізі питань проголошення судового рішення, винесення вироку та призначення покарання, серед яких особливе значення відводиться необхідності врахування таких факторів, як тяжкість злочину та індивідуальні обставини засудженого [32, с. 12]. Схожа ситуація спостерігається і в Правилах процедури та доказування, які, у свою чергу, також фактично зводяться не більш як до деяких ремарок щодо призначення покарання, – факторів, що мають братись до уваги: обтяжуючі обставини; пом'якшуючі обставини, включаючи істотне співробітництво з Прокурором засудженої особи до або після винесення вироку; загальну практику щодо покарань у вигляді позбавлення волі в судах колишньої Югославії; а також ступінь відбуття будь-якого покарання, призначеного судом будь-якої держави засудженій особі за те ж саме діяння [33, с. 105]. Дещо більша деталізація знаходиться у судовій практиці Трибуналу, зокрема у першому вироку за злочин проти людяності, винесеному міжнародним судом з часів процесів у Нюрнберзі та Токіо [34]. Отож у рішенні у справі Д. Ердемовича «Ферма Піліца», судді Судової палати Трибуналу констатуючи відсутність чітких вказівок щодо визначення покарання за злочин проти людяності та обережність у використанні рекурсії до функцій покарань, визначених у національних кримінальних системах, приходять до висновків, що безкарність винних лише підживлюватиме прагнення до помсти в колишній Югославії, ставлячи під загрозу повернення до «верховенства права», «примирення» і відновлення «справжнього миру», а цілі та функції покарання у найбільш широкому сенсі можуть бути виплекані із завдань Міжнародного Трибуналу, як їх бачить Рада Безпеки, тобто загальна превенція (або стримання), осуд, ретрибуція (або «отримання за заслугою»), а також колективне примирення [35, с. 26, 27, 24, 25]. Подібна ідея чимдалі частіше, хоча і в своєму варіативному вигляді, як «ретрибуція та стримання» (часом також «захист суспільства» і перевиховання) поділяється суддями в інших кейсах, зокрема Д. Тадича («Прієдор») [36, с. 6], Т. Блашкича («Долина Лашва») [37, с. 249] та інших, чим значно розширює уяву про «образ покарання» на відповідному етапі розвитку міжнародного кримінального права.

Безпрецедентний експеримент в інституційному будівництві ООН [38, с. 501], що полягав у створенні міжнародного кримінального трибуналу для розслідування звірств, вчинених у Європі, став підґрунтям для застосування цього досвіду щодо конфлікту в Африці [39, с. 509–510]. У зв'язку з цим, започаткування Міжнародного кримінального трибуналу щодо Руанди було розцінене пізніше як цілком логічний наслідок створення Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії [39, с. 509–510] та досить закономірна реакція на геноцид тутсі в «Країні тисячі пагорбів» [40]. Через таку спорідненість, як і Токіо для Нюрнбергу, Руанда для колишньої Югославії представляється «сестрою-близнюкою» [39, с. 509–510]: майже ідентична Резолюція про заснування [41], подібний Статут [42], ледь не тотожні Правила процедури та доказування МКТР [43]. Схожа і судова практика, яка у багатьох відношеннях зводиться до «... тематики стримування, справедливості, примирення та миру ...» [44, с. 206], а також «... цілей відплати, стримування, виправлення та захисту суспільства ...» [45, с. 358], що лише укорінює попередньо сформоване «балканське враження» про концепт покарання. Водночас слід зазначити, що основна увага суддів була прикута до питання визначення належного вироку, – його індивідуалізації відповідно до особистих обставин обвинуваченого, тяжкості вчинених злочинів, а також обтяжуючих та пом'якшувальних обставин [44, с. 206–209; 45, с. 358–361; 46, с. 322].

Кульмінацією ж процесу кодифікації та прогресивного розвитку норм міжнародного кримінального права, що «... визначають злочини міжнародного характеру та передбачають покарання за них ...» [47, с. xiii] натеper повсюдно нарікається Римський статут Міжнародного кримінального суду [48]. Визначний документ [49, с. 11–12], як власне і перший у світі постійний міжнародний кримінальний трибунал [50, с. x], які, здавалось би, принаймні, на перший погляд, мають бути апофеозом усіх відомих передових досягнень, натомість виглядають щонайменше «надзвичайно стримано» у юридичній риторичі відносно «покарання». Римський статут [48] за своїм змістом в цій частині «дуже нагадує» Статуту Трибуналів ООН

[32; 42]. Аналогічно, за певних незначних, на нашу думку, ремарок [51, с. 63] сприймається і ситуація з Правилами процедури та доказування [33; 43]. Разом з тим необхідно зауважити, що сформоване попередніми Трибуналами загальне уявлення про «покарання» все ж таки уточнюється судовою практикою Міжнародного кримінального суду, розширюючи його розуміння обов'язковим врахуванням таких інших внутрішніх компонентів, як «повне вираження засудження міжнародного співтовариства», «необхідності визнання шкоди, заподіяної жертвам» (за умови, якщо вони не будуть засобом помсти, як такої), а також «пропорційністю, яка відображатиме повну провину» [52, с. 128, 129].

Висновки. Таким чином, комплексний ретро-модерновий аналіз приписів основних міжнародних документів та змісту показових вироків епохальних міжнародних кримінальних трибуналів і судів зумовлює можливість свідчити про існування низки різноманітних формацій концепту покарання: починаючи від Нюрнберзької, закінчуючи Гаазькою, в яких його сприйняття вбачається суттєво відмінним, – від домінуючої ідеї до того, що поступово, і схоже цілеспрямовано, відсувається на задній план. І саме подальший пошук переконливих аргументів на користь верифікації або спростування двох цих умовиводів вважається доцільним задля побудови достеменно вивіреної концепції покарання у міжнародному кримінальному праві.

Список використаних джерел:

1. Kelsen H. Will the Judgment in the Nuremberg Trial Constitute a Precedent in International Law? *The International Law Quarterly*. 1947. Vol. 1. No. 2. Pp. 153–171.
2. Nerone F. R. The Legality of Nuremberg. *Duquesne University Law Review*. 1965. Vol. 4. No. 1. Pp. 146–162.
3. Tomuschat C. The Legacy of Nuremberg. *Journal of International Criminal Justice*. 2006. Vol. 4. Iss. 4. Pp. 830–844.
4. Dinstein Y. The International Military Tribunal at Nuremberg. *Israel Yearbook on Human Rights*. 2007. Vol. 37. Pp. 1–18.
5. Overy R. The Nuremberg Trials: International Law in the Making. *From Nuremberg to The Hague: The Future of International Criminal Justice* / ed. by P. Sands. New York : Cambridge University Press, 2003. Pp. 1–29.
6. Finch G. A. The Nuremberg Trial and International Law. *The American Journal of International Law*. 1947. Vol. 41. No. 1. Pp. 20–37.
7. Gross L. The Punishment of War Criminals: The Nuremberg Trial (First Part). *Netherlands International Law Review*. 1955. Vol. 2. Iss. 4. Pp. 356–374.
8. Wright Q. The Law of the Nuremberg Trial. *The American Journal of International Law*. 1947. Vol. 41. Iss. 1. Pp. 38–72.
9. King Jr. H. T. The Legacy of Nuremberg. *Case Western Reserve Journal of International Law*. 2002. Vol. 34. Iss. 3. Pp. 335–356.
10. Agreement by the Government of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland, the Government of the United States of America, the Provisional Government of the French Republic and the Government of the Union of Soviet Socialist Republics for the Prosecution and Punishment of the Major War Criminals of the European Axis. Signed at London, on 8 August 1945. *United Nations – Treaty Series*. 1951. No. 251. Pp. 280–284. URL: <https://surl.lu/bbrhnb> (date of access: 31.07.2025).
11. Charter of the International Military Tribunal. *United Nations – Treaty Series*. 1951. No. 251. Pp. 284–300. URL: <https://surl.li/janhad> (date of access: 31.07.2025).
12. Zolo D. Victors' Justice: From Nuremberg to Baghdad / trans. by M. W. Weir. London ; New York : Verso, 2009. 189 pp.
13. Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Nuremberg, 14 November 1945 – 1 October 1946. Nuremberg, 1947. Vol. I : Official Text in the English Language. Official Documents. 367 pp.
14. Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Nuremberg, 14 November 1945 – 1 October 1946. The Official Record of the Trial of the Major Civilian and Military Leaders of Nazi Germany Who were Accused of War Crimes. URL: <https://biotech.law.lsu.edu/Books/blue/> (date of access: 31.07.2025).
15. Sellars K. Imperfect Justice at Nuremberg and Tokyo. *European Journal of International Law*. 2010. Vol. 21, Iss. 4. Pp. 1085–1102.
16. International Military Tribunal (Nuremberg) : Judgment of 1 October 1946. 179 pp. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/45f18e/pdf/> (date of access: 31.07.2025).
17. The Charter and Judgment of the Nurnberg Tribunal: History and Analysis (Memorandum Submitted by the Secretary-General) / United Nations-General Assembly ; International Law Commission. Lake Success ; New York. 1949. 99 pp. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_5.pdf (date of access: 31.07.2025).
18. Principles of International Law Recognized in the Charter of the Nürnberg Tribunal and in the Judgment of the Tribunal – 1950. United Nations, 2005. 3 pp. URL: <https://surl.cc/mctxqx> (date of access: 31.07.2025).
19. Formulation of the Nürnberg Principles. Text of the Nürnberg Principles Adopted by the International Law Commission: Document: A/CN.4/L.2. Extract from the Yearbook of the International Law Commission. 1950, Vol. II. Pp. 374–378. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_l2.pdf (date of access: 31.07.2025).

20. Hula E. Punishment for War Crimes. *Social Research*. 1946. Vol. 13. No. 1. Pp. 1–23.
21. Gross L. The Punishment of War Criminals: The Nuremberg Trial (Second Part). *Netherlands International Law Review*. 1956. Vol. 3. Iss. 1. Pp. 10–24.
22. Dittrich V. E., Makraiová J. Towards a Fuller Appreciation of the Tokyo Tribunal. *The Tokyo Tribunal: Perspectives on Law, History and Memory* / ed. by V. E. Dittrich, K. von Lingen, P. Osten, J. Makraiová. Brussel : Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2020. Pp. 1–15.
23. Kaufman Z. D. The Nuremberg Tribunal v. the Tokyo Tribunal: Designs, Staffs, and Operations. *The John Marshall Law Review*. 2010. Vol. 43. No. 3. Pp. 753–768.
24. Brackman A. C. The Other Nuremberg: The Untold Story of the Tokyo War Crimes Trials. New York : William Morrow and Company, Inc., 1987. 432 pp.
25. Simpson G. Opening Reflections: Tokyooberg. *The Tokyo Tribunal: Perspectives on Law, History and Memory* / ed. by V. E. Dittrich, K. von Lingen, P. Osten, J. Makraiová. Brussel : Torkel Opsahl Academic EPublisher, 2020. Pp. 17–28.
26. Special Proclamation. Establishment of an International Military Tribunal for the Far East. *Treaties and Other International Agreements of the United States of America (1776–1949)* / comp. by C. I. Bevans. Vol. 4: Multilateral (1946–1949). Department of State Publication, 1970. Pp. 20–21. URL: https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.3_1946%20Tokyo%20Charter.pdf (date of access: 31.07.2025).
27. Charter of the International Military Tribunal for the Far East (26 April 1946). *Treaties and Other International Agreements of the United States of America (1776–1949)* / comp. by C. I. Bevans. Vol. 4: Multilateral (1946–1949). Department of State Publication, 1970. Pp. 27–32. URL: <https://surl.li/cxurav> (date of access: 31.07.2025).
28. Documents on the Tokyo International Military Tribunal: Charter, Indictment and Judgments / ed. by N. Boister, R. Cryer. New York : Oxford University Press, 2008. 1470 pp.
29. International Military Tribunal for the Far East : Judgment of 4 November 1948. URL: <https://www.legal-tools.org/doc/8bef6f/pdf> (date of access: 31.07.2025).
30. Higurashi Y. Law and Politics in the Tokyo Trial. *Modern Japan's Place in World History: From Meiji to Reiwa* / ed. by M. Yamauchi, Y. Hosoya ; trans. by K. Krulak. Singapore : Springer, 2023. Pp. 123–133.
31. Security Council Resolution 827 (1993) [On Establishment of the International Tribunal for Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991]. 3 pp. URL: <https://surl.lt/muuxpp> (date of access: 31.07.2025).
32. Updated Statute of the International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia. United Nations, 2009. pp. 5–14. URL: <https://surl.li/frzkae> (date of access: 31.07.2025).
33. Rules of Procedure and Evidence of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. United Nations, 2015. 118 pp. URL: <https://surl.lt/aacujy> (date of access: 31.07.2025).
34. The International Criminal Tribunal Hands Down Its First Sentence: 10 Years of Imprisonment for Dražen Erdemović : Summary of Trial Chamber Judgment. Press Release, CC/PIO/133-E. The Hague, 29 November 1996. URL: <https://surl.li/gezdwu> (date of access: 31.07.2025).
35. The Prosecutor v. Dražen Erdemović : Sentencing Judgement of 29 November 1996. The Trial Chamber. Case No. IT-96-22-T. 58 pp. URL: <https://surl.lu/asgkhf> (date of access: 31.07.2025).
36. The Prosecutor v. Duško Tadić : Sentencing Judgement of 11 November 1999. The Trial Chamber. Case No. IT-94-1-Tbis-R117. 18 pp. URL: <https://surl.lt/bqdjdo> (date of access: 31.07.2025).
37. The Prosecutor v. Tihomir Blaškić : Judgement of 3 March 2000. The Trial Chamber. Case No. IT-95-14-T. 270 pp. URL: <https://surl.lt/mcpdlt> (date of access: 31.07.2025).
38. Akhavan P. The International Criminal Tribunal for Rwanda: The Politics and Pragmatics of Punishment. *The American Journal of International Law*. 1996. Vol. 90, Iss. 3. Pp. 501–510.
39. Klip A. The Legacy of the International Criminal Tribunal for Rwanda. *The International Criminal Court and Africa: One Decade On* / ed. by E. A. Ankumah. Cambridge ; Antwerp ; Portland : Intersentia, 2016. Pp. 509–524.
40. Neuberger B. Rwanda 1994: Genocide in the “Land of a Thousand Hills”. Sheffield ; Bristol : Equinox, 2017. 217 pp.
41. Founding Resolution 955 and First Statute of the International Criminal Tribunal for Rwanda. 15 pp. URL: <https://surl.li/imtsci> (date of access: 31.07.2025).
42. Statute of the International Tribunal for Rwanda. United Nations, 2010. Pp. 59–82. URL: <https://surl.lu/vpakdq> (date of access: 31.07.2025).
43. ICTR Rules of Procedure and Evidence : adopted on 29 June 1995; as amended on: 13 May 2015. 137 pp. URL: <https://surl.li/wtbvis> (date of access: 31.07.2025).
44. The Prosecutor v. Juvénal Kajelijeli : Judgment and Sentence of 1 December 2003. Trial Chamber II. Case No. ICTR-98-44A-T. 218 pp. URL: <https://surl.lu/xpqelz> (date of access: 31.07.2025).
45. The Prosecutor v. Ferdinand Nahimana, Jean-Bosco Barayagwiza, Hassan Ngeze : Judgment and Sentence of 3 December 2003. Trial Chamber I. Case No. ICTR-99-52-T. 361 pp. URL: <https://surl.li/uhwyib> (date of access: 31.07.2025).
46. The Prosecutor v. Augustin Ndirabatswe : Judgment and Sentence of 20 December 2012. Trial Chamber II. Case No. ICTR-99-54-T. 362 pp. URL: <https://surl.lu/azvkyn> (date of access: 31.07.2025).

47. Rome Statute of the International Criminal Court: Article-by-Article Commentary / ed. by K. Ambos. 4th ed. München ; Oxford ; Baden-Baden ; New York : Beck ; Hart ; Nomos, 2022. 3064 pp.
48. Rome Statute of the International Criminal Court. International Criminal Court : The Hague, 2011. 58 pp. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/RS-Eng.pdf> (date of access: 31.07.2025).
49. Tan Y. The Rome Statute as Evidence of Customary International Law. Leiden ; Boston : Brill Nijhoff, 2021. 419 pp.
50. The Elgar Companion to the International Criminal Court / ed. by M. M. deGuzman, V. Oosterveld. Cheltenham ; Northampton : Edward Elgar Publishing Limited, 2020. 421 pp.
51. Rules of Procedure and Evidence of the International Criminal Court. URL: <https://surl.li/yruoqu> (date of access: 31.07.2025).
52. The Prosecutor v. Dominic Ongwen : Sentence of 6 May 2021. Trial Chamber IX. Situation in Uganda. Case No. ICC-02/04-01/15. 139 pp. URL: <https://surl.li/thkhpp> (date of access: 31.07.2025).

Дата надходження статті: 30.07.2025

Дата прийняття статті: 04.08.2025

Опубліковано: 01.10.2025

МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-3.15>

Д. О. Разуменко, кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики викладання
суспільно-правових дисциплін
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ОПИТУВАНЬ У КОНТЕКСТІ МЕТОДОЛОГІЇ ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Стаття присвячена правовим засадам опитувань у контексті методології правових досліджень. Метою було визначено: конкретизувати вузлові правові засади опитувань у контексті методології досліджень у сфері права. Методологією цієї публікації вміщено порівняльно-правовий аналіз нормативних документів національного законодавства і міжнародних регуляторних документів. Висновки. Констатовано, що для правових досліджень важливий алгоритм реалізації правових засад, чітке дотримання відповідності цільовому призначенню опитування, узгоджуваність процедур використання отриманих результатів, видів опитування, суб'єктів опитування. У статті стисло розкрито чинне національне законодавство, яким регульовано загальні засади інформаційних відносин, порядок отримання інформації та її оприлюднення, розповсюдження. Виділено такі аспекти проведення опитування у контексті правових досліджень: добровільність участі, інформована згода, анонімність та конфіденційність, обов'язковий захист персональних даних, відповідність етичним нормам. Міжнародні документи визначають професійні та етичні принципи, рекомендації до опитування. Загальний регламент про захист даних (GDPR) Європейського Союзу, Керівними принципами ОЕСЗ щодо захисту приватності та транскордонних потоків персональних даних, Міжнародним кодексом ICC/ESOMAR щодо маркетингових і соціологічних досліджень, розвідок у сфері вивчення громадської думки та аналізу даних, порівняно з українськими нормативами, увага приділена таким принциповим аспектам, як: справедливої і законної обробки даних, цільової орієнтації, адекватності, доречності, не надмірності даних, їх точності, зберігання і використання у суворих рамках безпечності, прозорості і підзвітності. Перспективою подальшого розроблення теми цієї публікації бачимо в формуванні регламентів, регуляторних документів щодо підготовки і проведення опитування у правових дослідженнях для полегшення роботи здобувачів третього рівня вищої освіти, єдності організаційних моментів під час корпоративних наукових заходах і подіях. Важливі питання етичного порядку у випадках міжнародної співпраці.

Ключові слова: правнича освіта, університет, наука, опитування, здобувач, захист, конфіденційність, наукова етика.

D. O. Razumenko. Legal foundations of surveys in the context of legal research methodology

The article is devoted to the legal basis of surveys in the context of legal research methodology. The objective was to specify the key legal basis of surveys in the context of research methodology in the field of law. The methodology of this publication is based on a comparative legal analysis of normative documents of national legislation and international regulatory documents. Conclusions. It is stated that for legal research, it is important to have an algorithm for implementing legal principles, strict adherence to the intended purpose of the survey, consistency in the procedures for using the results obtained, types of surveys, and survey subjects. The article briefly describes the current national legislation that regulates the general principles of information relations, the procedure for obtaining information and its publication and dissemination. The following aspects of conducting surveys in the context of legal research are highlighted: voluntary participation, informed consent, anonymity and confidentiality, mandatory protection of personal data, and compliance with ethical standards. International documents define professional and ethical principles and recommendations for surveys. The General Data Protection Regulation (GDPR) of the European Union, the OESZ Guidelines on the Protection of Privacy and Cross-Border Flows of Personal Data, the ICC/ESOMAR International Code on Marketing and Social Research, research in the field of public opinion and data analysis, compared to Ukrainian standards, attention is paid to such fundamental aspects as: fair and lawful data processing, purposefulness, adequacy, relevance, non-excessiveness of data, their accuracy, storage and use within strict security frameworks, transparency, and accountability. We see the prospect of further development of the topic of this publication in the formation of regulations and regulatory documents on the preparation and conduct of surveys in legal research to facilitate the work of third-level higher education applicants and the unity of organizational aspects during corporate scientific events and activities. Important ethical issues in cases of international cooperation.

Key words: legal education, university, science, survey, applicant, protection, confidentiality, scientific ethics.

© Д. О. Разуменко, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

Постановка проблеми. Опитування є важливим методом правового дослідження. Цей метод дозволяє отримати унікальну інформацію, яка зазвичай не доступна через аналіз нормативно-правових актів, судових рішень, інших офіційних документів. Не заперечна значущість опитування у дослідженні рівня правосвідомості та правової культури різних категорій громадян. Адже під час опитування (анкетного, за допомогою цифрових сервісів, усно з фіксацією результатів, письмового тощо) можна з'ясувати, як учасники різних суспільно-правових відносин розуміють, приймають і готові виконувати нормативні приписи, закони, правила. Опитування незамінне для оцінки ефективності чинних правових норм в частині досяжності цілей, які визначені законодавцем. Опитування дають змогу виявити міру довіри громадян до національної правової системи, виявити наявні перешкоди правової соціалізації, колізій у чинному законодавстві та визначити шляхи їх усунення.

Опитування широко використовується у правозастосовній практиці для виявлення внутрішній суперечностей у законодавстві для подальшого удосконалення. Опитування вкрай цінне для визначення оцінки впливу правових реформ через реакції суспільства у потоці подій, визначення рівня обізнаності і задоволеності змінами, суб'єктивації норм (визначення їх актуальності, потреби удосконалення, оновлення тощо). Результати опитування традиційно впливають на прогнозування і розроблення нових законопроектів на основі громадської думки, наявних суспільних потреб. На відміну від офіційної правової статистики опитування зазвичай виносить на широкий загальний проблематику, яка допоможе у вирішенні складних питань розвитку бізнесу, поширення корупційних практик, аналізу відповідних чинників розвитку корупції, дослідити особливі правові проблеми (наприклад, права окремих категорій населення, біженців, внутрішньо переміщених осіб, осіб з інвалідністю тощо), бар'єри у доступі до правосуддя. Актуальність і доцільність цієї публікації визначається потребою реалізації позицій Дорожньої карти інтеграції України до Європейського дослідницького простору [2], Пактом про дослідження та інновації в Європі [7] []

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Предмет цієї наукової розвідки – правові засади опитування – вивчається у комплексі методології науки у галузі права. У цьому аспекті цінні міркування і висновки презентовано С. Бостан з позицій аналізу позитивістської та соціологічної парадигм у правознавстві [1], фундаментальних підходів у методології права (М. Кельман) та інших фахівців-методологів [6; 9; 10]. Безпосередньо про анкетування як різновид опитування висвітлено матеріал у статті Є. Півнюва [8]. Р. Сибірнян анкетування відносить до групи регіональних методів дослідження, «тобто конкретизовані галузеві методи, у назві яких відбиті окремі явища, процеси (наприклад, спектральний аналіз, анкетування, кореляційний аналіз і т.п.), теорії яких розробляються відповідними науками» [11]. Не заглиблюючись в проблематику класифікації широкого спектру методів дослідження, зосередимо увагу на вузлових аспектах використання опитування у правових дослідженнях, практика яких має суворо узгоджуватися із конституційно визначеними основоположними правами і свободами людини і громадянина, зокрема правами на повагу до приватного і сімейного життя, не втручання в особисте життя, на свободу думки і слова, інших.

Мета статті полягає у конкретизації вузлових правових засад опитувань у контексті методології досліджень у галузі права.

Виклад основного матеріалу. Правові засади опитувань не лише у сфері правових досліджень, а й в інших галузях знань, визначаються низкою нормативно-правових актів, локальними документами. Для правових досліджень важливий не лише алгоритм реалізації правових засад, а також – чітке дотримання відповідності цільовому призначенню власне самого опитування, узгоджуваності процедур використання отриманих результатів, видів опитування, суб'єктів опитування.

Національне законодавство формує базові вимоги до організації і проведення опитування. Зокрема Законом України «Про захист персональних даних» закріплено принципи, права суб'єктів, які опитуються, вимоги згоди на обробку, цілі збору, порядок зберігання та захисту даних [5]. На превеликий жаль, типовою лишається тенденція формального підходу, коли в опитувальнику відповідна комірка є обов'язковою, без роз'яснення меж відповідальності організаторів опитування за зберігання і захист зібраних даних. Особливо слід звернути увагу на недопущення використання опитувань широкого загального респондентів у соціальних мережах, медіа, в якості елементів маніпулятивних технологій чи дискримінації за будь-якою ознакою. Це можливо за системної роботи у напрямі формування критичного мислення та інформаційної та медійної гігієни в учасників усіх суспільно-правових відносин.

Як відомо, згода на участь в будь-якому опитуванні за замовчуванням є обов'язковою. Під час організації науково-практичних заходів доцільним вбачається завчасно оприлюднювати і програми опитувань, якщо такі передбачені моніторинговими чи аналітичними завданнями того чи іншого заходу. Крім того, вже стало нормою використання форм опитувальників під час реєстрації учасників науково-практичних заходів, подій тощо. Варто звернути увагу на те, що у таких випадках доречним видається повідомлення учасників заходу про способи захисту зібраних персональних даних, вказувати, як саме будуть використані зібрані дані, наприклад, для зворотного зв'язку, створення спільного документу проекту резолюції, рішення тощо.

Серед обмежень обробки визначають такі: заборонено обробку даних про особливі категорії, наприклад, расове чи етнічне походження (доволі часто одним із запитань є вказівка громадянства, місця

проживання, місця народження та ін.), політичні, релігійні чи світоглядні переконання (такі концепти є багатокomпонентними, і час від часу так само можна натрапити на форми опитувальників, які передбачають запитання з фіксацією таких елементів).

Обов'язковим є повідомлення цілей до проходження опитування. Цілі визначаються чітко, максимально просто для розуміння широким загалом респондентів. Цілі опитування мають вказувати також на спосіб обробки отриманих даних. Будь-яке відхилення від заявлених цілей може мати правові наслідки – адміністративні чи кримінальні.

Законами України «Про інформацію» та «Про доступ до публічної інформації» врегульовано загальні засади інформаційних відносин, порядок отримання інформації та її оприлюднення, розповсюдження [4]. Відповідно до статті 23 Закону України «Про інформацію» діє пряма заборона збирання відомостей про особу без її попередньої згоди, за винятком випадків, передбачених законом [4]. Законом України «Про національну поліцію» регламентується опитування осіб поліцейськими, а саме: підстави для опитування, добровільність (можливість відмови від надання інформації), процедурні моменти опитування неповнолітніх (опитування припустиме виключно за участю одного з батьків, іншого законного представника або педагога). Кримінальний процесуальний кодекс України, Цивільний процесуальний кодекс України, Кодекс України про адміністративні порушення, Виборчий кодекс України – ці документи регулюють порядок проведення опитування у межах відповідних процесуальних дій.

Вивчення чинного національного законодавства дає змогу виділити низку вузлових аспектів проведення опитування у контексті правових досліджень. Перелічимо їх.

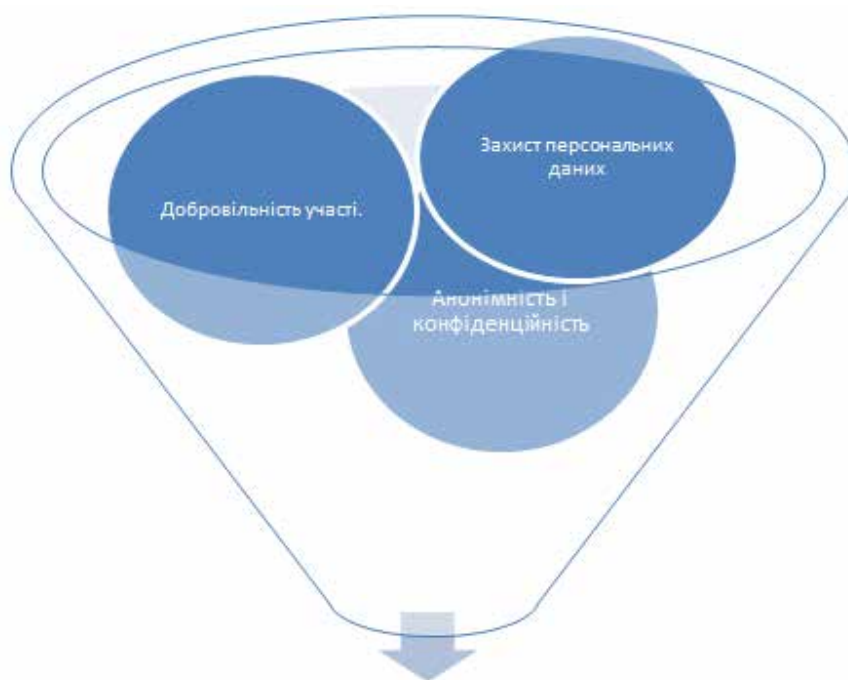
Перше. Добровільність участі в опитуваннях, мета яких визначається програмою дослідження чи наукового заходу, події, але не, наприклад, процедурами у кримінальному провадженні. Інформована згода передбачає чітке визначення і повідомлення респондентам мети опитування, ініціаторів його проведення, повідомлень про те, як будуть використані отримані дані, також доречно конкретизувати права респондентів та інших учасників опитування.

Друге. Анонімність та конфіденційність. По можливості слід забезпечити ці параметри проходження опитування, що позитивно відбивається на результативності цього методу, дає змогу верифікувати результати за допомогою інших методів і методик.

Третє. Захист персональних даних є обов'язковим для усіх, хто в будь-якій мірі долучений до збирання, обробки і зберігання персональних даних, обов'язковість забезпечення захисту від несанкціонованого доступу та видалення даних після досягнення мети їх обробки.

Системоутворювальним видається четвертий аспект – етичні норми, які синтезують елементи професійної, наукової і загальної етики (діаграма 1).

Недотримання будь-якої із перелічених засад передбачає відповідальність (адміністративну, кримінальну).

Діаграма 1. Вузлові правові засади опитування у контексті методології правових досліджень

Як відомо, опитування можуть слугувати способом перевірки певних наукових гіпотез, припущень, сформованих на основі аналізу нормативно-правових документів, матеріалів теорії та ін. поряд з перевагами використання опитування в методології правових досліджень, важливо тримати в полі уваги виклики та обмеження. Зазвичай це: суб'єктивність відповідей та залежність їх від реального психо-емоційного налаштування респондента в момент проходження опитування. Упередженість, неточність, не щирість відповідей важко завчасно попередити, однак є такі інструменти, наприклад: контрольне питання, використання різних видів запитань, відкриті запитання, інше. Особливу увагу слід звернути на те, що не правильно сформована вибірка може привести до нерепрезентативних результатів.

Якість опитування залежить від якості сформульованих запитань. На цьому етапі важливо забезпечити об'єктивність і чіткість відповідей через лаконічність і однозначність розуміння суті питання, множинності варіантів вибору відповідей і дотримання закону великих чисел.

Опитування організаційно, результатами і самим перебігом дає можливість осмислити функціональність будь-якої правової норми, концепту чи нормативного положення в реальному житті, як та чи інша категорія сприймається суспільством, які виклики постають перед правовою системою. Тому проблематика визначення і нормування правових засад опитування перебуває і в композиціях міжнародних документів.

Міжнародні документи визначають професійні та етичні принципи, рекомендації до опитування [3; 12; 13]. Усі норми спрямовані передусім на захист прав людини, зокрема права на приватність та захист даних. Серед документів, на які пропонуємо акцентувати увагу у межах заявленої мети цієї публікації, є: Міжнародні пакти ООН про права людини, Загальна декларація прав людини, зокрема стаття 12, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, стаття 17, Європейська конвенція з прав людини, стаття 8; Конвенція Ради Європи про захист осіб у зв'язку з автоматизованою обробкою персональних даних (Концепція 108) та її Модернізований Протокол (Протокол 223). Це міжнародний договір встановлює ключові принципи справедливої і законної обробки даних, збір даних для конкретних і законних цілей, адекватність, доречність, не надмірність даних, їх точність, їх зберігання і використання у суворих рамках безпечності.

Також для українських вчених-правників важливим є Загальний регламент про захист даних (GDPR) Європейського Союзу. Хоча це регулювання ЄС, глобальний характер документу стане в нагоді як державним, так і громадським інституціям, які у будь-який спосіб долучені до наукової діяльності, особливо, якщо передбачено співпрацю і обробку персональних даних громадян ЄС не залежно від їх місця знаходження. Цим документом врегульовано вимоги щодо отримання згоди, прозорості, прав суб'єктів даних (право на доступ, виправлення, видалення даних), принципів приватності за дизайном і приватності за замовчуванням. Для опитувань це передбачає: чітку згоду на участь в опитуванні (добровільно, конкретно і однозначно, інформативно), прозорість і чітке розуміння респондентами щодо мети збору даних та можливостей доступу до них, мінімізація даних (тобто, збір тільки тих даних, які є абсолютно необхідними для досягнення визначених цілей опитування), права суб'єктів опитування. Права суб'єктів опитування визначають можливість доступу до наданих даних, їх виправлення у разі потреби, видалення.

Ще один важливий документ – Керівні принципи ОЕСЗ щодо захисту приватності та трансграничних потоків персональних даних, які були оновлені 2013 р. Відповідно до них визначено вісім фундаментальних принципів захисту приватності: обмеження збору, якості даних, визначення мети, обмеження використання, безпеки, відкритості, індивідуальної участі, підзвітності. Як видно з переліку, визначені принципи охоплюють також питання наукової, професійної і загальної етики під час організації і проведення опитувань.

Так само потребує уваги організаторів опитувань у межах наукових досліджень і Міжнародний кодекс ICC/ESOMAR щодо маркетингових і соціологічних досліджень, розвідок у сфері вивчення громадської думки та аналізу даних. Цим документом актуалізовано такі принципи: прозорості (законність, чесність, правдивість усіх досліджень), принцип належної обачності (взаємодії мають бути справедливими, з дотриманням права на повагу і безпеку), принцип персональних даних передбачає те, що дослідник чи дослідники повинні чітко повідомити які дані збираються і як вони будуть використані, а також повідомити, яким чином зібрані персональні дані будуть захищені від не санкціонованого доступу або використання. Принцип етичності передбачає підтримку довіри суспільства до науки, результатів досліджень, репутації інституцій, які координують таку роботу. Цей документ визнається у світі як один з основних дороговказів під час організації опитувань.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити про те, що правові засади опитування у контексті правових досліджень є основоположними під час опису відповідних методологій. Категоричні вимоги висувуються до таких вузлових аспектів підготовки, розроблення програм та проведення опитувань у межах конкретних наукових розвідок: захист приватності і персональних даних, безпека і захист даних, добровільність та інформована згода учасників опитування, прозорість та чітке визначення мети опитування та способу і адресності використання отриманих результатів опитування. Дотримання норм професійної, наукової і загальної етики впливає на репутацію організаторів опитування і рівень довіри суспільства до результатів наукових розвідок.

Важливим є врахування нормативних документів не лише чинного національного законодавства, але й міжнародних стандартів, особливо якщо опитування охоплює громадян різних країн, або ж результати оприлюднюватимуться у міжнародних професійних наукових спільнотах.

Перспективою подальшого розроблення теми цієї публікації бачимо в формування регламентів, регуляторних документів щодо підготовки і проведення опитування у правових дослідженнях для полегшення роботи здобувачів третього рівня вищої освіти, єдності організаційних моментів під час корпоративних наукових заходах і подіях. Важливі питання етичного порядку у випадках міжнародної співпраці.

Список використаних джерел:

1. Бостан С. К. Методологія правового дослідження: поняття, структура, філософсько-світоглядні засади. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право»*. 2021. № 1(2). С. 16–28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vunobpr_2021_1_4
2. Дорожня карта інтеграції України до Європейського дослідницького простору (ERA-UA). URL: <https://surl.li/uvccho>
3. Європейська конвенція з прав людини. Документ 995_004, редакція від 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#n150
4. Закон України «Про інформацію». Документ 2657-XII, чинний, редакція від 14.06.2025, підстава – 4240-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
5. Закон України «Про захист персональних даних». Документ 2297-VI, чинний, редакція від 14.06.2025, підстава – 4240-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>
6. Кельман М. С. Юридична наука: проблеми методології. Тернопіль, 2011. 492 с.
7. Пакт про дослідження та інновації в Європі. Від 26.11.2021. (2025). URL: https://sci-com.org.ua/ract_26-11-25/
8. Півньов Є. Анкетування як метод наукового пізнання та його вплив на формування методології судово-експертних дорожньо-технічних досліджень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 1 (34). С. 187–208. DOI: 10.32353/khrife.1.2024.11 URL: <https://core.ac.uk/download/613707049.pdf>
9. Порядок проведення моніторингових досліджень в Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди 2020. URL: http://hnpu.edu.ua/sites/default/files/files/Normat_dokum/Piojenn/Poryadok.pdf
10. Правова наука України: сучасний стан, виклики та перспективи розвитку : монографія / редкол.: О. В. Петришин (голова редкол.), В. А. Журавель (заст. голови редкол.), Н. С. Кузнецова (заст. голови редкол.) [та ін.] ; Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2021. 680 с. URL: <https://surl.li/vuhhod>
11. Сибірна Р. Сучасні підходи до проведення наукових досліджень у юриспруденції. *ПРАВО.UA*. 2021. № 3. С. 28–34. DOI 10.32782/LAW.UA.2021.3.5. URL: <https://surl.li/ikniwm>
12. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. Документ 984_011, редакція від 30.11.2023, підстава – 845_003-23, 845_004-23. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
13. Щодо впровадження Європейської хартії дослідників та Кодексу працевлаштування наукових працівників. Лист Міністерства освіти і науки України № 1/9-275 від 03.05.2018. URL: <https://surl.li/yzjdgq>

Дата надходження статті: 28.07.2025

Дата прийняття статті: 04.08.2025

Опубліковано: 01.10.2025

Трибуна молодого науковця

УДК 342.330

DOI <https://doi.org/10.32782/2521-6473.2025-3.16>

В. П. Рябенко, аспірант кафедри публічного та приватного права
Університету митної справи та фінансів

ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАПОБІГАННЯ ПОДАТКОВИМ РИЗИКАМ ДЛЯ ІНВЕСТИТОРІВ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню правових механізмів, спрямованих на мінімізацію податкових ризиків для інвесторів в Україні. Розглянуто національне податкове законодавство, угоди про уникнення подвійного оподаткування та механізми альтернативного врегулювання конфліктів між інвесторами та фіскальними органами.

Особливу увагу приділено правовим гарантіям для стратегічних інвесторів, спеціальним податковим режимам та пільгам, що надаються в рамках інвестиційних договорів та економічних пріоритетних зон. Доведено, що для запобігання податковим ризикам інвесторів передбачено низку правових механізмів, які сприяють зниженню невизначеності, забезпеченню податкової стабільності та захисту прав платників податків.

Автор дослідження також проводить аналіз міжнародного досвіду щодо запобігання податковим ризикам серед інвесторів у деяких зарубіжних країнах. Зокрема, розглянуто європейську модель правового регулювання податкових відносин, досвід Сполучених Штатів Америки у сфері податкових гарантій для інвесторів, а також рекомендації Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) щодо забезпечення прозорості та прогнозованості податкової політики. Обґрунтовано необхідність застосування деякого досвіду цих держав для удосконалення податкового регулювання інвестиційної діяльності в Україні.

На основі проведеного аналізу запропоновано шляхи вдосконалення податкової політики України з метою створення стабільного та передбачуваного податкового середовища для інвесторів. До ключових рекомендацій віднесено підвищення стабільності податкового законодавства, запровадження механізму попередніх податкових консультацій із інвесторами, розвиток інституту податкового омбудсмена, спрощення податкового адміністрування та активне використання міжнародного досвіду у сфері податкового регулювання інвестиційної діяльності.

Ключові слова: податкові ризики, інвестиції, правові механізми, податкове регулювання, податкові стимули, міжнародний досвід.

V. P. Ryabenko. Legal mechanisms for preventing tax risks for investors in Ukraine

The article is devoted to the study of legal mechanisms aimed at minimizing tax risks for investors in Ukraine. The national tax legislation, double taxation agreements and mechanisms for alternative dispute resolution between investors and fiscal authorities are considered.

Particular attention is paid to legal guarantees for strategic investors, special tax regimes and benefits provided within the framework of investment agreements and economic priority zones. It is proved that to prevent tax risks for investors, a number of legal mechanisms are provided that contribute to reducing uncertainty, ensuring tax stability and protecting taxpayers' rights.

The author of the study also analyzes international experience in preventing tax risks among investors in some foreign countries. In particular, the European model of legal regulation of tax relations, the experience of the United States of America in the field of tax guarantees for investors, as well as the recommendations of the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) on ensuring transparency and predictability of tax policy are considered. The need to apply some of the experience of these states to improve tax regulation of investment activities in Ukraine is substantiated.

Based on the analysis, ways to improve Ukraine's tax policy are proposed in order to create a stable and predictable tax environment for investors. Key recommendations include increasing the stability of tax legislation, introducing a mechanism for preliminary tax consultations with investors, developing the institution of a tax ombudsman, simplifying tax administration, and actively using international experience in the field of tax regulation of investment activities.

Key words: tax risks, investments, legal mechanisms, tax regulation, tax incentives, international experience.

Постановка проблеми. Забезпечення сприятливого податкового середовища є одним із ключових чинників залучення інвестицій в Україну. Проте нестабільність податкового законодавства, складність адміністративних процедур та відсутність ефективних механізмів правового захисту інвесторів створюють значні податкові

© В. П. Рябенко, 2025

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0

ризиків. Вони можуть включати надмірне податкове навантаження, подвійну інтерпретацію норм, непрозорість податкових пільг та можливі зловживання з боку контролюючих органів. Саме тому забезпечення ефективних правових механізмів запобігання податковим ризикам є необхідною умовою підвищення інвестиційної привабливості України, сприяння економічному розвитку та інтеграції в глобальні фінансово-економічні процеси.

У зв'язку з цим, виникає необхідність у проведенні ґрунтовного науково-правового аналізу щодо визначення механізмів запобігання податковим ризикам для інвесторів в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти правового механізму забезпечення зниження податкових ризиків у сфері інвестиційної діяльності досліджували такі науковці, як І. Є. Андрющенко, Я. В. Греца, Ю. В. Гринь, З. З. Романчук, О. А. Руденко та ін. Огляд наукових робіт цих та інших вчених свідчить про те, що увага науковців, в основному, зосереджена на таких більш загальних проблемах податкового регулювання та державної інвестиційної політики, як міжнародний досвід організації податкового адміністрування (І. Є. Андрющенко, Ю. В. Гринь, О. А. Руденко та ін.) або фінансове регулювання залучення інвестиційних ресурсів в економіку України (Я. В. Греца, З. З. Романчук та ін.). Водночас, актуальних наукових робіт, присвячених саме правовим механізмам зниження податкових ризиків для інвесторів в Україні не достатньо.

Метою статті є визначення механізмів запобігання податковим ризикам для інвесторів в Україні, проведення оцінки їх ефективності таких механізмів, а також розробленню рекомендацій щодо вдосконалення податкового регулювання інвестиційної діяльності для створення стабільного та сприятливого інвестиційного середовища.

Виклад основного матеріалу. Правовий механізм запобігання податковим ризикам для інвесторів в Україні – це сукупність правових норм, інструментів і процедур, спрямованих на зниження або усунення податкових ризиків, які можуть виникнути під час здійснення інвестиційної діяльності. Загалом, цей механізм сприяє створенню стабільного та передбачуваного податкового середовища для залучення капіталу в українську економіку.

На підставі аналізу податкового законодавства України [1; 2] можна дійти висновку, що для запобігання податковим ризикам інвесторів передбачено низку інструментів, що входять до правового механізму зниженню невизначеності, забезпеченню податкової стабільності та захисту прав платників податків. До ключових інструментів у цій сфері належать:

1. Угоди про уникнення подвійного оподаткування. Так, Україна має підписані угоди з понад 70 країнами, які регулюють питання розподілу податкових прав між державами, встановлюють обмеження щодо подвійного оподаткування доходів та прибутків, а також містять механізми вирішення податкових спорів. Наприклад, Конвенція між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи та капітал від 04.03.1994 [3] та ін.

2. Спеціальні податкові режими та інвестиційні стимули: інвестиційні няні – передбачені Законом України «Про державну підтримку інвестиційних проєктів зі значними інвестиціями», що гарантують податкові пільги та адміністрування за принципом єдиного вікна [2]; режим Дія.City – особливі податкові умови для IT-бізнесу; преференції для резидентів індустріальних парків – пільговий податковий режим для промислових інвесторів.

3. Попередні податкові консультації. Положеннями Податкового кодексу України (далі – ПК України) надано платникам податків право звертатися до податкових органів за індивідуальними податковими консультаціями (ПК), що є обов'язковими для виконання та допомагають уникнути податкових ризиків [1].

4. Механізми податкового контролю та розкриття інформації, що включає: Конвенцію MLI (Multilateral Instrument) – імплементація міжнародних стандартів щодо боротьби з ухиленням від оподаткування та уникнення агресивного податкового планування [4]; автоматичний обмін податковою інформацією (CRS, FATCA) – запроваджено механізми обміну фінансовими даними для зменшення податкових зловживань.

5. Захист прав платників податків та механізми вирішення податкових спорів: бізнес-омбудсмен – сприяє захисту прав бізнесу та інвесторів у взаємодії з податковими органами; адміністративне та судове оскарження податкових рішень – регулюється нормами ПК України та Кодексу адміністративного судочинства України; міжнародні арбітражні механізми – інвестори можуть звертатися до міжнародних судів або ICSID (Міжнародного центру з урегулювання інвестиційних спорів) тощо.

6. Гарантії стабільності податкового законодавства: ПК України містить положення, які гарантують, що у разі зміни податкових правил інвестор може застосовувати норми, які діяли на момент укладення договору про інвестиції (стабілізаційні застереження) [1].

7. Спрощені процедури податкового адміністрування, що включає: електронні сервіси (Е-кабінет платника податків) для подання звітності та сплати податків; електронний реєстр відшкодування ПДВ для мінімізації затримок із поверненням коштів.

Ці механізми спрямовані на зниження податкових ризиків для інвесторів та створення сприятливого середовища для залучення капіталу в економіку України.

Однак, попри існування таких інструментів у правовому механізмі забезпечення зниження податкових ризиків для інвесторів, деякі з них потребують удосконалення та подальшого розвитку. Для розробки напрямків такого удосконалення доцільно звернутися до зарубіжного досвіду у цій сфері.

Наприклад, у США існує комплекс правових механізмів, спрямованих на запобігання податковим ризикам для інвесторів. Вони включають законодавчі гарантії, податкові стимули, механізми вирішення спорів, угоди про уникнення подвійного оподаткування та спеціальні податкові режими, а саме:

1. Стабільність та передбачуваність податкового законодавства. Податковий кодекс США (Internal Revenue Code, IRC) встановлює чіткі правила для оподаткування бізнесу та інвесторів [5]. Окремі того, важливі податкові зміни ухвалюються на федеральному рівні через Конгрес США та зазвичай супроводжуються тривалими перехідними періодами.

2. Угоди про уникнення подвійного оподаткування. США підписали податкові угоди з понад 60 країнами, що дозволяють уникати подвійного оподаткування та регулювати податкові зобов'язання міжнародних інвесторів.

3. Податкові стимули та спеціальні режими для інвесторів: зони можливостей (Opportunity Zones) – податкові пільги для інвесторів, які вкладають кошти в розвиток економічно депресивних регіонів; спрощені режими оподаткування (S-corporation, LLC, Limited Partnership) – дозволяють інвесторам вибирати структури оподаткування, що знижують податкові витрати; кредит на інвестиції (Investment Tax Credit, ITC) – надає пільги для інвесторів у відновлювану енергетику, інноваційні галузі; прискорена амортизація активів (Bonus Depreciation) – дозволяє інвесторам списувати вартість обладнання та інфраструктури з податкової бази.

4. Механізми податкового планування та прогнозування: попередні податкові рішення (Advance Pricing Agreements, APA) – дозволяють компаніям заздалегідь узгоджувати податкові зобов'язання з Податковою службою США (IRS); індивідуальні податкові консультації (Private Letter Rulings, PLR) – юридично обов'язкові роз'яснення для платників податків щодо конкретних податкових ситуацій.

5. Захист від фіскального тиску та податкових спорів: Податковий суд США (United States Tax Court) – незалежний судовий орган, що розглядає податкові спори між платниками податків та IRS; система адміністративного оскарження рішень IRS – передбачає можливість вирішення спорів без звернення до суду; омбудсмен із прав платників податків (Taxpayer Advocate Service, TAS) – незалежний підрозділ, який захищає права платників податків та інвесторів у спорах із IRS.

6. Прозорість та автоматизація податкового адміністрування, що включає: систему електронного подання звітності (E-file IRS) – спрощує податкову звітність для інвесторів та бізнесу; міжнародну співпрацю щодо податкової інформації (FATCA, Foreign Account Tax Compliance Act) – вимагає розкриття інформації про активи американських інвесторів за кордоном, що зменшує ризики приховування доходів [6].

7. Механізми контролю за іноземними інвестиціями. Комітет з іноземних інвестицій у США (CFIUS) – контролює іноземні інвестиції у стратегічні галузі (оборона, критична інфраструктура) для запобігання національним загрозам.

Закони проти ухилення від сплати податків (BEAT, GILTI, FDII) – спрямовані на боротьбу з агресивним податковим плануванням транснаціональних компаній [7, с. 84].

Крім того, щодо податкового контролю, то у США широко застосовується параметричний метод попереднього контролю, що базується на математичному аналізі податкових декларацій. Цей підхід дозволяє виявляти декларації з малою ймовірністю або потенційно недостовірними даними, які підлягають детальному аналізу. За його результатами може бути прийняте рішення про проведення додаткової камеральної перевірки, а в разі виявлення серйозних невідповідностей – виїзної перевірки. Податкові агенти Служби внутрішніх доходів (IRS) мають право здійснювати аудит платників податків, який, як правило, передбачає комплексну перевірку їхньої фінансової діяльності за певний період [8].

Таким чином, податкові механізми у США спрямовані на забезпечення стабільності, захисту прав інвесторів та стимулювання економічного розвитку. Завдяки розвиненій системі податкового адміністрування, передбачуваності податкових змін та ефективному механізму вирішення спорів, США залишаються однією з найпривабливіших країн для інвестування.

Не менш важливим є досвід деяких європейських держав у цій сфері. Зокрема, у Європі розроблено інструментарій, за допомогою якого спеціальні проєктні компанії, які створені для здійснення місцевих проєктів, мають можливість залучати для здійснення великих інвестиційних програм грошові кошти різних фінансово-кредитних інститутів шляхом реалізації складних схем фінансування, страхування, перехресних гарантій та перерозподілу ризиків. У числі таких інструментів найбільш важливе місце займає проєктне фінансування, яке є найбільш гнучкою, раціональною та перспективною системою довгострокового фінансування великих проєктів [9, с. 29].

У системі інвестиційного кредитування розвинених країн домінуюче місце займають кредити на придбання нової техніки і впровадження прогресивних, ресурсозберігаючих технологій. Так, у Франції Credit Agricole (один з найбільших банків країни) до 70% кредитів видає на придбання техніки [10, с. 141].

Загалом, Європейський Союз (ЄС) застосовує комплексний підхід до податкового регулювання, спрямований на забезпечення передбачуваного, прозорого та стабільного податкового середовища для інвесторів.

Європейська модель поєднує гармонізовані податкові правила, міжнародну співпрацю у сфері оподаткування, механізми податкового контролю та захисту прав платників податків та включає:

1. Гармонізацію податкового законодавства в межах ЄС. Хоча кожна країна-член ЄС має власну податкову систему, існують спільні принципи та директиви, які допомагають мінімізувати податкові ризики для інвесторів: Директива про спільну систему корпоративного оподаткування (CCCTB) – спрощує оподаткування для транснаціональних корпорацій [11]; Директива щодо уникнення податкових ухилень (ATAD – Anti-Tax Avoidance Directive) – запобігає агресивному податковому плануванню [12]; Директива про адміністративну співпрацю в податковій сфері (DAC6) – запроваджує обов’язкове розкриття схем агресивного податкового планування [13] тощо.

2. Угоди про уникнення подвійного оподаткування. Країни ЄС мають розгалужену мережу угод про уникнення подвійного оподаткування (DTTs), що регулюють розподіл податкових прав між державами та забезпечують захист інвесторів від подвійного оподаткування.

3. Податкові стимули та спеціальні режими для інвесторів. Європейські країни застосовують різні стимули для залучення інвестицій: режими патентних коробок (Patent Box Regimes) – знижені податкові ставки на доходи від інтелектуальної власності (Нідерланди, Бельгія, Іспанія); пільгове оподаткування інноваційних компаній та стартапів (Франція, Німеччина, Великобританія); податкові кредити на дослідження та розробки (R&D tax credits) – знижують податкове навантаження для компаній, що інвестують у науку та технології.

4. Податкове адміністрування та механізми вирішення спорів. У Європі існує єдиний механізм вирішення податкових спорів (EU Tax Dispute Resolution Mechanism) – дозволяє швидко розв’язувати конфлікти між платниками податків і податковими органами в країнах ЄС; Європейський суд юстиції (ECJ) – може розглядати податкові спори, що стосуються європейського податкового законодавства; автоматизована система електронної подачі звітності та сплати податків у більшості країн ЄС мінімізує ризики бюрократичних помилок.

5. Контроль за міжнародними фінансовими потоками представлений: Директивою про боротьбу з відмиванням грошей (AML Directive) – зобов’язує фінансові установи розкривати інформацію про транзакції, що можуть мати податкові ризики [14]; автоматичним обміном фінансовою інформацією (CRS – Common Reporting Standard) – унеможливує приховування активів інвесторів у європейських банках; Глобальною ініціативою ОЕСР щодо мінімального корпоративного податку (Pillar Two – 15%) – запроваджується для запобігання ухиленню від сплати податків у низькоподаткових юрисдикціях.

Отже, європейська модель запобігання податковим ризикам базується на гармонізації податкових правил, автоматизації податкових процедур, міжнародному співробітництві та високих стандартах прозорості. Завдяки цим механізмам інвестори отримують стабільність, правову визначеність і ефективні механізми захисту, що сприяє розвитку бізнесу в країнах ЄС.

З огляду на зазначене, слушною видається пропозиція деяких науковців щодо створення міжурядової організації з делегуванням їй частини суверенних податкових повноважень для забезпечення ефективної та дієвої координації європейських держав у питаннях боротьби із податковими зловживаннями на транскордонному рівні, цифрової економіки та багатьох інших сфер, де необхідна глобальна взаємодія [15, с. 373].

Висновки. Проведене дослідження показало, що податкові ризики є одним із ключових факторів, які впливають на інвестиційну привабливість України. Основними проблемами у сфері податкового регулювання інвестиційної діяльності є нестабільність податкового законодавства, складність адміністрування податків, ризики подвійного оподаткування, відсутність ефективних механізмів податкового захисту інвесторів та надмірний фіскальний тиск.

Аналіз показав, що в Україні вже існують певні правові механізми запобігання податковим ризикам, зокрема угоди про уникнення подвійного оподаткування, податкові пільги для інвесторів та механізми податкового консультування. Однак, їхнє застосування залишається вибіркоким, а ефективність – обмеженою.

Важливим аспектом дослідження стало вивчення міжнародного досвіду, зокрема практик ЄС, США та країн ОЕСР щодо запобігання податковим ризикам. Виявлено, що успішні податкові реформи ґрунтуються на стабільності законодавства, автоматизації податкових процесів, ефективному діалозі між державою та бізнесом, а також прозорих механізмах податкового контролю.

На основі отриманих результатів було сформульовано пропозиції щодо вдосконалення податкової політики України, серед яких: стабілізація податкового законодавства та мінімізація частих змін у податковій сфері; удосконалення механізмів податкових пільг та стимулів для стратегічних інвесторів; створення механізмів попереднього податкового консультування для інвесторів; спрощення процедур адміністрування податків і впровадження цифрових технологій; розвиток судових та позасудових механізмів захисту прав інвесторів у податкових спорах.

Запропоновані заходи сприятимуть підвищенню рівня податкової безпеки інвесторів, зниженню ризиків для капіталовкладень та зміцненню інвестиційного клімату України.

Подальші дослідження у цій сфері можуть бути спрямовані на визначення практичного застосування угод про уникнення подвійного оподаткування та їхнього впливу на транснаціональні інвестиції.

Список використаних джерел:

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text> (дата доступу – 25.02.2025).
2. Про державну підтримку інвестиційних проєктів із значними інвестиціями в Україні: Закон України від 17.12.2020 № 1116-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1116-20#Text>
3. Конвенція між Урядом України та Урядом Сполучених Штатів Америки про уникнення подвійного оподаткування та попередження податкових ухилень стосовно податків на доходи та капітал: міжнародний документ від 04.03.1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_576#Text
4. Multilateral convention to implement tax treaty related measures to prevent base erosion and profit shifting URL: <https://surl.li/enyhde>
5. The Internal Revenue Code of 1986 (IRC). URL: <https://www.irs.gov/privacy-disclosure/tax-code-regulations-and-official-guidance>
6. Foreign Account Tax Compliance Act (FATCA). URL : <https://surl.li/unjudp>
7. Руденко О. А. Особливості формування та регулювання інвестиційних заходів у Сполучених Штатах Америки. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 23. Ч. 2. С. 82-86.
8. Андрущенко І. Є., Гринь Ю. В. Міжнародний досвід організації податкового адміністрування. *Ефективна економіка*. 2015. № 11. URL : http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2015/41.pdf.
9. Островський І. А., Юхнов Б. Ю. Міжнародний досвід управління ризиками під час реалізації місцевих інвестиційних проєктів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Економіка і управління*. 2020. Т. 31(70). № 2. С. 27–31.
10. Романчук З. З., Ванькович Д. В. Удосконалення фінансового регулювання залучення інвестиційних ресурсів в економіку України. *Бізнесінформ*. 2015. № 9. С. 140–145.
11. Директива Ради ЄС 2011/96/ЄС від 30 листопада 2011 року про спільну систему оподаткування, що застосовується до материнських і дочірніх компаній із різних держав-членів. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011-11#Text
12. Директива Ради ЄС 2016/1164/ЄС від 12 липня 2016 року про встановлення правил протидії практикам ухилення від сплати податків, які мають безпосередній вплив на функціонування внутрішнього ринку. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_022-16#Text
13. Директива Ради ЄС 2011/16/ЄС від 15 лютого 2011 року про адміністративне співробітництво в сфері оподаткування та скасування Директиви 77/799/ЄЕС: міжнародний документ від 15 лютого 2011 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_024-11#Text
14. Directive (EU) 2018/843 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, and amending Directives 2009/138/EC and 2013/36/EU (Text with EEA relevance). 2018. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2018/843/oj/eng>
15. Греца Я. В. Зміст, правові засоби та межі податкового планування: зарубіжний досвід та українська практика : монографія. Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2020. 420 с.

Дата надходження статті: 17.07.2025

Дата прийняття статті: 28.07.2025

Опубліковано: 01.10.2025

НОТАТКИ